

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță

**IZVOARELE ȘI METODOLOGIA ISTORIEI
RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE**
Concepții istoriografice. Principalele surse documentare

(Curs special de istorie modernă universală)

Autor și Titular: Prof.univ.dr. Gheorghe CLIVETI

ANUL III
SEMESTRUL II
2015 - 2016

ISSN 1221-9363

CUPRINS

I. INTRODUCERE / 3

II. CATEGORIILE DE IZVOARE / 8

A. COLECȚIILE DE TRATATE INTERNAȚIONALE / 11

1. Privire generală / 11
2. "Marile colecții" / 14
3. "Colecțiile speciale". "Manualele de tratate" din secolul XVIII / 23
4. "Colecțiile oficiale" și "colecțiile private" din secolele XIX-XX / 25
5. "Seriile de tratate" publicate sub egida unor foruri internaționale / 30

B. COLECȚIILE DE DOCUMENTE DIPLOMATICE / 31

1. Considerații generale / 31
2. "Colecțiile franceze" / 33
3. "Colecțiile germane" / 40
4. "Colecția britanică" / 47
5. "Colecțiile austriece" / 52
6. "Colecțiile italiene" / 55
7. "Colecțiile ruso-sovietice" / 56

Probleme recapitulative / 59

Tema de control / 59

Bibliografie selectivă / 60

I. INTRODUCERE

Din perspectivă metodologică, *istoria* s-a definit, înainte de orice, prin *studiul izvoarelor*. Numai un atare *studiu* i-a permis sau poate să-i permită *istoricului de profesie* să stabilească *faptele* care să-i servească la “construcția istorică”. Nu întâmplător și nu de puțină vreme, “constantul recurs la sursele originale” s-a impus ca normă deontologică de competență pentru *specialistul* ce pare să fie dispus să întrevadă în “a fi inspirat de muza Clio” doar o figură de stil. O normă deontologică ce se desprinde, la dimensiunea ei “clasică”, și din faimosul *credo* exprimat de doi dintre “corifeii pozitivismului istoriografic”, Charles V. Langlois și Charles Seignobos, după care “istoricul lucrează (prin excelență) cu documente. Documentele sânt urme lăsate de gândurile și acțiunile oamenilor din timpurile trecute. Dintre aceste gânduri și acțiuni... foarte puține au lăsat urme, iar aceste urme... sânt rareori durabile; un accident poate fi suficient să le șteagă. Iar orice gând și orice acțiune care n-a lăsat urme... e ca și cum n-ar fi existat vreodată... Fiindcă nu poate fi substituit pentru documente: dacă documente nu-s, istorie nu e”.

Nu puțini au fost și sunt istoricii animați de un atare *credo* profesional. În lumina lui, istoria apare menită să se afirme prevalent ca *știință* și nu ca *narațiune* (gen literar). Și aceasta fiindcă trecutul, privit ca domeniu de cercetare, se pretează mai curând *reconstituirii* și *explicației* decât *povestirii* sale. Pătrunși de un atare adevăr, greu de contestat de altfel, istoricii ce țin să-și etaleze “vocația specializării științifice”, invocând, spre a convinge (de fapt, spre a se convinge), “stăpânirea” principiilor și normelor metodologice cuprinse de numeroase *tratate, manuale* și *ghiduri*, par totuși să obnubileze un alt adevăr, cel puțin la fel de greu de contestat, anume, că *istoriei* i-a fost atribuită, încă din Antichitate, și o altă menire, superioară, aceea de a tinde să fie “o filosofie... cu ajutorul exemplului”; sau, așa cum susțin și colegii noștri de la cursul de *Istoriografie*, de a tinde să fie *o meditație asupra trecutului*. Trebuie să recunoaștem însă că *istoria-meditație* s-ar dovedi o tentativă în deșert dacă ea n-ar porni *de la* sau în *funcție* de realizările *istoriei-știință*. Prin urmare, nici vorbă că “reacția față de pozitivismul excesiv” ar viza cumva diminuarea importanței depistării și studierii izvoarelor. Ceea ce se urmărește ține de lărgirea perspectivei studierii mărturiilor trecutului. Este ceea ce de fapt au urmărit și urmăresc exponenții sau adepții *Noii istorii*. Lucien Febvre, spre exemplu, în ale sale celebre *Combats pour l'histoire*, pledase pentru necesitatea ca *documentul* să nu mai fie considerat *in sine*, ca purtător al realităților trecute, ci doar ca *intermediar* pentru tentația noastră de a accede la dezvăluirea sensurilor profunde ale devenirii “schimbărilor lumii”. Este nevoie, așadar, ca în demersurile istoriografice să facem în continuare apel la *documente autentice*. Altmintrelea, am risca să facem “cărți din cărți”. Un risc ce trebuie să-l evităm, fiindcă, să nu uităm, “cărțile făcute numai din cărți” au soarta bastarzilor. Ca și aceștia, ele suferă de criză de identitate.

În temeiul celor semnalate mai sus, ar fi greu să admitem că evoluțiile relativ recente ale *concepției asupra istoriei* ar denota tendința subestimării importanței cunoașterii “surselor originale”. Și mai greu chiar ar fi să admitem o atare tendință în cazul diferitelor “ramuri” ale istoriei. Problema care se pune pentru fiecare dintre acestea este ca “sursele” să fie considerate în funcție de “culoarea locală” sau de cea “temporală”. Pentru fiecare dintre “ramuri” trebuie să știm “sursele” din care ea își trage seva. Este ceea ce trebuie să avem în vedere și în cazul “istoriei relațiilor internaționale”. Accepțiunea acesteia a diferit, mai mult poate decât a oricărei alte “ramuri” a “istoriei generale”, de la o epocă la alta. Au diferit realitățile. Au diferit mărturiile. Au diferit cuvintele. În fond, titulatura de “istorie a relațiilor

internaționale” se poate aplica, în deplină consonanță cu termenii ce-i conține, doar realităților aferente ei din epoca modernă sau din cea contemporană. Iar ca un fapt interesant, devenirea relațiilor internaționale nu a fost privită, nici chiar pentru epoca modernă, ce a conferit sens propriu termenilor de *național* și *internațional*, din aceeași perspectivă istoriografică. Dintre explicațiile ce au fost date unui atare fapt, cele mai multe au ținut, în mod firesc, de “chestiuni” atingătoare de concepția și metodologia istoriei. Nu mai puțin adecvate s-ar dovedi însă și unele explicații ce ar avea în vedere impactul utilizării de “surse documentare” diferite asupra conturării a trei mari perspective istoriografice din care a fost privită devenirea relațiilor interstatale în epoca modernă: “*istoria tratatelor*”, “*istoria diplomatică*” și “*istoria relațiilor internaționale*”.

Dintre perspectivele istoriografice asupra devenirii relațiilor internaționale în epoca modernă, prima care s-a conturat a fost “istoria tratatelor”. Însăși denumirea ei atestă “sursele” întrebuițate. “Istoria tratatelor” a început să prindă contur încă din primele secole (XVI și XVII) ale epocii moderne. Atunci au survenit, cum se știe, mutații profunde în privința concepției juridice despre relațiile dintre state. Mai exact spus, atunci a fost fondat dreptul public internațional modern prin contribuțiile unor Jean Bodin, Hugo Grotius etc. Acest drept promova, între altele, *principiul rațiunii de stat*, în virtutea căruia statele urmau să intre în raporturi “en propriétaires”. Voința monarhilor nu mai putea face, ea singură, legea în “afacerile externe”, chiar dacă pe plan intern “capetele încoronate” țineau să domnească în mod absolut. În planul raporturilor externe, monarhii nu mai erau priviți ca “proprietari”, ci ca “uzufructieri” ai atribuțiilor de stat. Ei continuau să semneze actele contractuale externe (tratate, convenții etc.), însă făceau aceasta întru servirea rațiunii de stat (Pacea din Westfalia de la 1648 confirmând din plin acest fapt). Iar dacă pe plan extern voința monarhică trebuia să se subsumeze acestei rațiuni, cu deplina asentiment al suveranilor, pe planul vieții social-politice interne ea va înceta să fie sursa legii, mai întâi în Anglia (1642-1649), apoi în Franța (1789-1792) și în alte state europene, sub presiunea revoluțiilor.

În conformitate cu noua stare de drept, viața internațională s-a exprimat sub forma așa-numitului “*sistem de state*”, în cuprinsul căruia respectul mutual asupra “proprietăților” (teritoriilor) presupunea asigurarea “echilibrului de forțe” (Balance of Power), iar în cazul când un stat puternic anexa “provincii” ale altuia mai slab, surveneau războaie a căror încheiere se constituia, de regulă, într-o reșezare a “echilibrului” prin practica “compensițiilor teritoriale”. Totul părea să se circumscrie, într-adevăr, unui “sistem”, ale cărui fundamente erau *tratatele*. Acestea determinau, în fond, *cadru politico-juridic* al raporturilor interstatale, cadru a cărui devenire s-a constituit în obiectul (domeniul) “istoriei tratatelor”. Și pentru că “sursele” determinau, în ultimă instanță, perspectiva istoriografică, au început să fie publicate “colecții de tratate” încă din ultima parte a secolului al XVI-lea, urmând ca în secolele XVII-XVIII această activitate să atingă punctul culminant. “Colecțiile” sânt cunoscute mai ales prin numele celor care le-au editat (Jean Tillet, Jacques Chifflet, Frédéric Léonard, G.W.F. Leibnitz, Jacques Bernard, Thomas Rymer, Jean Dumont, Jean Rousset, Friedrich Wenck, Georg Friedrich von Martens etc.). Editarea sau publicarea “colecțiilor” s-a făcut la început sub “patronajul” exclusiv al suveranilor. Cu timpul, o atare activitate se va deplasa treptat și spre medii academice (exemplul “colecției Martens” fiind edificatoare în acest sens), însă ceea ce ni se pare mai interesant să semnalăm aici este faptul că la publicarea “surselor” s-a conectat și evoluția “istoriei tratatelor”, care, fiind ilustrată de “spirite erudite”, s-a exprimat într-un veritabil “torent de volume” în secolele XVII-XVIII și la începutul secolului XIX.

“Istoria diplomatică” a fost “în vogă” în a doua jumătate a secolului XIX și în prima parte a secolului XX. “Voga” respectivă a fost consecința, în plan istoriografic, a dialogului în care s-au angrenat, în statele constituționale, factorul putere și exponenți opiniei publice.

Publicul se putea crede în drept să se pronunțe asupra creditelor militare, asupra alianțelor externe sau asupra participării statelor la războaie. Reprezentanții “publici” se pronunțau prin voturile exprimate în parlamente. Presa, “a patra putere în stat”, comenta “à l’instant” dezbaterile și voturile parlamentare, încât “publicul instruit” avea posibilitatea să mandateze, în cunoștință de cauză, prin “momentele electorale”, pe cei care se dovedeau mai în măsură să servească interesele fundamentale ale societății. Era firesc, de aceea, ca același public să urmărească să fie la curent și cu problema responsabilităților pentru actele de politică externă, în general, și pentru antrenarea statelor în războaie, în special. El se dorea cât mai bine informat despre “facerea politicii externe”. Ca urmare, “istoria diplomatică” sau “istoria politicii externe” a putut avea lesne aderență la public. Să nu uităm că diplomația a devenit permanentă și “specializată” în epoca modernă; deasemenea, că în 1815 au fost statuate, de Congresul de la Viena, “rangurile” diplomatice (ambasador, însărcinați cu afaceri, consuli etc.); în fine, că același Congres a fundamentat prima “ordine europeană”. Oamenii de stat au trebuit, de aceea, să fie antrenați tot mai mult și mai frecvent în politica externă. “Corespondența diplomatică” a luat o deosebită amploare, ea fiind înregistrată și depozitată în arhivele ministerelor de externe. Aceste ministere au căutat apoi, pentru a justifica anumite acte de politică externă, să publice “documente diplomatice”, cel mai renumit în acest sens fiind *Foreign Office*-ul britanic din al cărui *Confidential Print* au ieșit, în decurs de mai bine de un secol, în jur de 20.000 de “materiale” publicate.

Într-o altă ordine de idei, se cuvine să reținem că “istoria diplomatică” corespundea de minune concepției și metodologiei pozitivistice. Ea nu putea fi scrisă decât pe bază de “documente diplomatice”. Arhivele ministerelor de externe se încărcau tot mai mult cu asemenea documente, încât puteau fi satisfăcute din plin căutările celor care trăiau “superstiția ineditului documentar”. Singura problemă care se punea era aceea a liberului acces la fondurile de arhivă, problemă deosebit de delicată în epoca “diplomației secrete” și, cum bine știm, în secolul celor două războaie mondiale. Și totuși, “istoria diplomatică” s-a putut scrie și încă se scrie foarte mult. Ea interesează publicul cititor. Și ceea ce dorim să subliniem aici, ea dispune de o profuziune deosebită a “surselor”. A fost firesc, de aceea, ca “istoria diplomatică” să fie ilustrată de “nume” binecunoscute în “lumea” istoricilor “moderniști” sau în aceea a specialiștilor în dreptul internațional, “nume” ca A. Sorel, A. Debidour, E. Bourgeois, H. Hauser, René Albrecht-Carrié, Jacques Droz, M. Toscano etc. Publicarea “colecțiilor de documente diplomatice” a impulsionat, în mod vădit, preocupările de “istorie diplomatică”. Sânt bine cunoscute specialiștilor români “marile colecții” franceze, engleze, germane etc. relative la “originile” războiului de la 1870-1871 sau la “originile” celor două războaie mondiale. Produse în “mediul guvernamental”, documentele incluse de “colecții” sau păstrate în arhivele ministerelor de externe au dat și dau substanță demersurilor de “istorie diplomatică”. “Sursele”, așadar, de natură să se bucure de mare “trecere” într-un climat istoriografic pozitivist și să permită răspunderi “științifice” la unele probleme de interes public, au putut să determine, prin ele însele, într-o măsură considerabilă, ținuta demersurilor de “istorie diplomatică”.

O reacție destul de puternică față de “istoria diplomatică” și-a făcut “loc” între istorici cu mai bine de o jumătate de secol în urmă. Ea a fost inițiată de Lucien Febvre cu amintitele sale mai sus *Combats pour l'histoire*, potențată de Pierre Renouvin și de J.B. Duroselle și nuanțată prin contribuțiile valoroase ale altor istorici. Ceea ce se reproșa “istoriei diplomatice” era faptul că aceasta, punând accentul pe rolul oamenilor “de cabinet, admite sau pare să admită că evoluția raporturilor între state depinde, înainte de toate, de vederile personale ale acestor oameni, de caracterul lor, de capacitatea lor (“de leur savoir-faire”) sau de erorile lor. În mare, ea adoptă orizontul care a fost acela al cancelariilor. Orizont prea restrâns”. Aceleași “istorii diplomatice” i se reproșa, în fond, faptul că era prevalent *politică*, “strâns legată de

povestire, de eveniment”. Unei asemenea “istorii-povestire” sau “istorii evenimențiale” nu i se putea recunoaște, după cum aprecia și Johan Huizinga, “decât o prioritate bazată mai ales pe ușurința elaborării și pe claritate”. Sânt puncte de vedere exprimate, îndeobște, de exponenții *Noii istorii*. Din perspectiva acesteia, “istoria politică” nu mai putea să apară “coloana vertebrală”, ci doar “noada” istoriei generale. S-a crezut, la un moment dat, foarte mult în posibilitatea și în “marea perspectivă” ale unei “istorii meta-politice”. “Istoria socială”, “istoria economică”, “istoria mentalităților”, “istoria ideilor”, “istoria culturii” etc. s-au definit ca direcții de predilecție pentru exprimarea *Noii istorii*. Rezultatele s-au dovedit deja, știm bine, deosebite. Cu toate acestea, în chiar “mediul” *Noii istorii* a trebuit să se pună și problema “destinului istoriei politice”. Ar putea fi ea la infinit ignorată? Rezultatele obținute de americani și de britanici în ceea ce ei numesc *Political Science* par de natură să infirme eventualul răspuns afirmativ la întrebarea ce am pus-o. Pornind de la considerarea acestor rezultate, Jacques le Goff a ținut să demonstreze că și “istoria politică” poate fi degajată de “evenimential”, de înclinația ei spre simpla relatare a unei “agitații de suprafață”. După opinia renumitului “medievalist” francez, “istoria politică” ar putea avea și ea în vedere procese și fenomene “de durată”. Un asemenea fenomen ar fi cel al *puterii*, însă al unei *puteri* ce să nu fie privită în exercițiul ei, ci prin prisma dispunerii în funcție de aceasta a tuturor componentelor vieții social-politice, culturale etc.

Reacția față de “istoria diplomatică” s-a exprimat, cu trimiteri și mai explicite, din perspectiva “istoriei relațiilor internaționale”. Despre sensul acestei “istorii” putem fi edificați mai ales de cunoscuta *Introduction à l'histoire des relations internationales*, elaborată de P. Renouvin și J.-B. Duroselle. Acești doi istorici nu s-au afirmat sub auspiciile celebrei *Școli de la Annales*. Locul lor în contextul *Noii istorii* s-a definit cumva mai aparte decât al altor exponenți, ce s-au preocupat de “istoria socială”, de “istoria economică” sau de cea a “mentalităților”. Renouvin și Duroselle nu și-au pus din plecare problema scrierii unei “istorii meta-politice”. Ei și-au pus o altă problemă, anume, aceea a lărgirii sferei de determinare a faptelor circumscrise vieții politice. Domeniul căruia i-au consacrat cei doi istorici cele mai multe dintre preocupările lor a fost acela al “istoriei relațiilor internaționale”. În virtutea concepției acestei “istorii”, procesele și fenomenele internaționale “nu s-au hrănit doar pe cerul diplomatic” și nu s-au circumscris “politicii în primul rând” (“au politique d’abord”), cum susține Ch. Seignobos și, odată sau după el, adepții “istoriei diplomatice”. Din perspectiva “istoriei relațiilor internaționale”, cercetările privesc, în mare, *datele* relatate și de “istoria diplomatică”. Diferența esențială, cu repercusiuni nu mici asupra ținutei discursului istoriografic, rezidă în stabilirea determinațiilor și implicațiilor *faptelor*. Dacă din perspectiva “istoriei diplomatice” acestea apăreau circumscrise “orizontului de cancelarie”, din cea a “istoriei relațiilor internaționale” ele apar generate de interacțiunea oamenilor de stat cu “forțele profunde”: economice, sociale, naționale, culturale, confesionale etc.

Cum bine s-a spus, “forțele profunde” au format sau formează *cadrele relațiilor internaționale* și, într-o mare măsură, “le-au determinat caracterul”. Așadar, “istoria relațiilor internaționale” nu privește doar determinațiile “de substrat”, evaluate în sine, ci impactul lor asupra înlănțuirii *faptelor* ce s-au decantat, în fond, la nivelul raporturilor în care se angajau diferite state. O atare concluzie se desprinde cu claritate și din modalitatea în care Renouvin și Duroselle au definit “istoria relațiilor internaționale”. În opinia lor, “studiul relațiilor internaționale se atașează înainte de orice analizei și explicării relațiilor dintre comunitățile politice organizate în cadrul unui teritoriu, adică dintre state. Într-adevăr, el (studiul) trebuie să țină cont de raporturile stabilite între popoarele și între indivizii care compun respectivele popoare – schimbul de produse și de servicii, comunicațiunile de idei, jocul influențelor reciproce între formele de civilizație, manifestările de simpatie sau de antipatie. Dar studiul constată că aceste relații pot arareori să fie dissociate de cele care sânt stabilite între state:

guvernele, adesea, nu lasă un curs liber acestor contacte între popoare; ele le impun reglementări sau limitări când este vorba de schimburi comerciale sau de capitaluri, de mișcări migratorii sau chiar de circulația ideilor; ele pot, deasemenea, prin alte procedee, să orienteze curentele sentimentale. Aceste intervenții nu au drept rezultat numai să restrângă sau să atenueze relațiile stabilite prin inițiative individuale; ele le modifică totodată caracterul. Livrate lor însele, aceste relații între indivizi ar putea să constituie, adesea, un factor de solidaritate; sau, cel puțin, antagonismele între interesele individuale n-ar antrena, în cele mai multe cazuri, consecințe politice directe. Reglementate de state, ele devin un element de negocieri sau de contestații între guverne. *Este deci acțiunea statelor care se află în centrul relațiilor internaționale*” (subl. ns. – G.C.).

Situându-se “în centrul relațiilor internaționale”, statele nu se disting însă doar ca subiecte politico-juridice. Ele se disting ca factori de *putere*, iar prin relevarea rolului lor sub această condiție a putut surveni o veritabilă “turnantă în studiul relațiilor internaționale”. Profesorul Stanley Hoffman de la Universitatea Harvard avansa ideea că “puterea – fragmentată în grupe independente, competitive (state, națiuni) a făcut regulile jocului în afacerile internaționale într-o manieră diferită față de regulile politicii interne”, încât “dacă în studiul politicii am fi pus accentul principal pe politica mondială și am fi tratat politica internă în lumina afacerilor mondiale, atunci am fi produs o *revoluție Coperniciană*” în studiul politicii și al relațiilor internaționale. Privind statele ca factori de *putere*, în funcție de care se dispun toate determinatele vieții internaționale, avem o posibilitate mai largă de a urmări interacționările oamenilor de stat sau ale diplomaților cu “forțele profunde”. “Istoria relațiilor internaționale” poate să ne apară astfel cu mult mai umană, mai plină de înțelesuri adânci. În felul acesta ne putem regăsi în deplină consonanță cu “concluzia finală” a lui Renouvin și Duroselle la amintita lor *Introduction...*, după care “în studiul relațiilor internaționale, singurul mijloc de a evita erorile mari este, pentru istoric, de a păstra o constantă disponibilitate de spirit”.

Pentru a evita “erorile mari”, istoricul trebuie însă să stabilească cu foarte mare atenție *faptele*. El trebuie să parcurgă o vastă literatură de specialitate și să folosească un noian de “surse documentare”. Raymond Aron, ce argumentase atât de mult împotriva determinismului istoric (susținând chiar că ar fi vorba de “une indetermination des conduites de politique étrangère”), a trebuit să admită, pe de o parte, că “nici o înțelepciune abstractă nu ne va spune nimic în privința relațiilor internaționale dacă nu aranjăm mai întâi materialele documentare, evenimentele în ordine cronologică”, dar, pe de altă parte, și că, desigur, “doar o simplă povestire a evenimentelor nu ne-ar releva nimic dacă acesteia nu i s-ar da formă și sensuri prin referințe la concepte”. Nu încapă deci nici o îndoială că documentele prezintă importanță deosebită pentru studiul “istoriei relațiilor internaționale”. Ele se impun însă unei valorificări superioare față de cea ocazionată de “istoria diplomatică”. Și aceasta fiindcă finalitatea “istoriei relațiilor internaționale” constă în “a încerca să înțelegem jocul complex al cauzelor care au determinat marile transformări ale lumii”. În concluzie, putem considera că impactul utilizării “surselor originale” se poate regăsi într-o măsură considerabilă și în determinarea rezultatelor “istoriei relațiilor internaționale”, ce vizează relevarea unei deosebit de complexe procesualități istorice. Este vorba despre un impact cu implicații mult mai largi decât în cazul “istoriei tratatelor”, unde utilizarea “surselor specifice” permitea relevarea cadrului juridic al raporturilor interstatale. Un impact cu implicații mai largi decât în cazul “istoriei diplomatice”, unde utilizarea “surselor de cancelarie” permitea dezvăluirea “facerii propriuzise a politicii externe a statelor”.

Pornind de la veridicitatea celor semnalate mai sus, am căutat, prin prezentul *curs* să oferim studenților în istorie, ca și tuturor acelor preocupați de problemele “timpurilor moderne”, o imagine pe cât posibil cuprinzătoare asupra principalelor “surse” ale “istoriei

relațiilor internaționale”. Într-un prim capitol ne-am propus să prezentăm “categoriile de izvoare” (de “surse”), recurgând, în cazul fiecăreia dintre acestea, la succinte considerații, de natură să ușureze orientarea studentului sau a cercetătorului în vastul univers documentar. Într-un alt capitol, cel mai întins, am căutat să relevăm modalitatea în care au fost publicate “sursele” și importanța conținutului fiecărei publicații. Am început, în mod firesc, cu prezentarea “colecțiilor de tratate internaționale”, cele care au alimentat și alimentează “istoria tratatelor”. “Colecțiile de documente diplomatice” au constituit obiectul unui alt subcapitol. Ne-am rezumat deci, să prezentăm “sursele” publicate, fiindcă o prezentare a fondurilor de arhivă ar fi implicat investigații de durată foarte lungă, la dimensiunea echipelor de specialiști, sub auspiciile colaborărilor cu universități din diferite state ale lumii. Pentru elaborarea acestui curs, o premieră istoriografică românească, de un real folos ne-au fost investigațiile efectuate în biblioteci și arhive din țară, dar mai ales în cele din străinătate (Germania, S.U.A.). Multe din “sursele” asupra cărora ne-am referit în cursul de față nu sânt cunoscute sau nu au “beneficiat” de “analiza” cercetătorilor români. Credem că acestora, dar mai ales studenților cu specializarea în *Istoria modernă universală*, acest curs le va fi de un real folos.

II. CATEGORIILE DE IZVOARE

“Toate sursele sânt suspecte” (“All sources are suspect”) – afirma tăios A.J.P. Taylor. Cunoscutul istoric britanic făcea apel la necesitatea unui spirit critic pronunțat pentru studierea izvoarelor “istoriei relațiilor internaționale”. Aceste izvoare atestă *fapte istorice* dintre cele mai complexe. Totodată, ele însele s-au constituit, mai mult poate decât izvoarele altor “istorii”, în *fapte*. Să ne gândim, spre exemplu, la ce înseamnă un tratat, o convenție sau alt gen de document politico-diplomatic. Pe lângă calitatea de *document*, fiecare tratat o denotă și pe aceea de *fapt istoric*. La fel și fiecare convenție, protocol etc., încât pentru cercetător nu poate fi suficientă doar decelarea înțelesurilor textului fiecărui document, ci și a determinațiilor sau a circumstanțelor “facerii” acestuia. În acest sens, “istoria diplomatică” dă expresie “orizontului de cancelarie” al “surselor”. După cum preciza și A. Sorel, specialistul în “istoria diplomatică” trebuie, în privința unor “surse” de felul tratatelor, să caute “documente atestând negocierile *per se*”, dar și “documente atestând negocierii”; aceasta fiindcă “negocierile”, considerate *in sine*, fără a ține seama de intențiile, de caracterul, de personalitatea “negociatorilor”, ar apărea “sterile și de neînțeles”. Și tot astfel ar apărea și “fructul documentar” al respectivelor “negocieri”. Studierea unui document relevant pentru “istoria diplomatică” presupune, așadar, studierea concomitentă a multor altele, mai mult sau mai puțin diferite între ele. O atare presupunere se dovedește încă și mai valabilă în cazul cercetărilor consacrate “istoriei relațiilor internaționale”. Determinarea sau circumstanțierea “facerii” oricărui *document – fapt istoric* capătă, din perspectiva acestei “istorii”, o amploare deosebită. Nici nu e dificil să înțelegem cam despre ce amploare ar fi vorba, dacă avem în vedere că cercetările privind “istoria relațiilor internaționale” se exprimă într-o gamă de investigații documentare foarte apropiată de cea a istoriei universale. Pentru aceasta din urmă “istoria relațiilor internaționale” este partea cea mai spectaculoasă. Ea este însă și partea ei cea mai complexă.

Ținând seama de vastitatea și de diversitatea “surselor”, orice încercare de a ne edifica asupra categoriilor sub care ele se supun cercetărilor nu poate fi decât benefică. Dacă ar fi să avem în vedere totalitatea izvoarelor “istoriei relațiilor internaționale”, atunci ar trebui să pornim, ca în cazul istoriei universale, de la gruparea lor în două mari categorii: “izvoare

scrise” și “izvoare nescrise”, chiar și numai pentru epoca modernă. Fiindcă cum altfel am putea privi, dacă nu ca vestigii ale “istoriei relațiilor internaționale”, edificiile monumentale (ca Palatul de la Versailles), “penele” (ca cea smulsă din aripa vulturului din “Jardins des Plantes” și întrebuințată pentru semnarea Tratatului de la Paris din 30 martie 1856) sau “mesele și scaunele” ce ne atestă momentul sau atmosfera în care s-au produs acte ce au marcat profund devenirea istoriei omenirii? Dar armele, avioanele sau vapoarele cu care s-a putut decide soarta unor mari coliziuni internaționale și care, fie și în parte, sânt păstrate în muzee ale armatelor, ale marinei sau aviației din diferite state ale lumii? Dar mijloacele de transport, între care și celebrul vagon de la Compiègne? Dar monezile care au circulat în vreme de pace sau de război? Le-am putea privi, desigur, ca vestigii ale “istoriei relațiilor internaționale”. Ar fi însă, să recunoaștem, prea mult să pornim de la prezentarea izvoarelor “istoriei relațiilor internaționale” în funcție de cele două mari categorii. Prea mult ar fi să le prezentăm chiar și pe toate acelea cuprinse în categoria de “izvoare scrise”. Dacă ar fi să prezentăm “sursele” ce să permită relevarea “forțelor profunde”, atunci ar trebui să ne referim la cele ale “istoriei economice”, ale “istoriei sociale”, ale “istoriei mentalităților și ideilor” etc. Or, în atare condiții, cursul de față ar fi prins conturul unuia relativ la izvoarele istoriei universale. Așa încât, ne-am propus să recurgem doar la o trecere în revistă a categoriilor de izvoare documentare specifice “istoriei relațiilor internaționale”. Și numai întâmplarea face ca aceste izvoare să fie, în bună măsură, proprii și “istoriei diplomatice”.

-*Tratatele internaționale* – constituie principala categorie de documente ale “istoriei relațiilor internaționale”. Ele constituie totodată principalul izvor al dreptului internațional. Tratatele sânt acte juridice ce consfințesc “înțelegerea între două sau mai multe state în scopul de a crea, modifica sau stinge drepturi și obligații în raporturile dintre ele... Pentru a fi valabil, un tratat internațional trebuie să îndeplinească anumite condiții de fond și de formă. Un tratat se compune din: *preambul*, care, de regulă, enumeră părțile contractante și expune motivele care au dus la încheierea tratatului; *dispozitiv* (partea principală), care conține prevederile de fond (clauzele) ale tratatului (de multe ori dispozitivul este însoțit de anexe care completează, detaliază ori interpretează conținutul acestuia); *partea finală*, care cuprinde dispoziții în legătură cu durata tratatului, cu modul de intrare în vigoare ori de încetare a efectelor acestuia etc.”.

-*Convențiile* – reprezintă înțelegeri între două sau mai multe state pentru soluționarea unor anumite probleme internaționale. Ca și tratatele, convențiile sânt acte cu caracter sinalagmatic. Ele pot fi și acte subsecvente unui tratat general (de exemplu, Convenția de la Paris din 1858 a fost subsecventă Tratatului din 30 martie 1856).

-*Acordurile* – “reglementează probleme concrete ale relațiilor dintre state” (de exemplu, acordurile comerciale). Sânt acte contractuale, cu caracter obligatoriu.

-*Pactele* – încheiate între două sau mai multe state, având un caracter solemn (de exemplu, Pactul Sfintei Alianțe din 26 septembrie 1815).

-*Declarațiile comune* – “prin care două sau mai multe state exprimă, în mod oficial..., poziția lor în anumite probleme ale vieții internaționale”. În declarații sânt expuse “principiile generale după care înțeleg să se conducă statele în relațiile lor internaționale” (de exemplu, Declarația de la Londra din 1909 cu privire la războiul maritim).

-*Rezoluțiile* – adoptate, în temeiul unui tratat, de participanții la un for internațional, care are competența de a delibera în privința “chestiunilor” cărora se aplică prevederile respectivului tratat.

-*Protocoalele* – accesorii la tratate, prin care se modifică, se completează, se interpretează textul acestora; aceeași denumire o poartă și *procesele-verbale* ale conferințelor și congreselor internaționale, fiind semnate de participanții la deliberări.

-*Notele* – prin schimbul acestora, survenit între un guvern și misiunile diplomatice acreditate în capitala sa, se exprimă “dorința” părților de a da “substanță unui aranjament legal într-o manieră mai puțin formală și mai puțin solemnă decât tratatele”.

-*Memorandum-urile* – sânt acte prin care un stat sau mai multe schițează “principalele elemente” ale “chestiunilor internaționale”; ele rezumă “punctele esențiale” ale pozițiilor părților semnatare față de respectivele “chestiuni”.

-*Instrucțiunile miniștrilor de externe* – sânt documente de primă însemnătate pentru “istoria relațiilor internaționale”. Ele exprimă modalitatea în care sânt “instruite” misiunile diplomatice ale unui anumit guvern pentru a lua poziția față de diferite “chestiuni internaționale”. “Instrucțiunile” exprimă și o evaluare a situației internaționale din optica guvernului din care face parte ministrul semnatar; ele cuprind și o expunere de motive pentru adoptarea pozițiilor guvernului respectiv în “chestiunile internaționale”.

-*Rapoartele diplomatice* – sânt cele mai răspândite documente diplomatice. Ele reprezintă “modalitatea clasică” prin care un diplomat cu misiune în străinătate informează personal pe ministrul său în legătură cu o anumită “chestiune”. De regulă, rapoartele privesc o singură “chestiune”, tratată pe cât posibil “detaliat și complet”. Ele se încheie cu “o formulă convențională”. Pentru a-și atinge menirea, ele trebuie să cuprindă: a) semnalarea unor “noutăți” ce ar putea interesa ministerul de externe; b) formularea unei opinii clare, ce să ofere și sugestii în legătură cu “chestiunea principală” la care se referă; c) să evalueze opinia respectivă și în funcție de situația generală a țării unde raportorii își îndeplinesc misiunea.

-*Scrisorile* – nu încep și nu se încheie cu “formule convenționale”. Ele exprimă puncte de vedere personale ale diplomaților sau ale miniștrilor. Nefiind vorba de respectarea unor canoane, scrisorile pot cuprinde puncte de vedere exprimate cu mai multă dezinvoltură decât *rapoartele*. Ele nu au avut întotdeauna un caracter oficial. De aceea multe dintre scrisorile diplomaților sale ale miniștrilor de externe le întâlnim incluse în volume de “corespondență privată”.

-*Telegramele* – codificate (*in code*) sau “în clar” (*in-the-clear*), exprimă cea mai rapidă cale de comunicație între ministerele de externe și misiunile diplomatice. Ele anunță sau indică luarea unor *atitudini urgente*.

-*Personalialia* (memorii, jurnale, “corespondență privată”) – reprezintă izvoare relative la “negociatori”, la oamenii de stat. Ele permit relevarea mai nuanțată a dimensiunii umane a actelor de politică externă.

-*Presa* – poate fi privită ca una dintre cele mai interesante “surse”. În ziare și reviste au fost publicate documente și comentarii “à l’instant” asupra evenimentelor. Presa ne poate dezvălui, în modul cel mai expresiv, stările de spirit colective sau individuale. Ea trebuie studiată însă cu mult discernământ, iar informațiile ce le oferă trebuie să fie confruntate cu “sursele originale”.

-*Dezbaterile parlamentare* – sânt, deasemenea, “surse” deosebit de interesante. Ele permit relevarea unor evaluări ale raporturilor internaționale din perspectiva disputelor politice interne, la nivel parlamentar.

-*Alte surse* – ar mai putea fi *mesajele* adresate de șefii de state parlamentelor, la începutul sesiunilor; *rapoartele* comisiilor de anchetă din parlamente; unele documente din domeniul administrației publice etc. Acestor “surse”, ca și presei sau dezbaterilor parlamentare nu am rezervat, pentru fiecare, “spațiu” în prezentul curs. Tratarea unor astfel de “surse” nu poate fi efectuată din perspectiva publicării lor. Dezbaterile parlamentare, se știe, au apărut și apar în mod curent sub formă de volume, publicate după criterii specifice. Cât despre presă, nu ne-am fi putut permite, în privința ei, decât considerații foarte generale și bine cunoscute studenților sau cercetătorilor în domeniul istoriei.

A. COLECȚIILE DE TRATATE INTERNAȚIONALE

1. *Privire generală*

Prin conținutul și forma lor, *tratatele* pot fi considerate cele mai vii și concise expresii ale evoluției relațiilor internaționale – fie și numai la nivelul politico-diplomatic al acestora din urmă. Constituind principalele surse ale dreptului internațional, tratatele au exprimat, în decursul istoriei, ceea ce diplomații obișnuiesc să înțeleagă prin “cadrul juridic al raporturilor dintre state”. Ca acte contractuale, angajante, tratatele au rezultat din necesitatea soluționării unor probleme sau situații complexe, decurgând de aici consecințe dintre cele mai serioase asupra evoluției societății. Nu întâmplător, pe seama responsabilităților încheierii tratatelor au fost formulate, de contemporani sau în posteritate, comentarii cu mult mai controversate și uneori chiar mai aspre decât în privința responsabilităților acțiunilor războinice. Și aceasta, desigur, nu din cauză că în viața societății s-ar fi resimțit într-o mai mică măsură impactul războaielor decât cel al tratatelor. Războaiele au reprezentat, se știe, fapte istorice dintre cele mai grave, însă responsabilitățile pe care le-au presupus nu au avut cum, de multe ori, să fie strict nominalizate (“personalizate”), ele fiind stabilite îndeosebi din perspectiva largă a “judecății istoriei”, a acelei istorii în care Hegel vedea un “tribunal universal” (Weltrecht), și au “căzut”, de regulă”, în contul celor învinși (*Vae victis!*). În schimb, responsabilitățile încheierii actelor politico- diplomatice (tratate, convenții etc.) au putut fi supuse unor comentarii sau evaluări cu trimiteri directe la instituții sau persoane. Și nu la orice fel de persoane, ci la acelea care, întruchipând ori delegându-li-se o anumită autoritate (monarhică, prezidențială, guvernamentală, ministerială etc.), le-a revenit rolul negocierii, contractării și sancționării unor acte ce angajau statele în calitatea lor de subiecte de drept internațional. Prin urmare, dincolo de responsabilitățile de ordin moral și religios – față de rațiuni superioare ca divinitatea, “pacea generală”, posteritatea etc. –, semnarea tratatelor a implicat responsabilități concrete și imediate, și nu doar pentru persoanele și instituțiile ce le-au contractat sau ratificat, ci, în ultimă instanță, pentru colectivitățile umane din cadrul statelor angajate de respectivele acte politico-diplomatice. Pornind de la o atare realitate, ne putem explica de ce, cu prilejul ratificării sau al îndeplinirii obligațiilor contractuale, a fost necesar să se recurgă la încercări de justificare a tratatelor semnate. Or, încercările de justificare ar fi greu să ni le imaginăm fără “darea în vileag” a ceea ce se urmărea să fie justificat.

Desigur, am putea invoca, pe lângă “justificarea semnării și a ratificării”, alte mobiluri care au condus la *publicarea* unor acte de valoare tratatelor internaționale. În primul rând, dată fiind finalitatea lucrării de față, trebuie să avem în vedere mobilurile ce țin de profesiunea de istoric și care, beneficiind de detașarea permisă de trecerea timpului, sânt dictate de tentația reconstituirii obiective și a explicării faptelor trecutului. Pentru istoric, tratatele, ca și alte acte diplomatice, reprezintă *documente*, a căror *publicare* s-ar fi convenit să respecte întotdeauna și oriunde regulile proprii *editării izvoarelor istoriei*. Numai că, tot pentru istoric poate să apară limpede faptul că publicarea tratatelor s-a făcut după norme și în forme diferite de la o etapă la alta. Este un fapt de care istoricul trebuie să țină seama pentru a reuși să “ajungă” la semnificațiile reale și profunde ale celor relatate de *documentul autentic*, acea fereastră retrospectivă spre ceea ce Lucien Febvre denumea “l’histoire vivante”. Iată de ce credem utilă, înainte de a ne referi la “marile colecții”, o succintă prezentare a evoluției “acordurilor dintre state” până ca acestea să fi căpătat “condiția clasică” (în formă și conținut) de tratate internaționale, în epoca modernă.

Prima atestare scrisă a unui “acord între state” se pare că ar fi cea referitoare la “frontiera” dintre orașele-regat Lagaș și Umma, în mileniul III î.Hr. (atestare cuprinsă de o stelă cu caractere cuneiforme, descoperită în Chaldeea). Încheiat prin medierea regelui din Kiș și prin invocarea divinității, “acordul” menționat a implicat “jurământul solemn” depus de contractanți (prima mărturie istorică despre principiul îndeplinirii cu “bună-credință” a actelor contractate între state, principiu cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de *pacta sunt servanda*). Și ca un lucru interesant aici, din text reiese că același “acord”, cel mai vechi, a fost “expus” spre cunoștința locuitorilor. Primul “tratată publicat și păstrat integral” pare să fie însă, după opinia specialiștilor, cel încheiat la 1296 î.Hr. de Ramses al II-lea (faraonul Egiptului) și Hattusill al III-lea (regele hitiților), “tratată” al cărui text ne este redat de un “înscris în hieroglifă egiptene pe peretele meridional al hipostilului templului lui Amon, la Karnak”. Fără a mai enumera și alte exemple de “tratate străvechi” (din Egipt, China, India etc.), credem că se cuvine să reținem că de caracterul sacru al încheierii acestora (prin invocarea divinității, în prezența “martorilor”) a fost legată și “anunțarea publică” (“publicarea”) actelor respective. Și tot în legătură cu ceremonia sacră a încheierii lor, “tratatele” au fost aduse spre cunoștința publicului la vechii greci și la romani. La greci, jurământul sacru (*spondai*) era depus în *agora*, fie de toți locuitorii liberi, fie numai de magistrații sau de conducătorii *cetății*. Chiar în *Iliada* este descris un acord între greci și troieni, în prima zi de bătălie, acord întărit de jurămintele solemne ale lui Agamemnon și Priam. La romani, “tratatele” urmau, de regulă, “o procedură rituală cu jurămintele, sacrificii și imprecății ale Fetialilor”. Titus Livius, relatând despre un “tratată” încheiat de romani cu albanii, amintește cum, pentru întărirea acestuia, s-a recurs la o ceremonie, în care un membru al Colegiului Fetialilor, atins pe creștet cu un mănunchi de verbină culeasă de pe Capitoliu, devenea investit cu dignitatea de *Pater patratus* (padrare – a întări un act, a ratifica), el depunând în numele Romei jurământul solemn, ce se termina cu invocarea lui Jupiter, cu aruncarea unei pietre (gest ce semnifică pedeapsa cu exilul în cazul nerespectării “tratatului”) și cu sacrificarea unui porc. Alături de ceremonialul sacru al actului încheierii, s-au derulat însă și alte ocurențe ale aducerii “tratatelor” la cunoștința locuitorilor greci și romani. După ce în “tratatele” din Grecia antică erau incluse clauze referitoare la “arbitraj” sau “clauza compromisorie”, ce permitea interpretarea acordurilor încheiate (cum a făcut-o Tucidide cu “tratatul de pace de 30 de ani”, între Sparta și Atena, din 445 î.Hr.), la romani aveau loc proceduri ce trimiteau la actul *ratificării*, așa cum putem să înțelegem din refuzul Senatului Republicii de a recunoaște “tratatul” umilitor încheiat de consulul Postumius după înfrângerea suferită în bătălia cu samniții din defileul Caudium, unde s-a petrecut și celebrul episod al “furcilor caudine” (321 î.Hr.). Așadar, pentru greci, dar mai ales pentru romani – fondatorii principiilor și normelor de drept – tratatele însemnau acte contractuale, încheiate nu doar sub auspiciile divinului, ci în numele și pe baza unei concepții juridice încheiate. O astfel de concepție permitea (re)interpretări ale tratatelor, acestea putând deveni obiecte ale dezbaterilor publice (în speță ale dezbaterilor din Senatul roman).

“Tradiția romană” și ideea creștină s-au înscris cum bine se știe, între fundamentele principale ale organizării instituționale a statelor medievale. Alte fundamente au ținut de însuși specificul ființei statale și al societății medievale, considerate atât din perspectiva trăsăturilor generale cât și din cea a particularităților zonale ori regionale. Organizarea instituțională se dispunea în funcție de *fenomenul puterii*, ce rezida, de drept și de fapt, în autoritatea monarhică. Era autoritatea în care rezida și *suveranitatea*, voința capului încoronat, ca “uns al lui Dumnezeu pe pământ”, reprezentând și sursa primordială a legii în stat. Dat fiind că și politica externă “se ordona” în funcție de autoritatea monarhică, documentele diplomatice, între care și “tratatele”, și-au păstrat, pentru cea mai mare parte a Evului Mediu, caracterul de “acte secrete de cancelarie”. Prezentate, în împrejurări excepționale, forurilor

consultative (Stări generale, Diete, Sfaturi etc.) “tratatele” nu au prea fost făcute publice până în secolul XVI. Începuturilor afirmării “dreptului modern al ginților” (fundamentat, în secolele XVI-XVII, prin contribuțiile unor “nume” rămase celebre, ca Jean Bodin, Alberico Gentili, Hugo Grotius, Samuel Puffendorf), drept în virtutea căruia statele urmau să intre “en proprietaires” în raporturi, le-a corespuns extinderea, la aproape toate organismele statale suverane europene, practicii diplomației permanente. Toate acestea, coroborate cu audiența crescândă a principiului “rațiunii de stat” și, nu mai puțin important, cu răspândirea tiparului, s-au constituit în circumstanțe noi, sub auspiciile cărora a putut demara publicarea tratatelor internaționale.

Ce-i drept, au fost publicate (tipărite) și înainte de 1500 unele (foarte puține!) acte relative la relațiile internaționale. Primele dintre astfel de documente, care au fost date publicității prin intermediul tiparului, par să fi fost Bulele Papale *In apostolicae sedis specula* și *Cum nos hodie* (1461). Am mai putea enumera, apoi, Tratatul de la Arras (semnat de Ludovic al XI-lea, regele Franței, și de Maximilian de Austria la 23 decembrie 1482 și tipărit în aprilie 1483), Tratatul de la Picquigny (încheiat de același Ludovic al XI-lea și de Eduard al IV-lea, regele Angliei, în 1475 și publicat la 1485-1486), Concordatul din 1448 între Împărat și Papă (tipărit la Strasbourg, în 1513). Spre finele secolului XVI și la începutul secolului următor frecvența tipăririi tratatelor a crescut simțitor (menționăm, între altele, “capitulațiile” Imperiului Otoman cu Franța, publicate la Paris în 1570; tratatul dintre Franța și Savoia din 1569, publicat la 1597 etc.); ajungându-se chiar la întocmirea primelor “colecții” de acte internaționale. Una dintre acestea din urmă, publicată de Jean Tillet în 1577 (*Recueil des guerres e des traités de paix, de trêve, d’alliance d’entre les Rois de France et d’Angleterre depuis Philippe I-er, Roi de France, jusqu’a Henri II, Paris*), a reprezentat, în fapt, “un sumar al tratatelor”, încât ea nu apare înscrisă între “colecțiile” propriu-zise de tratate. Alte “colecții” au cuprins, în general, acte publice (*acta publica*), nu numai tratate sau alte documente cu caracter politico-diplomatic. Dintre astfel de “colecții”, merită să fie amintită cea a lui Melchior Goldast (*Imperatorum regnum et electorum S.R.I. statuta et rescripta a Carlo M. ad Carolum V et a Carolo V ad Rudolphum II*, 3 vol., Frankfurt, 1607) sau cea a lui Vittorio Siri (*Mercurio overo historia de’correnti tempi*, cu referință la anii 1635-55, publ. în 15 vol., între 1644 și 1682), ca și celebra “cronică” *Theatrum Europaeum... vom Jahr Christi 1617 biss auff das Jahr 1629 exclus...* (21 vol., Erben in Frankfurt, 1635-1738).

Prima colecție veritabilă de tratate este considerată cea a lui Jean Jacques Chifflet (*Recueil des traittez de paix, trêves et neutralité entre les couronnes d’Espagne et de France*, Antwerp, 1643) și care cuprinde tratatele negociate “de regalitățile franceză și spaniolă” între anii 1526 și 1611. Colecția lui Chifflet prezintă însă o deosebită importanță și din cauză că în legătură cu ea putem evidenția și alte rațiuni principale, pe lângă cele menționate mai sus, care au dus, în secolul XVII, la sporirea frecvenței publicării tratatelor internaționale. Colecția respectivă a fost întocmită pentru a servi plenipotențiarilor Spaniei la negocierile franco-spaniole de la Münster. După cum se poate constata, Războiul de 30 de ani și negocierile ce au premers sau consfințit încheierea Păcii din Westphalia (1648) au ocazionat confruntări și dezbateri în legătură cu relațiile dintre state, mai exact în privința principiilor și normelor de drept pe care acestea să fie așezate. Pacea din Westphalia a consacrat, cum bine este cunoscut, primatul “rațiunii de stat” în raport cu principiul monarhic. Ea a reprezentat momentul de deschidere pentru o nouă epocă în istoria relațiilor internaționale, caracterizată prin emergența așa-numitului “sistem de state”. Pentru unii istorici, Pacea din 1648 ar fi ocazionat “nașterea concertului european”, în accepțiunea de “solidaritate” a marilor puteri în numele “intereselor generale”. În realitate, actele politico-diplomatice ce au consfințit pacea amintită au avut meritul incontestabil de a consacra *noua calitate* în care statele le-au încheiat. Din acele acte nu reiese limpede angajamentul părților semnatare de a acționa, pe viitor, “de concert”, în

scopul asigurării a ceea ce s-a semnat. Cât despre “concertarea” semnatarilor în scopul identificării și înlăturării unor acte și acțiuni prejudicioase “ordinei europene”, despre așa ceva nici nu a putut fi vorba cu prilejul păcii ce a pus capăt Războiului de 30 de ani. Acea pace a dat o nouă organizare Germaniei și a pus capăt tendințelor de realizare a “imperului universal” sub sceptrul Habsburgilor. Prima “ordine europeană”, contractată de marile puteri, va fi aceea fondată de tratatele din 1815, iar angajamentul formal al semnatarilor (prin Tratatul de la Paris, 20 noiembrie 1815) de a supraveghea prin “conferințe periodice” la menținerea ei va însemna punctul de plecare al “concertului european” în forma sa “clasică”. În fond, “sistemul de state” de după 1648 a avut drept axiomă “echilibrul (balanța) de forțe pe plan european”, ceea ce nu echivala cu “ordinea europeană”, o noțiune cu mult mai complexă. Oricum, Pacea din 1648 a însemnat un moment de demarcație pentru evoluția relațiilor internaționale, fapt înțeles încă “din epocă”. Atât la nivelul oamenilor de stat și al diplomaților, cât și la cel al cercurilor de afaceri sau de intelectuali devenea tot mai limpede că pentru viața internațională începea “un timp nou”, ce se cerea să fie cunoscut. A fost firesc, de aceea, ca negocierile și încheierea păcii amintite să aibă loc pe fondul unei “curiozități publice” ce reclama cunoașterea actelor internaționale. Ca o expresie a tonusului unei atare “curiozități”, unii *editori privați* au căutat să publice textul proiectului de tratat de la Osnabrück din iulie 1648, înainte ca acesta să fie semnat, împreună cu Tratatul de la Münster din 24 octombrie același an. În noul context, “Colecția Chifflet” a trebuit să fie adusă “la zi”, ea incluzând alte tratate până la Pacea din Pirinei (1659). O altă colecție, cuprinzând acordurile internaționale încheiate de Ludovic al XIII-lea între anii 1628 și 1644, a fost publicată la 1650, iar puțin mai târziu, în 1664, a văzut lumina tiparului, la Amsterdam, un *Recueil des traités de confédération et d’alliance, entre la Couronne de France et les Princes et Etats étrangers depuis l’an M.DC.XXI jusques à present...* (“recueil” al cărui titlu păstra, cum se vede, unele arhaisme ale limbii franceze). Un loc aparte, în “istoria colecțiilor”, l-a deținut cea a lui Christoph Peller (*Theatrum pacis, hoc est: Tractatum atque instrumentorum praecipuorum ad anno inde MDCXLVII ad MDCLX usque in Europa initorum et conclusorum collectio*, Nürnberg, 1663-85), publicație care, deși, compusă numai din șaptezeci de documente, a fost, datorită provenienței diverse a acestora, considerată drept “prima colecție generală de tratate”. Era făcut astfel încă un pas spre editarea “marilor colecții” din secolele XVII-XVIII.

2. “Marile colecții”

Editarea “colecțiilor de tratate internaționale” a reprezentat unul dintre cele mai spectaculoase fapte intelectuale pentru perioada cuprinzând ultima parte a secolului XVII și aproape întregul secol XVIII. Faptul că publicarea actelor internaționale s-a aflat “în vogă” în acea perioadă își are, desigur, explicațiile sale. El a corespuns, în fond, căutărilor de “argumentare”, pe baza informațiilor documentare, a realității că relațiile internaționale tindeau să se așeze, tot mai evident, pe principiilor și normele “dreptului modern al ginților”. Ceea ce Hugo Grotius fundamentase teoretic cu al său *De jure belli ac pacis*, apărut la 1625, se cerea să fie confirmat, amendat sau dezvoltat pe temeiul studierii principalelor izvoare ale dreptului internațional: *tratatele*. Iar “responsabilitatea” studierii și-au asumat-o, dintru început, exponenți ai așa-numitei “școli istorico-juridice erudite”, care, urmărind să se detașeze de “înfrumusețările filosofico-literare ale epocii umaniste”, și-au făcut, din publicarea și comentarea surselor documentare, o preocupare de predilecție. Spiritele “erudite” erau animate de o veritabilă “religie a documentului”, mai ales a aceluia istorico-juridic, de natură să releveze “orizonturile politicii noi” – știință devenită “la modă”, cum aprecia, “în epocă”, Jacques Bernard, cel care a conceput și realizat publicarea uneia dintre

“marile colecții” de tratate internaționale (*le Grand Recueil*). “Erudiții”, anunțând deja “epopeea enciclopedismului” din secolul XVIII, se aflau totuși departe de a-și fi însușit metodologia unui *positivism excesiv*, ce va atinge “faza clasică” abia spre finele veacului XIX. Pentru “erudiți” cultul documentului exprima înclinația lor spre desfășurări intelectuale “pe orizontală”, ceea ce permitea întrucâtva atenuarea știutelor inconveniente presupuse de angajarea lor în susținerea unui dublu demers: științific și politic. Se regăsea în toate acestea, o anumită atitudine, cu rădăcini adânci în mentalitatea medievală, atitudine ce reclama în cazul cărturarului o “înnobilare” conferită nu doar de “știința de carte”, ci și de “rangul politico-social”. Iar un domeniu propice încununării unui efort intelectual în conexiune directă cu asigurarea unui “rang înalt” în societate a putut fi și cel al publicării (sub forma “colecțiilor”) tratatelor internaționale. Chiar dacă nu au putut avea o atât de imediată “eficiență” ca cea cunoscută de activitatea “legiștilor” sau de cea a cărturarilor și artiștilor “de curte”, publicarea și comentarea unor surse documentare de felul tratatelor internaționale s-au dovedit în măsură să asigure oportunități certe aceluia ce au dorit și au fost în stare să devină “nume”. Având în vedere că de editarea “colecțiilor” de tratate internaționale erau direct interesați suveranii și miniștrii lor, nu apare cu nimic surprinzătoare practicarea până și a unui soi de “mercenariat intelectual”, serviciile specialiștilor “de notorietate” costând destul de mult. Specialiștilor în materie de drept și tratate internaționale li se putea, desigur, recunoaște “autonomia profesională”, altfel spus, libertatea inițiatului în conceperea și întocmirea “colecțiilor”, însă actul publicării acestora din urmă nu prea avea cum să survină fără o sancționare oficială. Se impunea astfel o regulă ce va dăinui, dincolo de excepțiile reprezentate de “colecțiile private”, până în zilele noastre, știut fiind că editarea “colecțiilor” de tratate internaționale sau de documente diplomatice continuă să se producă mai curând sub patronaj oficial – exercitat de ministere de externe și chiar de interne sau de departamente de stat decât sub cel al instituțiilor academice. Între factorii politic și științific și-au făcut loc, deseori, divergențe serioase, decurgând, între altele, din unghiurile diferite din care era înțeleasă finalitatea editării tratatelor internaționale și a celorlalte tipuri de documente cuprinse de categoria *acta publica*. Din unghiul politicii, aplecată funciar spre incitarea sau justificarea unor acțiuni, era dorită ocolirea publicării unor documente “compromițătoare”, generatoare de polemici aprinse, în vreme ce din optica științifică aspectele controversate, fie ele și “delicate”, constituiau “sarea și piperul” activității de editare și comentare a surselor documentare. Iar atunci când așezării unei astfel de activități pe temeiurile competenței și îndrăznelii i-a corespuns înțelegerea venită “de sus” (din partea forurilor politice) a fost firesc să se ajungă la rezultate remarcabile. Acest fapt sperăm să reiasă și din prezentarea în continuare a “colecțiilor” de tratate internaționale, considerate reprezentative, din secolele XVII-XVIII. Vom recurge la prezentarea fiecărei “colecții” în parte, cu referiri, în măsura permisă de cunoașterea datelor, la “patroni”, autori (editori) și, se înțelege, la conținut. Nu considerăm, de aceea, necesar să oferim și traducerea în limba română a titlului fiecărei “colecții”, evitând astfel să ne permitem să recurgem, “en amateur”, la unele clarificări de terminologie, prin forțarea limitelor cunoștințelor noastre în domeniul “lingvisticii istorice”.

-Frédéric Léonard, *Recueil de tous les traités modernes conclus entre les potentats de l'Europe: de tous les mémoires qui ont servi à faire la paix de Nimègue: et de tous les arrêts de la Chambre Roiale de Metz, relatifs aux traités de Nimègue et de Münster*, Paris, 1683.

“Colecția” cuprinde tratatele și actele adiacente acestora, relative la “faza a doua” a războiului provocat de Franța lui Ludovic al XIV-lea pentru anexarea Belgiei (1672-1679; prima “fază” producându-se în anii 1667-1668), război încheiat prin Pacea de la Nijmegen. În cea mai mare parte, “colecția” este formată din tratate internaționale. În “anexe” ea cuprindea însă și documente relative la deliberările Camerei Regale din Metz pe tema “dependențelor feudale” ale episcopilor din orașul amintit, din Toul și Verdun. “Anexele” au rezultat din

intenția curții franceze de a justifica ocuparea Strasbourg-ului (1681) și ofereau o dovadă în plus despre caracterul oficial al întregii “colecții”, a cărei publicare se pare că s-ar fi dorit a fi o replică la adresa reacției altor “curți europene” față de deliberările faimoaselor Camere de Unificare (Chambres de Réunion), înființate din dispoziția “regelui soare” în scopul stabilirii drepturilor Franței asupra unor teritorii (în principal, asupra “provinciilor renane”) aflate atunci în componența Sfântului Imperiu Roman de Neam German. Același caracter oficial a ținut, de altfel, și de calitatea autorului, care în 1668 a fost numit de Ludovic al XIV-lea ca “editor regal”, iar în 1678 i s-a rezervat “dreptul exclusiv” de a publica tratatele încheiate “cu sau fără participarea Franței”. Un atare “privilegiu” i-a permis lui Léonard liberul acces la arhivele regatului, el putându-se crede de aceea “în stare” să conceapă editarea unei “mari colecții”, menită să servească nu atât unui scop politic imediat cât prestigiului “profesional” al autorului:

-Recueil des traités de paix, de trêve, de neutralité, de confédération, d’alliance et de commerce, faits par les rois de France, avec tous les princes et potentas de l’Europe, et autres, depuis près de trois siècles (6 vol., Paris, 1693).

Această “colecție” (cea “mare”) a lui Léonard conține în jur de nouă sute de tratate, încheiate de regii Franței începând cu anul 1435 (tratatul de la Arras). Dintre cele șase volume, primele două au fost mai atent întocmite, documentele cuprinse “în ordine cronologică” acoperind perioada delimitată de anii 1435 și 1600. Evidente “neglijențe” sânt denotate însă de celelalte volume, pe alocuri lipsind chiar și numerotarea paginilor. Autorul a recurs, probabil din “graba” de a-și vedea “opera” publicată, la “gruparea” unor documente ce au fost tipărite anterior, în mod separat, nemaiacordând atenția cuvenită numerotării paginilor în mod corect. Cu toate aceste “minusuri”, “colecția Léonard” rămâne o realizare valoroasă în domeniul editării izvoarelor, ea fiind utilizată, parțial sau integral, la întocmirea altor “colecții” de tratate internaționale. O importanță aparte a fost atribuită volumului al șaselea al “colecției” din 1693, volum ce acoperă perioada 1632-1690 și conține, pe lângă tratatele semnate de regii Franței, o bună parte dintre actele de aceeași natură încheiate de “coalițiile antifranceze”. Același volum conține și materiale referitoare la “negocierile tratatelor”, ca și la deliberările “Camerelor de Unificare”, el probând, într-o măsură mai mare decât celelalte cinci, intenția lui Léonard de a aduna și de a publica cât mai mult material inedit. Acesta a și fost principalul merit a lui Léonard, merit ce s-a regăsit și în larga folosire a “colecției” sale la editarea altora, ulterioare, mai rigurose întocmite și, ca urmare, mai “de încredere” considerate de aceia ce s-au aplecat spre studierea unor probleme atât de complexe, cum sânt cele ale istoriei relațiilor internaționale.

-Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibnitz, Codex juris gentium diplomaticus, in quo tabulae authenticae actorum publicorum, tractatum, aliarumque rerum majoris momenti per Europam gestarum, pleraeque ineditae vel selectae, ipso verborum tenore expressa ac temporum serie digestae, continentur; a fine saeculi undecimi ad nostra usque tempora aliquot tomis comprehensus (Hanovra, 1693).

Apărut în același an cu “colecția mare” a lui Léonard, *Codex-ul* lui Leibnitz, completat la 1700 de un *addendum* (*Mantissa Codicis juris gentium diplomatici...*), cuprinde documente variate, cea mai mare parte constituind-o tratatele și alte acte relative la raporturile dintre state sau dintre suverani. Faptul că a îndeplinit o “misiune oficială” (fiind angajat de Casa de Braunschweig să desfășoare “investigații genealogice” în Germania, Italia, Anglia, Franța etc.) l-a făcut pe Leibnitz să se îndepărteze, treptat, de intenția sa inițială – aceea de a realiza o “colecție de tratate”. O îndepărtare ce răzbate până la evidență din cuprinsul *Mantissei* de la 1700, aceasta din urmă constituind, în fond, un corpus de documente din categoria largă de *acta publica*. Cu toate acestea, ar fi nedrept să fie omis sau subapreciat meritul “colecției Leibnitz – o operă de erudiție prin excelență - de a fi putut folosi “din plin”,

alături de “colecția Léonard”, ca punct de plecare pentru întocmirea altor corpusuri documentare, a celebrului *Grand Recueil*, în special.

-Jacques Bernard, *Recueil des traités de paix, de trêve, de neutralité, de suspension d'armes, de confédération, d'alliance, de commerce, de garantie, et d'autres actes publics, comme contracts de mariage, testaments, manifestes, déclarations de guerre etc. faits entre les empereurs, rois, républiques, princes, et autres puissances d'Europe, et de autres parties du monde; depuis la naissance de Jesus-Christ jusqu'à présent; servant à établir les droits de princes et des fondement à l'histoire* (4 vol., Amsterdam, Haga, 1700).

Supranumită de contemporani *le Grand Recueil*, “colecția Bernard” a reprezentat una dintre cele mai remarcabile contribuții de la finele secolului XVII în domeniul publicării tratatelor internaționale. Dintre cele 1625 de documente conținute, majoritatea covârșitoare o constituie tratatele “încheiate în toate părțile lumii”, începând cu anul 536 de la nașterea lui Hristos (an în care regatul ostrogot din Italia a trebuit să recunoască drepturile Franței asupra Provenței). Ținuta științifică a “colecției” este relevantă, în mod deosebit, de respectarea riguroasă a normelor editării izvoarelor istorice. Primul volum al “colecției” începe cu un foarte util “eseu bibliografic asupra surselor”; fiecare dintre cele patru volume prezintă o “tablă cronologică”, ultimul încheindu-se și cu un *indice tematic*. De remarcat că J. Bernard era deja un “nume” binecunoscut în “lumea literelor” când a recurs la realizarea “marii colecții” de la 1700. În anii 1692-1698 el publicase *Les Lettres Historiques* și elaborase volumele XX-XXV ale faimoasei *Bibliothèque Universelle* (coordonată de Le Clerc). Părăsind Franța din cauza convingerilor sale religioase și politice și refugiindu-se în Țările de Jos, “teologianul Bernard” a reușit, la puțin timp (în 1699), să publice la Haga o altă lucrare a sa, în patru volume, *Actes et mémoires des négociations de la paix de Ryswick*. În noua “patrie”, “experiența profesională” a lui Bernard s-a întâlnit fericit cu sârghișta unuia dintre editorii săi olandezi (Adrian Moetiens), întâlnire ce s-a aflat și la originea reușitei deosebite în privința lui *Grand Recueil*. Deși a rezultat, în mare măsură, din preluarea a ceea ce a fost “adunat” anterior (de un Léonard, de un Leibnitz etc.), “marea colecție Bernard” s-a impus, pentru o bună bucată de vreme, ca model pentru cei preocupați de editarea surselor dreptului internațional.

-Thomas Rymer, *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis, acta publica, inter regis Angliae, et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes, vel communitates, ab ineunte saeculo duodecimo, viz. Ab anno 1101, ad nostra usque tempora, habita aut tractata; ex autographis, infra secretiores archivorum regiorum thesaurarias, per multa saecula reconditis fideliter ex-scripta. In lucem missa de mandato reginae* (17 vol., London, 1704-1717).

Din considerente multiple, “colecția Rymer” poate fi apreciată ca o “replică engleză” față de tentativa Curții franceze de a-și aroga primatul în domeniul editării și al comentării surselor dreptului public internațional. Și în domeniul amintit se reflecta confruntarea anglo-franceză, desfășurată, cu intermitențe, mai bine de un secol (1688-1815), confruntare privită, cu oarecare îndreptățire, de unii istorici, ca un “al doilea război de o sută de ani”. Nu pare, de aceea, să fi fost o pură întâmplare faptul că, în chiar anul apariției “colecției mari” a lui Léonard (1693), Thomas Rymer a fost numit, de monarhul englez, “istoriograf regal” și însărcinat să coordoneze publicarea “tuturor tratatelor” încheiate de regii Angliei, cu începere din anul 1101 (adică din anul când Henric I a căutat să anuleze vasalitatea ce legase “dinastia normandă” a Angliei față de coroana franceză). Dacă lui Léonard i s-a permis liberul acces la arhivele regale franceze, de un “privilegiu” asemănător a beneficiat și Rymer în privința arhivelor regale engleze. Însă nu asemănătoare, ca arie de cuprindere și ca valoare științifică, au fost și realizările celor doi “editori regali”. Începând să-și publice “colecția” de-abia la 1704, Rymer a avut posibilitatea să compare diverse realizări și să se orienteze după ceea ce i-

a apărut mai valoros în domeniul editării izvoarelor. Prin ținuta științifică, “colecția Rymer” amintește de cea a lui J. Bernard de la 1700. “Colecția engleză” s-a distins însă net și de *Grand Recueil* din punctul de vedere al “întinderii”, ea având, în forma originală, nu mai puțin de șaptesprezece volume. Dintre acestea Rymer a reușit să publice doar o parte, el murind la 1713. De publicarea celorlalte volume (până în 1717) s-a îngrijit Robert Sanderson, care a întocmit și cele două *Indice* (de nume și tematic), conținute de ultimele două volume ale “colecției”. Încununând activitatea a doi foarte buni “profesioniști”, “colecția” patronată de Curtea regală engleză a rămas într-adevăr ca una dintre cele “mari” în domeniul publicării de documente relative la raporturile internaționale. “Colecția” respectivă s-a impus ca o realizare științifică deosebită, chiar dacă, pe alocuri, a trebuit să i se imprime un evident caracter oficial.

-Johan Christian Lünig, *Dar Teutsche Reichs-Archiv* (24 vol., Leipzig, 1710-1722).

Această “colecție”, completată, la 1732-1734 cu un *Codex Germaniae Diplomaticus* (2 vol.) a rezultat din tentativa autorului de a “aduna” tot ce a crezut ca fiind de natură să permită punerea în lumină a atât de stufoaselor desfășurări politico-diplomatice din “lumea germană”. “Colecția Lünig” poate interesa îndeosebi cercetările referitoare la situația generală a Sfântului Imperiu sau la raporturile în care erau implicate statele germane după 1648. Dat fiind însă că autorul nu a avut acces la unele arhive, în special la cele oficiale, și că a acordat credit unor surse discutabile, multe dintre documentele “colecției” trebuie să fie studiate cu discernământ sporit, pentru a distinge *falsul* de *autentic*. Și cum autorul nici nu a urmărit să-și impună respectarea unor criterii metodologice riguroase, nu e de mirare că, deși voluminoasă, “colecția Lünig” nu s-a putut înscrie ca una de referință între cele “mari”.

-Jean Dumont, *Nouveau recueil de traités d'alliance, de trêve, de paix, de garantie, et de commerce, faits et conclus entre les rois, princes, et états souverains de l'Europe, depuis la paix de Münster jusques à l'an M.DCC.IX, lesquels pour la plupart n'ont point encore été imprimés et sont très utiles pour les negotiations de la paix prochaine* (2 vol., Amsterdam, 1710).

Cea dintâi “colecție”, cunoscută și ca “cea mică”, a lui Jean Dumont – cărturar francez ce a împărtășit, la rându-i, soarta de refugiat în Țările de Jos – conține, în exclusivitate, tratate internaționale (“de alianță, de armistițiu, de pace, de garanție și de comerț”). Această “colecție” a fost publicată de editura Moëtjens, al cărei “patron” suplimentase, în 1707, cu două volume *le Grand Recueil*, volume ce au inclus documente cu referire predilectă la Pacea din Westphalia și la perioada ulterioară acesteia. De universul documentar al “momentului 1648” a fost preocupat și J. Dumont, univers din care “refugiatul francez” a căutat să desprindă rădăcinile mai adânci ale “războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei” (1701-1714) și să ofere “un ghid” pentru abia începutele negocieri de pace. Preocupat însă să elucideze cauzele profunde sau să definească “cadru juridic” al diferitelor probleme internaționale, Dumont a fost în permanență atras de ideea realizării unei “colecții” atotcuprinzătoare, mai exact a unui “corpus universal”.

-Jean Dumont, *Corps universal diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection et de garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats et autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'Empereur Charlemagne jusques à présent* (8 vol., Amsterdam, Haga, 1726-1731).

Deși acoperă o perioadă destul de întinsă, delimitată de anii 800 și 1730, cele opt volume nu reprezintă, în realitate, decât *prima parte* a “corpusului universal”. În intenția autorului s-a aflat, de la bun început, realizarea unui “corpus” ce să cuprindă nu numai tratatele internaționale ci și alte “acte publice” care, după propria-i mărturisire, “să servească la stabilirea, limitarea, asigurarea sau abolirea drepturilor suveranilor ori ale statelor fie prin

referință la rangurile și posesiunile lor, fie în relație cu legislația publică” (the public constitution); altfel spus, în intenția lui s-a aflat realizarea unui “corpus” care “să întruchieze și să servească de bază pentru dreptul public” (în accepțiunea dată acestuia de Hugo Grotius). Pentru a-și atinge scopul, Dumont a înțeles să se folosească și de “oportunitatea” numirii sale ca “istoriograf oficial” al curții imperiale de la Viena. În “marea capitală” de pe Dunăre i s-a facilitat, din dispoziția arhicancelarului Imperiului, “adunarea” a nu mai puțin de o mie de documente, în cea mai mare parte nepublicate până atunci. Evitând, pe cât posibil, să se lase prins de îndeplinirea unei acțiuni cu caracter strict “oficial-eulogistic”, Dumont a urmărit nu atât să justifice anumite stări de lucruri cât să dezvăluie măsura în care acestea se așezau pe fundamente de drept și, nu mai puțin, istorice. El a urmărit să “adune” material documentar de proveniență cât mai diversă, apelând și la alte “curți europene” pentru a fi sprijinit în tentativa finalizării unei lucrări “de interes general”. Apelurile sale au avut ecou pozitiv la Berlin, de unde a primit documente oferite de Biblioteca Regală a Prusiei. Alte documente au putut fi depistate în Arhivele Provinciilor Unite, ca și în Arhiva Ambasadei Spaniei de la Haga. Ecou pozitiv au avut și altele dintre apelurile pe care Dumont le-a făcut la aproape toate “curțile suverane europene”, încât el s-a putut vedea în situația de a i se fi pus la dispoziție în jur de cincizeci de mii de documente, a căror publicare era deja așteptată de oameni de stat, de diplomați, de istorici, de juriști și de diverși exponenți ai “interesului public”. O problemă deosebit de dificilă a fost, se înțelege, aceea a stabilirii autenticității multora dintre “piesele” vastului material documentar “adunat”, problemă de a cărei soluționare autorul s-a preocupat cu o scrupulozitate proprie specialistului în domeniul editării izvoarelor. Ținând cont că majoritatea documentelor i-au parvenit în copie sau au fost preluate din publicații anterioare, colaționarea ar fi necesitat prea mult timp, căile spre textul original apărând, în nu puține cazuri, de nepătruns. De aceea Dumont s-a văzut nevoit să se oprească la mijlocul drumului în acțiunea de stabilire a autenticității documentelor “adunate”. El a putut să se pronunțe, pe baza informațiilor verificate, asupra autenticității provenienței documentelor, dar nu și asupra concordanței fiecăruia dintre acestea cu textul original. Concordanța respectivă s-a putut însă verifica, cu timpul, în cazul multor documente, și odată cu ea s-a confirmat și faptul că Dumont a desfășurat o activitate științifică de un nivel arareori atins în epoca sa. Dar, cu toate că activitatea științifică îi asigurase deja o faimă aparte în “lumea cărțurilor”, Dumont nu a izbutit să-și impună, în totalitate, punctul de vedere în privința finalizării proiectului inițial al “corpusului universal”. Principala rezervă formulată la adresa finalizării proiectului inițial a survenit din partea editurilor din Amsterdam și din Haga. În concepția “patronilor” acestora, Dumont ar fi trebuit să se preocupe doar de întocmirea unei noi ediții, “lărgită și adusă la zi”, a lui *Grand Recueil*. Și fiindcă eruditul francez nu s-a arătat dispus să renunțe complet la proiectul “corpusului universal”, s-a ajuns, până la urmă, la un compromis, în determinarea căruia cuvântul cărțurarului a cântărit totuși mai mult decât cel al “patronilor” caselor editoriale. Dumont a acceptat ca materialul “adunat” să fie publicat în două părți, dintre care cea dintâi a însemnat amintitul mai sus *Corpus universel*, în opt volume. A doua parte urma să fie compusă din trei secțiuni (prima cuprinzând tratate și documente din categoria de *acta publica* dintr-o perioadă începută de domnia lui Constantin cel Mare și încheiată cu cea a lui Carol cel Mare; a doua secțiune conținând documente neincluse de prima, iar a treia secțiune fiind consacrată “ceremonialului diplomatic”). Dintre cele două părți mari (apreciate de unii specialiști drept “colecții” distincte) Dumont a reușit să o întocmească integral doar pe cea dintâi. Însă fără să o și vadă publicată integral, deoarece el a murit în anul apariției celui de-al patrulea volum (în 1727). De publicarea celorlalte patru volume (fără să le fi fost aduse modificări notabile) s-a îngrijit un alt “refugiat politic” în Țările de Jos, anume Jean Rousset. Iar toate cele opt volume, incluzând cca. zece mii de documente, s-au constituit într-o “mare colecție”, apreciată de M. Toscano ca “cel mai comprehensiv produs al istoriografiei erudite”

în domeniul editării izvoarelor istoriei relațiilor internaționale. Faptul că specialiștii continuă să considere “marea colecție Dumont” (cum mai este denumită prima parte a “corpusului universal”) între sursele “de primă mână” are darul de a confirma o dată în plus valoarea științifică deosebită a contribuțiilor lui Dumont. Dacă *le Grand Recueil* s-a impus ca un model, “corpusul universal” a însemnat cu mult mai mult. El a fost receptat ca un program științific. Avem în vedere proiectul “corpusului universal”, ce a permis unor cărturari să continue și să completeze, iar altora să comenteze ceea ce Dumont a conceput și realizat. Dintre continuatori, Jean Barbeyrac, profesor de drept la Universitatea din Gröningen, a avut în grijă publicarea, după completări și revizuirii de rigoare, primei secțiuni a celei de-a doua părți a “corpusului universal”, secțiune care, prin conținutul său (după aprecierea autorului: “un fel de istorie universală bazată pe tratate”, mergând până în timpul domniei lui Carol cel Mare) nu prezintă un interes special pentru Istoria modernă.

-Jean Rousset, *Supplément au Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection et de garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats, et autres contracts, capitulations impériales et royales, donations, renonciations, protestations, testaments, investitures, et en général de tous les titres sous quelque nom qu'on les désigne, qui ont échappé aux premières recherches de Mr. Du Mont*, 2 vol., Amsterdam, Haga, 1739.

-Jean Dumont și Jean Rousset, *Le Cérémonial diplomatique des cours d'Europe, ou collection des actes, mémoires, et relations qui concernent les dignités, titulaires, honneurs, et prééminences; les fonctions publiques des souverains, leurs sacres, couronnements, mariages, betêmes, et enterrements; les investitures des grands fiefs; les entrées publiques, audiences, fonctions, immunités, et franchises des ambassadeurs et autres ministres publics; leurs disputes et démêles de préséance; et en général tout ce qui a rapport au cérémonial et à l'étiquette*, 2 vol., Amsterdam, Haga, 1739.

Dacă în *Supplément* Jean Rousset a inclus documente aferente celei de-a doua secțiuni a celei de-a doua părți a “corpusului universal” (cu noutăți puține în direcția revizuirii sau a aducerii “la zi” – până în 1739 – a materialului documentar), în cazul “ceremonialului diplomatic” el a trebuit să se implice cu mult mai mult, ajungând până și la a concepe cele două volume într-o manieră proprie. Spre deosebire de Dumont, care a urmărit să pună în valoare documentele, J.Rousset și-a focalizat atenția asupra dezvăluirii “ceremonialului diplomatic” ca atare. Atitudinea lui Rousset, deși izvorită și din dorința sa firească de a-și avea “un drum propriu”, nu a denotat însă, nici pe departe, vreo lipsă de respect față de înaintașul său. El a trebuit să țină pasul cu noul climat intelectual, în cuprinsul căruia își făceau tot mai simțită prezența Luminile, ce invitau nu atât la “desfășurări erudite” cât la demersuri filosofice, ideologice, politice etc.

-Jean Rousset, *Recueil historique d'actes, négociations, mémoires, traités, depuis la paix d'Utrecht jusqu'au second congrès de Cambray inclusivement*, 23 vol., (dintre care ultimele trei au schimbat ultima parte a titlului, incluzând cuvintele: *jusqu'à celle d'Aix la Chapelle*), Haga, Amsterdam, Leipzig, 1728-1755).

Această “mare colecție” constituie rodul principal al activității lui J.Rousset, ce dezvăluie sau confirmă, o dată în plus, aspirația spre originalitate a autorului. În cele douăzeci și trei de volume el a urmărit să prezinte “o istorie bazată pe tratate” a relațiilor dintre suveranii europeni, între pacea de la Utrecht, din 1713 (ce a pecetluit deznodământul “războiului de succesiune la tronul Spaniei”), și pacea de la Aix la Chapelle, din 1748 (prin care s-a pus capăt “războiului de succesiune la tronul Austriei”, (desfășurat în anii 1740-1748).

-Jean Yves de Saint Prest, *Histoire des traités de paix et autres negociations du dix-septième siècle, depuis la paix de Vervins jusqu'à la paix de Nimegue; où l'on donne l'origine des prétentions anciennes et modernes de toutes les puissances de l'Europe, et une analyse exacte de leur negociations, tant publiques que particuliers*, 2 vol., Amsterdam, Haga, 1725.

-Guillaume de Lamberty, *Mémoires pour servir à l'histoire de XVIII siècle contenant les négociations, traités, résolutions, et autres documents authentiques concernant les affaires d'état; liés par une narration historique des principaux événements dont ils ont été précédés ou suivis, et particulièrement de ce qui s'est passé à la Haïe, qui a toujours été comme le centre de toutes ces négociations*, 14 vol., Haga, Amsterdam, 1724-1740.

După cum reiese și din titlul lor, cele două “colecții” au rezultat nu doar din gruparea unor documente, ci și din comentarea lor. Dealtfel, Saint Prest și-a definit, el însuși, contribuția sa nu ca o continuare sau completare a “colecției Dumont”, ci ca o *introducere* la aceasta. Era o dovadă că noile “colecții” nu mai denotau cultul pentru tratatele vechi. Ele nu mai vizau, ca scop în sine, stabilirea “cadrlui de drept” al raporturilor internaționale. În climatul politic și intelectual al Europei Luminilor deveneau “în vogă” dezbaterile și confruntările de idei, realitate ce nu avea cum să nu cadă și în atenția specialiștilor în materie de tratate internaționale. În noul climat își făcea vizibil loc tendința spre “istoria diplomatică”, din perspectiva căreia raporturile dintre statele moderne nu-și mai puteau afla “măsura” doar în conformarea lor unei “stări de drept” (unui “cadru juridic”). Ele se impuneau atenției ca *stări politice*, dinamice, de natură să evedențieze nu atât însemnătatea actului contractual în sine, cât cea a acțiunii constructive, menită să conducă la evitarea, provocarea, aplanarea sau reglementarea unor diferende, crize, coliziuni etc. Ca urmare, “colecțiile de tratate” vor căpăta, treptat, ținute noi, adaptate cursului realităților. “Mari colecții” vor continua să apară, consacrand noi “nume” cu rezonanță deosebită, ca Wenck sau Martens. Dar, de pe la mijlocul secolului XVIII, publicarea de tratate se va regăsi, mai frecvent, sub forma “colecțiilor speciale”, cu referință expresă la un stat sau la altul. Totodată, ea se va regăsi în acele “manuale” sau “ghiduri de tratate”, necesitate îndeosebi de pregătirea și activitatea diplomaților de profesie.

-Friedrich August Wilhelm Wenck, *Codex juris gentium recentissimi, et tabulariorum exemplorumque fide dignorum monummentis compositus*, 3 vol., Leipzig, 1781-1795.

Cuprinzând tratatele încheiate între 1735 (anul încheierii “Războiului pentru succesiunea la tronul Poloniei”) și 1772 (anul primei împărțiri a regatului polon), această “colecție” a rezultat din dorința autorului de a relua firul completării și al actualizării “corpusului universal”. Ea poate fi privită ca o expresie elocventă a ceea ce se înțelege prin “scrupulozitatea spiritului academic german”. Autorului i-au trebuit nu mai puțin de paisprezece ani pentru a publica cele trei volume ale *Codex*-ului. Dacă luăm în considerare și timpul ce i-a fost necesar pentru investigarea fondurilor de arhivă sau pentru studierea “colecțiilor anterioare”, putem concluziona că Wenck, desfășurându-și cercetările pe cont propriu și nu în baza vreunui “mandat oficial”, a căutat și a reușit să ofere, prin fructul activității sale, o dovadă peremptorie despre necesitatea și eficiența autonomiei demersului științific.

-Georg Friedrich von Martens, *Recueil des principaux traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange etc., conclus par les puissances de l'Europe tant entre elles qu'avec les puissances et états dans d'autres parties du monde depuis 1761 jusqu'à présent. Tiré des copies publiés par autorité, des meilleures collections particulières de traités, et des autres les plus estimé*, 7 vol., Göttingen, 1791-1801.

-Idem, *Supplément au Recueil des principaux traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange, etc., conclus par les puissances de l'Europe tant entre elles qu'avec les puissances et états dans d'autres parties du monde depuis 1761*

jusqu'à présent. Précédé de traités du XVIII-ème siècle antérieurs à cette époque et qui ne se trouvent pas dans le Corpus universel de Mrs. Du Mont et Rousset et autres recueils généraux de traités, 4 vol., Göttingen, 1802-1808.

-Idem, *Recueil de traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange, etc., et plusieurs autres actes servant à la connaissance des relations étrangères des puissances et états de l'Europe tant dans leur rapport mutuel que dans celui envers les puissances et états dans d'autres parties du globe, depuis 1761 jusqu'à présent. 2-e édition revue et augmentée*, 8 vol., Göttingen, 1817-1835.

Dacă ar fi să se efectueze un sondaj în rândurile specialiștilor, și nu numai ale lor, în legătură cu “marile colecții” de tratate internaționale, atunci, cu siguranță, “colecția Martens” ar fi invocată, dacă nu întotdeauna, în orice caz foarte frecvent ca fiind cea mai reprezentativă. În primul său *Recueil*, Martens a publicat documente relative la tratativele de la Fontainebleau (noiembrie 1762), ce au consfințit încetarea ostilităților militare din timpul “Războiului de șapte ani” (1756-1763) și au deschis calea spre încheierea păcii din 1763 (tratatele de la Paris și Hubertsburg), ca și la evoluția raporturilor internaționale până la 1801 (Pacea de la Lunéville, dintre Franța napoleoniană și Austria). În cele patru volume ale *Supplément*-ului (care merge până la Pacea de la Tilsit, 1807) au fost incluse, după cum se precizează în titlu, și acele tratate, anterioare anului 1761, ce nu se aflau în *Corpus universel* și nici în alte “colecții generale” (Rousset, Wenck etc.). Cât privește ediția a doua a lui *Recueil*, aceasta a rezultat din reorganizarea materialului din prima sa ediție, ca și din *Supplément*, toate documentele fiind inserate în ordinea strict cronologică. Martens a ținut mult la respectarea riguroasă a criteriului cronologic, poate și din cauză că urmarea unui alt criteriu metodologic – cel al colacionării documentelor – nu i-a fost la îndemână. El a preluat și verificat materiale ce au fost făcute publice de diferite guverne europene. Oricum, din întreaga sa contribuție răzbate un autentic filon științific, “marea colecție Martens” neavând nimic de-a face cu întrunirea unui caracter oficial. Autorul nu a fost numit editor sau istoriograf oficial la niciuna dintre “curțile monarhice”, cum nu a avut de onorat niciun contract cu vreo editură de renume. Singura “asistență” ce i-a fost asigurată, inclusiv din punct de vedere financiar, a survenit din partea Universității sale, din Göttingen. Și nu a fost puțin, dacă ne gândim la ce însemna, încă pe atunci, amintita Universitate sau la “priza” ce o avea deja în rândurile intelectualilor și, în general, ale iubitorilor de carte “valoarea universitară” (academică) a contribuțiilor științifice. Iar dacă ne gândim și la faptul că de fertilitatea campusurilor în contribuții științifice valoroase a depins, în mare măsură, faima universităților moderne, nu poate să apară cu nimic surprinzătoare, ci, dimpotrivă, plină de semnificații, “patronarea” de Universitatea Göttingen a publicării unei “mari colecții” și a completărilor ce au fost aduse acesteia, în timp, de “moștenitorii” sau de continuatorii activității lui Friedrich Georg von Martens. Publicarea ultimei “mari colecții de tratate” sub auspicii universitare ținea și de survenirea unor mutații notabile în adresabilitatea contribuțiilor de felul aceluia aduse de cei ce l-au continuat pe Martens. Din moment ce pentru oamenii de stat sau pentru diplomați deveneau mai utile “instrumente cu trimeri la imediat și la concret” (“ghiduri diplomatice”, “colecții speciale”, “manuale de tratate” etc.), “marile colecții” vor continua să suscite interes îndeosebi din partea specialiștilor în domeniul dreptului internațional și, se înțelege, în cel al istoriei relațiilor internaționale. Un asemenea interes l-au suscitat și continuă să-l suscite contribuțiile continuatorilor lui Martens, contribuții care, având și alura unor “colecții” de sine stătătoare, considerăm nimerită menționarea lor aici:

-*Un nouveau Recueil de traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange, etc., et plusieurs autres actes servant à la connaissance des relations étrangères des puissances et états de l'Europe tant dans leur rapport mutuel que*

dans celui envers les puissances et états dans d'autres parties du globe depuis 1808 jusqu'à présent, 16 vol., Göttingen, 1817-1842.

“Colecția” cuprinde tratatele semnate între anii 1808 și 1839.

-Friedrich Wilhelm August Murhard, *Nouveaux suppléments au Recueil de traités et d'autres actes remarquables, servant à la connaissance des relations étrangères des puissances et états dans leur rapport mutuel, depuis 1761 jusqu'à présent, fondé par Georges Frédéric de Martens. Suivi d'un appendice contenant des traités et actes publics importants d'une date antérieure*, 3 vol., Göttingen, 1839-1842.

Murhard a inclus în “noile suplimente” tratatele de după 1761, care nu au fost incluse în prima “colecție Martens”.

-*Nouveau Recueil général de traités, conventions, et autres transactions remarquables, servant à la connaissance des relations étrangères des puissances et états dans leur rapports mutuels*, 20 vol., Göttingen, 1843-1875.

“Noua culegere” include tratatele din perioada 1840-1874.

-*Nouveau Recueil général de traités et autres actes relatifs au rapports de droit international. Continuation du grand recueil de G.Fr. de Martens. Deuxième série*, 35 vol., Göttingen, 1876-1908.

Acest *Nouveau Recueil* se referă la anii 1876-1908.

-Heinrich Triepel, *Nouveau recueil général de traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international. Continuation du grand recueil de G.Fr. de Martens. Troisième série*, Leipzig-Göttingen, 1909-1942.

Prin contribuția lui Triepel, “colecția Martens” a fost “adusă” până în 1942. După acest an ea nu a mai fost continuată. Ea rămâne însă, chiar și în stadiul pe care l-a atins, cea mai impresionantă “colecție” de tratate internaționale. Pentru a se înlesni orientarea celor interesați de parcurgerea noianului coplesitor de materiale documentare, au fost întocmite și “tabele generale”, care, publicate la Göttingen, în anii 1837-1842 (2 vol.) și 1875-1876 (2 vol.), nu pot fi însă decât parțial de ajutor. S-a încercat, totodată, și întocmirea unor “colecții selective”, de dimensiuni relativ restrânse, cuprinzând tratatele considerate mai importante, “colecții” la care s-au făcut destul de frecvent “trimiteri” în studiile consacrate raporturilor internaționale din secolele XVIII-XIX (documentele din “colecțiile selective” acoperind perioada 1761-1885):

-Charles von Martens și Ferdinand de Cussy, *Recueil manuel et pratique de traités, conventions, et autres actes diplomatiques sur lesquels sont établis les relations et les rapports existent aujourd'hui entre les divers états souverains du globe, depuis l'année 1761 jusqu'à l'époque actuelle*, 7 vol., Leipzig, 1846-1857.

-Friedrich Heinrich Geffcken, *Recueil manuel et pratique de traités. Deuxième série*, 3 vol., Leipzig, 1885-1888.

3. “Colecțiile speciale”. “Manualele de tratate” din secolul XVIII.

După anul 1700 (an în care a apărut *le Grand Recueil*) și mai ales după publicarea “corpusului universal” al lui Dumont, devenise improprie considerarea ca “mari” a “colecțiilor” de tratate sau de *acta publica* menite să releveze sau să justifice politica unui singur stat. Asemenea “colecții” apar, de aceea, menționate ca “speciale” în diverse “ghiduri” (“cataloage”, “repertoare” etc.) de izvoare ale relațiilor internaționale. Dintre “colecțiile speciale”, publicate în secolul XVIII, credem că merită să fie reținute mai ales acelea ce permit scoaterea în evidență a actelor și acțiunilor unor foste (în secolele anterioare) mari puteri, care, în cel de-al XVIII-lea, acuzau în mod vădit îndepărtarea lor de la condiția lor de piese de primă importanță pe eșichierul politicii internaționale. Studiarea mai atentă a unor

astfel de “colecții”, pe care le enumerăm mai jos, permite dezvăluirea unor fenomene și procese mai puțin abordate în istoriografia “marii politici europene”.

-José Antonio de Abreu y Bertodano, *Collección de tradados de paz, alianza, neutralidad, garantía, protección, tregua, mediación, accesión, reglamento de límites, commercio, navigation etc. hechos por los pueblos, reyes, y principes de Espana con los pueblos, reyes, principes, republicas, y demás potencias de Europa, y otros partes del mundo, etc.*, 12 vol. Madrid, 1740-1752.

-Antonio de Capmany y de Montpalau, *Colección de los tratados de paz, alianza, comercio, etc., ajustados por la corona de Espana con las potencias extrangeras desde el reynado del Senor Don Felipe Quinto hasta el presente*, 3 vol., Madrid, 1796-1801.

-Mathias Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lituaniae*, 3 vol., Vilnius, 1758-1764.

-Gustaf Reinh Modée, *Utdrag af de emellan hans konglige Mejestaet och cronan Sverige a ena, och utrikes magter a andra sidan sedan ar 1718 (intil 1751) slutne alliance-tractater och afhandlingar*, Stockholm, 1761.

-Heinrich Friedrich Christian Clausen, *Recueil des tous les traités, conventions, mémoires, et notes conclus et publiés par la couronne de Dannemarc depuis l'avènement au throne du roi régnant jusqu'à l'époque actuelle, ou dès l'année 1766 jusqu'en 1794 inclusive*, Berlin, 1796.

“Colecțiile speciale” pe care le-am enumerat, de sorginte spaniolă, polonă, suedeză și daneză (și la care s-ar putea adăuga și altele) au constituit, la vremea apariției lor, expresii ale unor tardive aspirații spre grandoare ale regatului iberic sau ale celor trei regate “din nord”, expresii ce denotau însă, din partea acelorași regate, și o transparentă nostalgie a trecutului lor glorios. Pe durata întregului secol XVIII, Polonia a cunoscut o agravare treptată a crizei ce a dus-o la deznodământul tragic al dispariției ei ca stat de sine stătător, iar Spania, Suedia și Danemarca se vedeau gravitând pe orbite tot mai îndepărtate de punctele fierbinți ale desfășurărilor politicii internaționale. “Marginalizarea” regatelor respective a survenit într-o perioadă de transformări structurale, ce erodau tot mai evident edificiul așa-numitului, mai târziu, Vechi Regim. În contextul dat, stările de spirit erau marcate, în principal, de impactul profilării *noii societăți*, ele denotând prea puțină preocupare față de soarta celor depășiți sau sacrificați de cursul realităților. Ca urmare, ecoul apariției “colecțiilor speciale” enumerate mai sus nu a avut cum să fie deosebit, ele fiind puse în valoare, după nu puțin timp, din unghiul cercetărilor istorice. În schimb, au putut avea ceva mai larg ecou “manualele de tratate”. Acestea din urmă, după ce că răspundeau nevoii de argumente din trecut pentru stări de lucruri în ființă, puteau servi și ca îndreptare pentru acțiuni prospective. Iată de ce, chiar de la bun început, ele au avut o mare căutare în rândurile miniștrilor și ale diplomaților, așa cum vor avea, spre finele secolului XIX și la începutul celui de al XX-lea “manualele diplomatice” sau “manualele de politică externă”. Avem, astfel, un motiv în plus să înregistrăm aici măcar pe acele “manuale de tratate” considerate reprezentative pentru secolul XVIII:

-Johann Jacob Schmauss, *Corpus juris gentium academicum, enthaltend die vornehmsten Grund-Gesetze, Friedes-und Commerzien-Tractate, Bündnisse und andere Pacta der Königreiche, Republiquen, und Staaten von Europa, welche seither zweyen Seculis biss auf den gegenwärtigen Congress zu Soissons errichtet worden*, 2 vol., Leipzig, 1730.

-Charles François Lefèvre de la Maillardière, *Abrégé des principaux traités conclus depuis le commencement du quatorzième siècle jusqu'à présent entre les différentes puissances de l'Europe, disposés par ordre chronologique*, 2 vol., Paris, 1778.

4. "Colecțiile oficiale" și "colecțiile private" din secolele XIX-XX

În secolele XIX și XX publicarea tratatelor internaționale s-a produs îndeosebi sub forma "colecțiilor oficiale" și a "colecțiilor private". Referindu-ne, mai întâi, la "colecțiile oficiale", trebuie să reținem că acestea nu s-au situat, pur și simplu, în continuarea celor "speciale" din secolul XVIII. Ce-i drept, ambele categorii de publicații au rezultat din inițiativa sau sub patronajul "factorului putere". Însă fiecare categorie a corespuns câte unei etape distincte în evoluția factorului amintit și, în general, a fenomenului politic. Iar în funcție de evoluția factorului sau a fenomenului în discuție au survenit și unele mutații sesizabile în semantica termenului de *oficial*. Spre exemplu, în prima fază (secolele XVI-XVIII) a epocii moderne, *oficialul* a rămas, în fond, circumscris "curții monarhice". Și aceasta chiar dacă în aceeași fază s-a impus, treptat, faptul că afacerile publice se plasau, prin menirea lor fundamentală, sub auspiciile *rațiunii de stat*. Cel ce preleva în întruchiparea unei atare rațiuni era tot "capul încoronat" (luminat sau nu), realitate exprimată de cunoscutul fenomen al *monarhiei absolutiste*. Înainte de ultimul pătrar al secolului XVIII separatismul puterilor în stat și, ca un corolar, dihotomia monarhie-stat s-au conturat, cu claritate, doar în cuprinsul societății engleze. Modernizarea ființei statale a primit un nou și decisiv impuls prin Revoluția franceză. Aceasta, considerată cu îndreptățire și nu doar de istoricii francezi, ca "mare turnantă a istoriei universale", a avut meritul esențial de a consacra "principiul naționalității" (al "națiunii unice și indivizibile") pe a cărui bază urma să se așeze organizarea de stat modernă. Iar consacrarea unui alt principiu revoluționar, în conformitate cu care *legea* constituia "o expresie a voinței generale", a determinat clarificarea, în modul cel mai tranșant, a problemei sursei și a caracterului reprezentativ al puterii în stat. Or, în cele două mari principii se cuprindea însăși chintesența gândirii politice moderne, primatul consacrării lor justificând din plin semnificația de "eveniment fondator" a revoluției declanșată la 1789. Acțiunea franceză, care, în confruntarea cu "Europa monarhică", a cunoscut grandoarea dar și înfrângerea momentană în "epoca napoleoniană", s-a putut constitui într-un veritabil "motor" al mișcărilor novatoare de pe "bătrânul continent" sau din alte zări ale lumii (vezi, America Latină). Sensul nou al devenirii realităților nu a mai putut fi estompat, încercarea Congresului de la Viena de a restaura "vechea ordine" concretizându-se, în ultimă instanță, doar într-un consens al învingătorilor lui Napoleon în scopul menținerii cel puțin temporar a Franței "în carantină" și al prevenirii mișcărilor revoluțiilor în care erau întrevăzute posibilități ale recrudescenței "agresiunii franceze". Un consens ce și-a aflat cea mai elocventă expresie în desfășurările politicii internaționale sub auspiciile "concertului european", ai cărui principali exponenți au fost, se înțelege, puterile semnatare ale tratatelor de la 1815. "Cei mari", invocând *interesele generale europene* (mai exact, necesitatea salvagărdării "ordinii europene" pe care o contractaseră) și-au arogat facultatea de a sancționa, prin intermediul congreselor și conferințelor diplomatice, orice tentativă în direcția schimbărilor teritoriale sau în structurile societății. Ca urmare, sub auspiciile "concertării" s-a derulat *un regim de cenzură internațională*, fapt ce pune vădit sub semnul îndoielii plasarea "concertului marilor puteri" în ascendența directă a Ligii Națiunilor de la 1919. *Interesele generale*, de care a fost animată politica "de concert" a marilor puteri după 1815, au definit, în fond, cauza "forțelor conservatoare", a căror confruntare cu cele "de disoluție" a "ordinii europene" a imprimat, cum sublinia și P. Renouvin, un nou conținut evoluției relațiilor internaționale în secolul XIX. Pe fondul unei atare confruntări, în care D. Thomson întrevedea "un endemic război civil", a demarat o tot mai tensionată dezbatere publică pe tema fundamentelor de drept ale "ordinii europene". Pentru marile puteri și, în genere, pentru "forțele conservatoare", cheia de boltă a "ordinii" trebuia să o constituie "sistemul de tratate" de la 1815. În schimb, pentru "forțele de disoluție" (sau "de contestație"), pe care un Metternich le considera "copii iresponsabili", se

impunea bulversarea “ordinii existente” și edificarea uneia noi, întemeiată pe consacrarea principiului național și al liberalismului politic; astfel spus, edificarea “Europei viitoare”, în al cărei “concert” să se facă auzită “coarda originală” a fiecărui stat național. Dintre cele două poziții, cea de-a doua s-a aflat, se știe bine, în mai strânsă consonanță cu sensul procesualității istorice. Fără a intra în detaliile cunoscute, credem că se impune să reținem faptul că derularea procesului de edificare a “noii Europe” s-a reflectat, în mod necesar, și în mutațiile ce au survenit la nivelul formelor instituționale ale societății. Astfel, în privința instituțiilor și a factorilor angrenați în activitatea externă a statelor (inclusiv, în încheierea tratatelor internaționale) s-a conturat, tot mai precis, o deplasare a inițiativelor, ca și a responsabilităților dinspre anturajul “curții monarhice” spre cercurile guvernamentale. Ca o dovadă elocventă în acest sens, monarhii au mai participat doar la congresele și conferințele diplomatice din anii 1815-1823. După anul 1823, întrunirile diplomatice nu s-au mai făcut “au sommet”. Împărații și regii nu au mai participat. La Congresul de pace de la Paris (1856) au participat (în calitate de plenipotențieri) ambasadori, miniștri de externe și un premier (Cavour), pentru ca la Congresul de la Berlin (1878) delegațiile să fie conduse, în majoritatea cazurilor, de șefi de guverne. Iată cum, după ce Congresul de la Viena (1814-1815) a statuat reprezentanțele (ambasade, consulat etc.) și rangurile diplomatice moderne (ambasadori, nunți papali, însărcinați cu afaceri, consuli etc.), a fost firesc ca actele și acțiunile de politică internațională să poarte amprenta unor personalități guvernamentale, cum au fost George Canning, Palmerston, Disraeli, Thiers, Cavour, Bismarck, Gorceakov, Giers, Andrassy, Brătianu etc. În noile condiții, epitetul *oficial* nu a mai putut fi în deplin acord cu cel “de curte”. Și chiar dacă unii monarhi de “stil vechi” (împărații Rusiei, Germaniei, Austriei), de “stil nou” (regii Belgiei, Italiei, României etc.) sau de “stil insolit” (Napoleon al III-lea) s-au implicat până la a imprima o tentă personală multora dintre deciziile de importanță majoră, adevărații artizani ai actelor și acțiunilor de politică externă s-au dovedit a fi “oamenii de cabinet” sau “diplomații de carieră” (premieri, miniștri de externe, ambasadori etc.). Aceștia din urmă au trebuit, la nevoie, să dea seama, pentru ceea ce au întreprins, în fața forurilor reprezentative sau în fața opiniei publice, al cărui rol în determinarea unui anumit curs pentru desfășurările politice începuse deja să se facă tot mai simțit. Și fiindcă responsabilitatea era directă și cu caracter retroactiv, forurile guvernamentale sau de stat angrenate în politica internațională au ținut să-și dea girul, să tuteleze și să organizeze publicarea unor acte de felul tratatelor și al altor documente diplomatice. Constituirea de comisii ale ministerelor de externe sau ale parlamentelor însărcinate cu publicarea unor astfel de documente, comisii la care participau atât specialiști în domeniul editării izvoarelor cât și “supervizori oficiali”, a avut și are darul de a reliefa cu și mai multă acuratețe dubla responsabilitate (politică și științifică) a unei atare activități.

“Colecțiile de tratate”, publicate din inițiativa și cu girul forurilor guvernamentale au fost considerate, de specialiști în domeniu, ca “oficiale”. Din simpla enumerare a acestora se poate constata amploarea și ritmul în care diferitele state și-au publicat actele definitorii pentru activitatea lor externă, ca și pentru contextul general în care activitatea respectivă s-a produs. De asemenea, pot fi constatate și principalele direcții de politică externă ale unui stat sau ale altuia (spre exemplu, “direcția” problemelor coloniale în cazul Angliei). Constituindu-se în “cărți de vizită” ale activităților de politică externă ale guvernelor și statelor, publicațiile de tratate și de alte acte diplomatice au relevat, într-un anumit sens, gradul de implicare și aria de cuprindere ale aceluiași activități. Ele au relevat, totodată, și disponibilitățile spre dezvoltarea activităților lor internaționale, din partea guvernelor și departamentelor de stat. Iată cum, nu numai prin conținutul lor, ci și prin momentul publicării lor, “colecțiile oficiale” prezintă un interes deosebit pentru studiul evoluției relațiilor internaționale.

- Lewis Hertslet, *British and Foreign Papers. Compiled by the Librarian and Keeper of the Papers, Foreign Office*, Londra, 1832 et seq. (publicație anuală – n.ns., G.C.).
- Sir Charles Umpherston Aitchinson, *A Collection of Treaties, Engagements and Sunnuds Relating to India and Neighbouring Countries*, Calcutta, 1862.
- A.C. Talbot, *A Collection of Treaties, Engagements and Sunnuds Relating to India and Neighbouring Countries. Revised and Continued up to the Present Time*, 7 vol., Calcutta and Foreign Office Press, 1876.
- A Collection of Treaties... Relating to India etc.*, 11 vol., Calcutta, 1892; *A Collection... Revised and Continued up to the 1-st of June, 1906, by Authority of the Foreign Department*, 13 vol., Calcutta, 1909.
- Alexandre de Clercq și Etienne de Clercq, *Recueil des traités de la France, publié sous les auspices du Ministère des Affaires Etrangères*, Paris, 1864...
- Jules Basdevant, *Traités et conventions en vigueur entre les puissances étrangères*, Paris, 1918 et seq.
- Clemente Solar de la Marguerite, *Traités publics de la maison royale de Savoie avec les puissances étrangères depuis la paix de Câteau-Cambresis jusqu'à nos jours publiés par ordre du Roi et présentés à S.M.*, 8 vol., Torino, 1836-1844; 1852-1861.
- Ministero degli Affari Esteri din S.M. il Re d'Italia (ed.). *Raccolta dei trattati e delle convenzioni commerciali in vigore tra l'Italia e gli stati stranieri*, Torino, 1862.
- Ministero degli Affari Esteri, *Raccolta dei trattati e delle convenzioni concluse tra il Regno d'Italia ed I Governi esteri*, Torino, 1865 et seq.
- Trattati et convenzioni tra l'Italia e gli altri stati. Tipografia riservata del Ministero degli Affari Esteri*, Roma, 1951...
- Trattati e convenzioni accordi, protocolli ed altri documenti relativi all'Africa. 1825-1906*, 3 vol., plus 1 vol. Suplimentar, Roma, 1906 și 1909.
- Leopold Neumann, *Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances depuis 1763 jusqu'à nos jours*, 6 vol., 1855-1859.
- Leopold Neumann și Adolphe Plason de la Woestyne, *Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances étrangères depuis 1763 jusqu'à nos jours. Nouvelle suite* (Imprimerie I. Et R. de la Cour et de l'Etat), Viena, 1877...
- Feodor Feodorovich Martens, *Recueil de traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères, publié d'ordre de Ministère des Affaires Etrangères*, 15 vol., St. Petersburg, 1874-1909.
- Olaf Rydberg ș.a., *Sverges traktater med främmande magter...*, Stockholm, 1877...
- Carl Johan Sandgren, *Recueil des traités, conventions et autres actes diplomatiques de la Suède entièrement ou partiellement en vigueur le 1 janvier 1910*, Stockholm, 1910.
- Recueil des traités de la Norvège. Publié à l'usage des représentants diplomatiques et consulaires de Norvege, par les soins du Ministère des Affaires Etrangères*, Christiania, 1907.
- Alejandro del Cantillo, *Tratados, convenios y declaraciones de paz y de comercio que han hecho con la potencias estranjerias los monarcas espanoles de la casa de Borbon*, Madrid, 1843.
- Tratados de Espana. Documentos internacionales del reinado de Dona Isabel II desde 1842 a 1868. Colección publicada de orden del ministro de estado con un discurso preliminar*, Madrid, 1869.
- Tratados de Espana. Documentos internacionales que coresponden a la época intermedia de los gobiernos constituidos desde el mes de octubre de 1868 hasta fin del ano 1874. Colección oficial publicada por el ministro de estado con los datos auténticos de su archivo*, 4 vol., Madrid, 1875-1887.

-Ramon de Dalnau y de Olivart, *Collection de los tratados, convenios y documentos internacionales celebrados por nuestros gobiernos con los estados extranjeros desde el reinado de Dona Isabel II hasta nuestras dias...* Publicada de real orden con la autorización del excmo, Sr. ministro de estado Marqués de la Vega di Armijo, 14 vol., Madrid, 1890-1911.

-*Tratados y documentos internacionales de Espana publicados en la Revista de derecho international y politica exterior*, 4 vol., Madrid, 1905-1912.

-José Ferreira Borges de Castro, *Collecção dos tratados, convenções, contratos e actos publicos celebrados entre a coroa de Portugal e as mais potencias desde 1640 até ao presente*, 8 vol., Lisabona, 1856-1858.

-Julion Firmino Biker, *Suplemento a Collecção dos tratados, convenções, contratos e actos publicos celebrados entre a coroa de Portugal e as mais potencias desde 1640*, 22 vol., Lisabona, 1872-1880.

-*Nova collecção de tratados, convenções, contratos et actes publicos celebrados entre a coroa de Portugal e as mais potencias compilados por ordem do ministerio dos negocios estrangeiros em continuação da Collecção de José Ferreira Borges de Castro*, Lisabona, 1890...

-Desire Garcia de la Vega și Alphonse de Russchère, *Recueil des traités et conventions concernant le royaume de Belgique*, 21 vol., Bruxelles, 1850... 1913.

-Evert Godfried Lagemans și J.B. Brenkelman, *Recueil des traités et conventions conclus par le royaume des Pays-Bas avec les puissances étrangères depuis 1813 jusqu'à nos jours*, Haga, 1815... 1915.

-Trandafir Djuvara, *Traités, conventions et arrangements internationaux de la Roumanie actuellement en vigueur publiés d'ordre de M. le Ministre des Affaires Étrangères, d'après les textes originaux avec notes explicatives et index suivis des tarifs douaniers et de notices statistiques sur le commerce extérieur précédés d'une introduction à l'étude du droit conventionnel de la Roumanie*, Bucharest-Paris, 1888.

-John C.B. Davis, *Treaties and Conventions Concluded between the United States of America and Other Powers since July 4, 1776...* U.S. Government Printing Office, Washington, 1873.

-John L. Cadwalader, *Treaties and Conventions Concluded between the United States of America and Other Powers since May 1, 1870...* U.S. Government Printing Office, Washington, 1876.

-John H. Haswell, *Treaties and Conventions Concluded between the United States of America and Other Powers since July 4, 1776...* U.S. Government Printing Office, 4 vol., Washington, 1889-1897.

-David Hunter Miller, *Treaties and Other International Acts of the United States of America...* U.S. Government Printing Office, 8 vol., Washington.

-*Treaty Series* ('an annual publication')... U.S. Government Printing Office, Washington, 1908...

-*Kyu joyaku isan* (Compendium of Ancient Treaties), Japanese Ministry of Foreign Affairs, Treaties Office, Tokyo, 1930... (*Compendium-ul începe cu tratatul încheiat de Japonia cu S.U.A., la 31 martie 1854 – n.ns.*)

-W.F. Mayers, *Treaties between the Empire of China and Foreign Powers*, Shanghai-London, 1877.

-W.W. Rockill, *Treaties and Conventions with or concerning China and Korea, 1899-1904...* U.S. Government Printing Office, Washington, 1904.

-J.V.A. Murray, *Treaties and Agreements with and concerning China, 1894-1919...* Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1921.

Referitor la “colecțiile private”, ceea ce se cuvine să reținem, înainte de orice, este faptul că acestea nu au fost publicate din inițiativa, cu finanțarea sau sub auspiciile forurilor politice. Ele au fost publicate prin sânguința unor specialiști în domeniul dreptului internațional sau în cel al “istoriei diplomatice” (al istoriei relațiilor internaționale, mai recent). Pentru specialiștii respectivi a fost necesară uneori autorizația oficială în scopul accederii la documente din arhivele de stat sau departamentale. Ceea ce au conceput sau realizat ei a ținut însă prevalent de resorturi profesionale (științifice, didactice). Că, nu arareori, “colecțiile” au folosit și celor implicați în dezbateri politice sau în deliberări diplomatice, aceasta s-a datorat calității materialului publicat și nu calității autorilor ori semnificației actului publicării. Considerate din perspectiva valorii lor științifice, “colecțiile private” poartă stigmatul probității profesionale și al onestității autorilor; de asemenea, el poartă pecetea climatului intelectual (universitar, de “școală istorică” sau “de drept”) în care au apărut. Sânt, de aceea, motive în plus ca fie și măcar o punere selectivă în listă a “colecțiilor private” (dintre care unele ar putea fi incluse în categoria de “manuale”, de “crestomații”) să prezinte un interes aparte pentru studenții și cercetătorii în domeniul istoriei sau în cel al dreptului.

-Edward Hertslet, *The Map of Europe by Treaty; Showing the Various Political and Territorial Changes since the General Peace of 1814*, 4 vol., London, 1875-1891.

-Idem, *The Map of Africa by Treaty*, 3 vol., London, 1909.

-Robert Balmain Mowat, *Select Treaties and Documents to Illustrate the Development of the Modern European States-System*, Oxford, 1915.

-R.B. Mowat și August Henry Oakes, *The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, Oxford, 1918.

-Samuel Cocks, *The Secret Treaties and Understandings*, London, 1918.

-Pierre Albin, *Les grands traités politiques. Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815 jusqu'à nos jours, avec des commentaires et des notes*, Paris, 1911 (vezi și alte ediții, îndeosebi cea din 1932).

-Claude Albert Colliard, *Droit international et histoire diplomatique. Documents choisis*, Paris, 1948.

-Luigi Palma di Cesnola, *Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed I governi esteri*, 3 vol., Torino, 1879-1890.

-Amedeo Giannini, *Trattati ed accordi per l'Europa danubiana*, Roma, 1923.

-Idem, *Trattati ed accordi per l'Europa danubiana e balcanica*, Roma, 1936.

-Idem, *Documenti per la storia della pace orientale, 1913-1934*, Roma (Istituto per l'Europa Orientale), 1934.

-Ettore Anghieri, *La diplomazia contemporanea. Raccolta di trattati e documenti diplomatici (1815...)*, Padua, 1959.

-Friedrich Ghillany, *Diplomatisches Handbuch, Sammlung der wichtigsten europäischen Friedensschlüsse, Congressacten, und sonstigen Staatsurkunden von Westphaelischen Frieden bis die auf die neuste Zeit. Mit kurzen geschichtlichen Einleitungen*, 3 vol., Nördlingen, 1855-1868.

-Alfred F. Pribram, *The Secret Treaties of Austria-Hungary. 1879-1914*, 2 vol., Cambridge, Mass., H.U.P., 1921-1922

-Comte d'Angeberg (Leonard Borejko Chodzko), *Recueil, des traités, conventions, et actes diplomatiques concernant l'Autriche dans ses rapports avec l'Italia depuis 1703 jusqu'en 1859*, Paris, 1859.

-Idem, *Recueil des traités, conventions, et actes diplomatiques concernant la Pologne, 1762-1862*, Paris, 1862.

-Mitileneu, M., *Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine de la anul 1368 până în zilele noastre*, București, 1874.

-F.C. Nano, *Condica tratatelor și a altor așezăminte ale României (1354-1937)*, București, 1938.

-Ignatz von Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I, jusqu'à nos jours*, 11 vol., Paris, 1864-1911.

-Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès-verbaux, firmans, bérats, lettres patentes, et autre documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie*, 4 vol., Paris-Leipzig-Neuchâtel, 1897-1903.

-Carlos Calvo, *Recueil complet des traités, conventions, capitulations, armistices, et autres actes diplomatiques de tous les états de l'Amérique latine compris entre le golfe du Mexique et le cap de Horn, depuis l'année 1493 jusqu'à nos jours*, 11 vol.

-Idem, *Amérique latine. Recueil complet des traités...*, 5 vol., Paris, 1864-1867.

-Julio Firmino Biker, *Collecção de tratados e concertos de pazes que o estado de India Portuguesa fez com os reis e senhores com quem teve relações nas partes de Asia e Africa Oriental desde o principio de conquista até ao fim do seculo XVIII*, 14 vol., Lisabona, 1881-1887 (în realitate, "colecția" merge până la 1887).

5. "Serii de tratate" publicate sub egida unor foruri internaționale

Unul dintre aspectele de primă însemnătate pentru evoluția raporturilor dintre state în secolul XX l-a constituit fondarea unor instituții sau organisme internaționale. Astfel, în 1907 a luat ființă Curtea Permanentă de Arbitraj de la Haga. Apoi, în 1919, după prima conflagrație mondială, a fost fondată Liga Națiunilor. În fine, după cea de-a doua mare conflagrație a secolului trecut a fost întemeiată Organizația Națiunilor Unite, cu sediul principal la New York. După cum se vede, ne-am oprit la cele mai importante instituții internaționale, și aceasta pe considerentul că sub egida lor au fost sau continuă să fie publicate "serii de tratate". Pentru cercetările privind epoca modernă, de un interes special pot fi publicațiile de tratate sub egida Curții Permanente de Arbitraj. În temeiul articolului 43 al Convenției din 18 octombrie 1907, statele semnatare ale acesteia erau obligate să comunice Biroului Internațional al Curții din Haga toate "tratatele de arbitraj" pe care le-au contractat. S-a putut asigura, de aceea, publicarea a șase "serii" în șapte volume de *Traités généraux d'arbitrage communiqués au Bureau International de la Cour Permanente d'Arbitrage* (Haga, 1911-1938). Credem că nu ar fi însă lipsită de interes și invocarea faptului că și articolul 18 al Pactului Ligii Națiunilor va obliga statele membre să-și înregistreze la Secretariatul din Geneva orice tratat sau convenție internațională pe care le-au contractat. Din înregistrarea efectuată au rezultat cele 205 (două sute cincii!) de volume sau, mai curând, "fascicole lunare" ale atotcuprinzătorului *Recueil des traités et engagements internationaux registrées par le Secrétariat de la Société des Nations* (Geneva, 1920-1946). Aceeași înregistrare a fost reluată în 1946, sub egida Organizației Națiunilor Unite, în virtutea articolului 102 al Cartei acesteia, înregistrare ce continuă să se concretizeze în "volumele lunare" ce compun *United Nations Treaties Series. Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*. Gândindu-ne la ce amploare și la ce grad de organizare a ajuns publicarea tratatelor în secolul XX, nu putem să nu fim impresionați de tot mai larga cuprindere, de densitatea, ca și de extraordinara unitate în diversitate pe care a ajuns să le cunoască evoluția vieții internaționale. Aceasta nu înseamnă însă că ar putea să ne apară ca diminuându-se însemnătatea cunoașterii devenirii "vieții de obște a statelor și națiunilor" în

secolele anterioare. Este ceea ce am și căutat, dealtfel, să probăm și prin capitolul ce-l încheiem aici.

B. COLECȚIILE DE DOCUMENTE DIPLOMATICE

1. *Considerații generale*

La cumpăna secolelor XIX și XX publicarea materialelor documentare relative la evoluția raporturilor internaționale a atins o nouă “vogă”: aceea a “colecțiilor de documente diplomatice”. O “vogă” ce s-a menținut și a căpătat o tot mai mare extensiune în decursul secolului despre care s-a ajuns deja a se vorbi doar la trecut. Fenomen de durată, “voga” în discuție și-a avut și își are, desigur, explicațiile sale. Acestea au ținut, înainte de orice, de faptul că, în comparație cu perioadele istorice anterioare, problemele internaționale au ajuns să aibă un tot mai evident impact asupra “dialogului” în care s-au angrenat, la nivelul și în condițiile vieții politice interne a diferitelor state, factorul putere și opinia publică. Pe măsură ce a sporit gradul său de implicare în jocul componentelor sistemului constituțional, publicul modern s-a văzut în drept să cunoască cât mai multe amănunte despre “universul facerii propriu-zise a politicii”, pentru a se edifica în privința preluțiilor, desfășurării și consecințelor diferitelor evenimente. Și aceasta cu atât mai mult cu cât erau vizate de regulă, evenimente de primă importanță, ale căror consecințe s-au repercutat asupra stărilor de spirit colective sau individuale. Să ne gândim, spre exemplu, la ce a însemnat pentru germani și francezi războiul de la 1870-1871, o confruntare în care a putut fi întrevăzută, dacă nu o primă ediție, atunci o anticipare a “războiului total”.

Trebuind să răspundă presiunilor opiniei publice, cercurile guvernamentale nu au putut să piardă, ele însele, din vedere posibilitatea ca, prin tutelarea editării “colecțiilor de documente diplomatice”, să desfășoare o propagandă deosebit de eficace. Modalitatea în care a fost conceput fiecare volum, ca și fiecare “colecție”, în ansamblul ei, denotă, în mod limpede, că activitatea de editare a “documentelor diplomatice” a trebuit, dincolo de afișarea încrederii editorilor în finalitatea eminentă științifică a întreprinderii lor, să servească preocupărilor cercurilor guvernamentale tutelare de a justifica sau, după caz, de a incrimina diferite acte de politică externă. În acest sens, nici nu era necesar întotdeauna să fie omise sau falsificate informațiile cuprinse în documente. Putea fi suficientă uneori “clasarea inteligentă”, sugestivă prin ea însăși, a documentelor, optându-se fie pentru criteriul strict cronologic, fie pentru cel tematic (al organizării materialelor “par affaires”). Nu a fost străină de preocupările amintite nici stabilirea delimitărilor cronologice, acestea diferind deseori de la o “colecție” la alta, chiar dacă toate se refereau la aceleași “afaceri”. Or, cum lesne se poate înțelege, corespondența diplomatică nu prea avea cum, dată fiind modernizarea mijloacelor de telecomunicație, să se producă de o manieră ce să evidențieze discrepanțe temporale notabile, fie ele chiar și de ordinul zilelor, între sesizarea și evoluția implicării, în diverse “afaceri”, a statelor și guvernelor direct interesate. Asemenea discrepanțe decurgeau din chiar “logica” întocmirii “tablelor de materii” pentru volumele fiecărei “colecții”, o “logică” a îmbinării idealului științific și a interesului politic, necesită, e drept, de imperativele unor anumite împrejurări istorice. Pentru a ne convinge de o atare realitate ar fi suficient, credem, să se recurgă la o comparație a “colecțiilor” germane și franceze relative la perioada anterioară războiului de la 1870-1871 sau la perioada premergătoare primei conflagrații mondiale.

După cum reiese și din cele consemnate, publicarea “colecțiilor de documente diplomatice” a prezentat întotdeauna o evidentă componentă politică. Și aceasta fie și numai pe motivul că “decizia publicării” respectivelor “colecții” a însemnat, în formă și în conținut,

“un act public”. Ar fi însă cu totul eronat să privim activitatea propriu-zisă de editare, în care au trebuit să fie antrenați specialiști de marcă în domeniul “documentaristicii”, ca fiind plasată în totalitate sub incidența politicului. A privi lucrurile astfel ar însemna să abdicăm de la recunoașterea adevărului că oricând și oriunde demersul științific s-a definit, prin el însuși, ca o cale de emancipare a celor care l-au întreprins. În situația ce ne interesează aici, componenta politică a publicării “documentelor diplomatice” s-a prezentat, dintru început, ca ceva inexorabil, prestabilit; dar și ca un ceva încărcat de o semantică atrăgătoare, ce implica, între altele, împlinirea unui “deziderat patriotic”. Și totuși, trebuie să admitem că ceea ce a atras, în primul rând, pe “documentariști” a fost posibilitatea realizării profesionale. Era vorba despre posibilitatea unei realizări cu larg ecou în “lumea literelor”, dacă e să ne referim, cel puțin, la perioada următoare anului 1918, când s-au dovedit extrem de insistente solicitările specialiștilor, cu deosebire în domeniul istoriei moderne și contemporane, de a se da publicității documentele considerate de natură să elucideze problema originilor și a impactului Marelui Război. Asemenea solicitări, ce s-au constituit, la rândul lor, în explicații de prim ordin pentru “voga” publicării “colecțiilor de documente diplomatice”, dădeau expresie idealului concepției și metodologiei pozitivist-criticiste, ai cărui exponenți, cum bine se știe, și-au impus ca normă profesională prioritară “să bată drumul arhivelor”, trăind o veritabilă “superstiție a ineditului documentar”. O asemenea atitudine, privită din unghiul celor preocupați de investigarea și editarea “documentelor diplomatice”, nu apărea, desigur, ca un fapt cu totul nou. Nouă apărea însă amploarea sa. Investigarea “documentelor diplomatice” se constituise, încă din ultima parte a secolului XIX, într-un domeniu de specialitate; “*istoria diplomatică*” fusese, încă de pe atunci, ilustrată de contribuțiile valoroase ale unor Sorel, Debidour etc. După 1918, însă, investigarea și editarea “documentelor diplomatice” s-a plasat, pentru mai bine de două decenii, în prim-planul preocupărilor științifice. Dacă s-ar încerca o ierarhizare a priorităților “documentaristicii” din perioada zisă “interbelică”, atunci cea a investigării și editării “documentelor diplomatice” s-ar regăsi, cu siguranță, între cele dintâi și, probabil, chiar pe primul loc, în eventualitatea că s-ar avea în vedere zona europeană unde părea să apese cel mai serios problema responsabilităților războiului din 1914-1918. Nu poate să apară, de aceea, cu nimic surprinzător faptul că în perioada dintre cele două războaie mondiale au fost editate sau proiectate cele mai reprezentative “mari colecții de documente diplomatice”. Pentru investigarea documentelor cu referire la epoca așa-numitei “diplomații secrete”, au luat ființă institute sau centre de studii. Nevoia de specialiști a făcut ca programele unor universități de renume să includă cursuri de specializare în domeniul “izvoarelor diplomației”. Spre exemplu, Ministerul francez al Instrucțiunii publice a dispus crearea, la faimoasa Sorbonne, unui “enseignement complémentaire” consacrat elucidării preluțiilor diplomatice și implicațiilor Marelui Război. Pierre Renouvin, director la Bibliothèque d’Histoire de la Guerre, a fost desemnat să conducă seminarul aceluia “enseignement complémentaire”, activitate ce se îmbina fericit cu o alta a încă tânărului, pe atunci, istoric francez, aceea de redactor al cunoscutei “Revue d’histoire de la guerre mondiale” (1922-1931).

Exemplul lui Pierre Renouvin nu a fost, se înțelege, singular. El a fost însă deosebit de semnificativ dintr-o perspectivă mai largă, aceea a impactului profund pe care îl poate avea “rutina” utilizării “surselor de primă mână” (documentele) asupra devenirii concepției și metodei istoricului de vocație. Fiind antrenat, chiar și sub auspiciile unui “mandat imperativ”, într-o atare activitate de “rutină”, P. Renouvin ar fi reușit, în mod sigur, să “rotunjească” o “istorie diplomatică” a primului război mondial. Numai că, stăpânind “universul documentar”, istoricul s-a văzut și mai întemeiat în tentativa sa de a se detașa de posibilitatea realizării unei reconstituiri pozitvistice a “orizontului de cancelarie”, propriu “istoriei diplomatice”. Punând în discuție limitele sau insuficiențele unei atare “istorii”, P. Renouvin și-a urmat adevărata

vocație, aceea a deschiderii orizonturilor *istoriei relațiilor internaționale*. Să fi presupus oare “noile orizonturi” o diminuare a importanței documentului, în general, a celui diplomatic, în special? Nicidecum. Presupusă era nu diminuarea importanței, ci reconsiderarea metodologiei utilizării documentului, în sensul că acesta să nu dea, prin sine, *măsura*, ci doar *posibilitatea* cunoașterii “realităților trecute”. Ca urmare, s-a menținut întrutotul oportunitatea științifică a continuării editării “colecțiilor de documente diplomatice”, P. Renouvin făcând în privința unei atare oportunități o pledoarie mai mult decât convingătoare la numai trei ani după ce guvernul de la Paris a “decis” publicarea masivelor volume din *Documents diplomatiques français (1871-1914)*.

Deși făcute după repere diverse, pledoarii despre oportunitatea publicării “documentelor diplomatice” le putem întâlni în *introducerile generale* ale “colecțiilor” sau la multe dintre volumele acestora. Din toate aceste *introduceri* transpare convingerea editorilor că înfăptuirile lor, rod al unor activități extrem de migăloase și de tenace, au fost menite, prin natura lor, să poarte nu atât nimbul strălucirii cât cel al generozității. Al acelei generozități nobile de a pune, printr-o activitate “de subteran”, temelii solide muncii multor altora, dintre care cei mai plini de har să poată să aspire la înscrierea numelui lor cu litere strălucitoare în constelația personalităților istoriografice. Este un gând la care foșnește întreaga noastră ființă ori de câte ori parcurgem filele tot mai îngălbenite de vreme ale “colecțiilor de documente”, când, preocupați de a ne fonda documentar demersurile istoriografice, nu putem să nu stăruim și asupra utilității activității editorilor. Din convingerea despre o atare utilitate a rezultat și încercarea noastră de a prezenta, desigur, succint, “colecțiile de documente diplomatice” considerate reprezentative. Vom recurge la o prezentare “pe țării”, fiindcă am putut, la rândul nostru, să constatăm că tot “pe țări” s-au definit și evoluat “școlile” de “istorie diplomantică” sau “de istorie a relațiilor internaționale”.

2. “Colecțiile franceze”

Am considerat nimerit să începem cu Franța. Și aceasta nu din cauză că în Hexagon ar fi fost publicate pentru prima dată “colecții de documente diplomatice”. Ar fi fost, dealtfel, extrem de dificil de a se fi stabilit primatul unei anumite țări în această privință. În literatura de specialitate nu am întâlnit referiri clare la un asemenea aspect. Sub forme și cu ocazii diferite, “documente diplomatice” au fost “date în vileag” înainte de apariția “corpusurilor” sau “colecțiilor” ce constituie obiectul atenției noastre. În discursuri parlamentare, în presă, în “broșuri de epocă” și chiar în “corespondențe private” pot fi întâlnite “documente diplomatice”, prezentate parțial sau integral. Pe lângă toate aceste “scurgeri de informații”, unele ministere de externe sau departamente de stat au avut, între multiplele lor servicii, unul consacrat înregistrării și publicării de “documente diplomatice” pentru *uz intern* sau pentru a fi puse, “by order”, la dispoziția unor comisii parlamentare. Asemenea publicații constau, de regulă, în “tomuri anuale”, din care transpare recurgerea la “criteriul selectiv”, în funcție de interesul politic de moment. Că lucrurile au stat așa, ne-am putea ușor convinge prin compararea unor astfel de “tomuri” cu *registrele* “corespondențelor diplomatice”, unde apar menționate *intrarea și ieșirea* actelor (“l’arrivée et le depart des dépêches”), *registre* unde “chaque pièce figure à sa date”. Dintre cele mai reprezentative “serii departamentale” de “tomuri anuale” s-au menținut în atenția cercetătorilor, mai ales, *Documents diplomatiques* (Ministère des Affaires étrangères), Paris; *Das Staatsarchiv. Sammlung der officiellen Actenstücke*, Leipzig-Berlin; *U.S. Foreign Policy. Executive Documents printed by order of the House of Representatives*, Washington D.C., Gouvernement Printing Office etc. Fiind de “uz intern”, publicații ca cele amintite cuprind acte strict oficiale (“Executive Documents...”), fără “corespondență oficioasă”, neînregistrabilă întotdeauna, și fără nici un alt fel de

documente care, deși atestau acțiuni cu caracter politico-diplomatic, nu purtau însemnele “ieșirii” sau “intrării” în “evidențele de cancelarie”. În concluzie, cu toate că au prezentat și prezintă încă interes pentru cercetători, “seriile departamentale” nu au fost considerate “colecții de documente diplomatice” în adevărata semnificație a titlaturii, acestea din urmă relevând nu doar un “orizont birocratic”, ci “facerea” ca atare a politicii externe a unuia sau mai multor state.

Referindu-ne la “colecțiile franceze”, se cuvine să stăruim mai întâi asupra aceleia cuprinzând documente relative la originile conflictului franco-german de la 1870-1871. Intitulată *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, această “colecție” s-a impus nu doar ca fiind, dintre cele franceze, prima de dimensiuni considerabile, constând în nu mai puțin de 29 de volume, publicate pe o durată de mai bine de două decenii (1910-1932) la editurile pariziene Ficker și Lavauzelle. “Colecția” în discuție s-a impus și ca un veritabil *model* pentru mulți dintre editorii “colecțiilor de documente diplomatice”. Valoarea de *model* a “colecției franceze” cu referință la preludiile conflictului din 1870-1871 a fost dată, între altele, de faptul că ea nu a rezultat, pur și simplu, din publicarea “dosarelor” alcătuite și înseriate, în prealabil, de arhiviștii Ministerului Afacerilor Externe de la Paris. “Colecția” a fost concepută și realizată într-un anume scop, exprimat de chiar titlul ei. Iar dezvăluirea “probelor documentare” ale originilor marii confruntări “de la Rhin” – scopul explicit al editării “colecției” – a trebuit să permită și răspunsuri asupra problemei responsabilităților pentru “dezastrul de la 1870”, o problemă resimțită deosebit de acut de mediile franceze în perioada “păcii armate” (1871-1914). Era vorba de răspunsuri a căror căutare revenea, în mod firesc, specialiștilor în domeniul “istoriei diplomatice”. Ele erau căutate însă, cu și mai mare asiduitate, de cei care, plusând impactul “erorilor” și al “trădărilor” ce ar fi dus la “capitularea de la Sedan”, urmăreau să convingă “publicul larg” de necesitatea “revanșei” prin care “furia franceză” să pună la respect “deșănțatul orgoliu teutonic”; în plus, urmăreau să (re)amintească aceluiași public de “nerecunoștința Italiei” sau de “duplicitatea atitudinii Austriei”. Iar dacă “perfidia Albionului” sau “cinismul Rusiei” păreau a fi întrucâtva “menajate”, aceasta se datora, desigur, împrejurării că guvernul francez a *decis* publicarea documentelor relative la “originile războiului de la 1870-1871” de-abia în anul 1910, adică după ce fuseseră puse bazele Antantei. De reținut, însă, că o atare “menajare” transpare numai din volumele publicate înainte de 1918. După acest an mediile “patriotarde” (incitate, e drept, în bună măsură, de cercuri guvernamentale și parlamentare de la Paris) își vor focaliza “pedagogia națională” asupra altor “experiențe istorice”, mai în consonanță cu contextul internațional interbelic, în care Franța se arăta în stare să-și etaleze atuurile de mare putere. Ca urmare, volumele din *Les origines diplomatiques...* publicate după 1918 poartă precumpănitor amprenta unor deschideri mai largi. “Tablele de materii” apar concepute cu mult mai judicios, profuziunea materialului documentar permițând relevarea nu doar a “opticii franceze”, ci și a altor centre de putere (cu predilecție germane) care au concurat la determinarea împrejurărilor conflictului de la 1870-1871. Acolo unde s-au convenit completări cu documente de proveniență “străină” au fost întocmite, nu la puține dintre volumele “colecției”, *anexe*. Toate acestea permit cercetătorului să pună într-o lumină mai clară evenimentele sau rolul principalelor personalități. Semnificativă, în acest sens, ar putea fi considerată modalitatea în care documentele din volumele publicate până la și, respectiv, după 1918 permit creionarea personalității lui Napoleon al III-lea. Astfel, în volumele I-VII, ce cuprind documente relative la anii 1863-1865, actele și acțiunile politico-diplomatice inițiate de Împăratul francezilor apar atestate, de multe ori, doar ca tentative privite în sine și nu prin tot ceea ce ar permite relevarea înlănțuirii procesuale a faptelor istorice. Pentru așa ceva, cercetătorul se vede nevoit să investigheze în întregime “dosarele” aferente acestui aspect, din Arhivele Ministerului francez de Externe. Străveziile “scăpări” ale unor documente relevante din a fi cuprinse de

volumele respective ne pot face să credem că editorii au fost marcați serios de imperativul (să-i zicem, “momentan”) ca Louis Napoleon să apară ca întruchipând o versiune “donquijotistă” și nu una constructivă în evoluția politicii externe franceze.

Să fi stat oare chiar așa lucrurile în privința editării primelor volume ale “colecției”? Posibil. Să nu uităm că în ultima parte a secolului XIX societatea franceză lăsa impresia că se afla în stadiul decantării “învățămintelor” provocate de convulsiile interne sau de confruntările externe ce s-au succedat pe o durată de aproape un veac. Iar dintre toate “învățămintele”, cele ținând de Imperiul al II-lea nu păreau să aibă darul de a favoriza posteritatea lui Louis Napoleon. Acesta era considerat principalul vinovat de înfrângerea Franței în confruntarea cu “dușmanul ereditar” și de pierderea Alsaciei-Lorenei. Taxarea imaginii fostului Împărat s-a dovedit extrem de aspră în anii imediat următori “momentului “70”. La moartea lui Napoleon al III-lea, survenită în 1873, la Chislehurst (Anglia), președintele Thiers și guvernul de la Paris interzisese orice procesiune funebă pe teritoriul Franței, iar organizarea unor astfel de procesiuni în România a atras proteste formale din partea conducerii celei de a treia Republicii (“latinii de la Dunăre” fiind singurii care au ținut să prețuiască memoria “ocrotitorului principiului naționalităților”). Guvernării de la Paris nu puteau pierde din vedere faptul că Împăratul se bucurase de popularitate în “Franța rurală” și că unele cercuri militare și chiar politice încercau sesizabile nostalgii bonapartistice. Asemenea nostalgii riscau să alimenteze un *revanșism* extrem de periculos pentru stabilitatea internă și mai ales pentru poziția internațională a Franței. În consecință, adepții republicanismului au căutat să impună o circumspecție deosebită față de invocarea faptelor și personalităților reprezentative ale celui de-al doilea Imperiu. Invocarea era făcută îndeobște în sensul discursurilor parlamentare ale lui Thiers din anii 1866-1867, apreciate ca profetice, sau al pamfletelor lui Victor Hugo. Or, o atare stare de spirit nu avea cum să nu se regăsească și în activitatea de editare a volumelor din *Les origines diplomatiques...*, de vreme ce publicarea acestora fusese inițiată de guvernul francez.

Când, după 1918, Franța victorioasă se va implica, cel mai mult dintre marile puteri, în organizarea Europei pe temeiul consacării “principiului naționalităților”, amintirea lui Napoleon al III-lea va tinde să capete o conotație pozitivă. “Vocația istorică” a Franței în a promova respectivul principiu putea fi susținută cu valoarea de exemplu a Revoluției de la 1789, dar și cu argumentele cuprinse de “proiectele europene” ale lui Napoleon al III-lea. În noul context, asemenea proiecte nu mai puteau să pară pur și simplu hazardate, purtătoare de riscuri pentru Franța. Volumele în curs de editare din *Les origines diplomatiques...* urmau să capete mai multă consistență, dezvăluindu-ne întreaga concepție politico-diplomatică a celui ce fusese stigmatizat de adversari, încă din timpul împărăției sale, ca *Napoleon le Petit*. Adevăratul Napoleon al III-lea tindea să se contureze în ochii posterității ca un promotor convins al “principiului naționalităților”. Reconsiderarea imaginii Împăratului s-a reflectat și în elaborarea unor studii de referință, precum cele ale lui Paul Henry, Gheorghe Brătianu, Marcel Emerit etc. Perioada celui de al doilea Imperiu apărea de-acum limpede ca marcată de “marea și nobila cutezanță a Franței de a determina o nouă configurație politico-teritorială a Europei prin consacarea “principiului naționalităților”. Nu a putut fi, de aceea, cu nimic întâmplătoare atenția deosebită de care a ajuns să se bucure din partea istoricilor relevarea rolului Franței și al Împăratului ei în privința Unirii Principatelor, a Unificării Italiei și chiar a Unificării Germaniei. De remarcat faptul că materialul documentar cuprins în volumele “colecției” la care ne referim, volume publicate după 1918, impun cercetătorului o *relectură* mai atentă a celor apărute înainte de anul menționat. Cu totul altfel apar în ochii istoricului actele și acțiunile întreprinse de Louis Napoleon în anii 1863-1865. Ele nu mai apar ca tentative sortite din plecare eșecului sau ca premise ale slăbirii și izolării Franței înainte de marea confruntare de pe Rhin. Că era vorba și de tentative generate de idei constructive,

aceasta poate să apară din chiar primul document al primului volum, document ce reprezintă *Scrisoarea* adresată de Napoleon al III-lea suveranilor Europei, la 4 noiembrie 1863, unde era avansată ideea convocării unui *Congres general* menit “à regler le présent et à assurer l’avenir” prin “soluționarea adecvată” a unor “chestiuni presante”: polonă, română, a ducatelor Schleswig-Holstein, a Venetiei etc.

Fără a invoca și alte “tentative franceze”, care, deși nu s-au prea acoperit de glorie la vremea lor, au căpătat semnificații deosebite ceva mai târziu, ne permitem să concluzionăm că *Les origines diplomatiques...* constituie una dintre cele mai valoroase “colecții de documente diplomatice”, oferind istoricului posibilitatea de a dezvălui un capitol cu totul aparte din ceea ce s-ar putea numi “facerea noii Europe”. Un capitol a cărui actualitate este, credem, de la sine înțeleasă.

-*Documents diplomatiques français (1871-1914)*. Ministère des Affaires Etrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914; *1-re Série (1871-1900)*, 16 vol.; *2-e Série (1900-1911)*, 14 vol.; *3-e Série (1911-1914)*, 11 vol.; Paris, Imprimerie Nationale (Alfred Costes-libraire éditeur; l’Europe Nouvelle-libraire éditeur), 1929-1959.

Această *mare* (nu doar la propriu) “colecție de documente diplomatice” este, cu certitudine, cea mai cunoscută istoricilor români, care au avut preocupări legate de problematica “originilor războiului din 1914”. Accesibilitatea limbii franceze pentru majoritatea intelectualilor români, prezența “colecției” în Biblioteca Academiei Române și în cele ale principalelor Universități din țară au înlesnit parcurgerea, în bună măsură, a vastului material documentar conținut de cele 41 de volume. Considerăm, de aceea, cu atât mai utilă prezentarea aici a acestei “colecții”, care, cum se va vedea, se distinge prin nu puține valențe exemplare. Ca și în *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, documentele sânt inserate în ordine cronologică. Însă, pentru a veni în sprijinul cercetătorilor preocupați de “probleme speciale”, fiecare volum din *Documents diplomatiques...* este deschis de o *Table méthodique*, unde “trimiterile” la documente sânt “grupate pe probleme”, “trimiteri” însoțite de “regeste”, ceea ce ar putea să însemne unul dintre principalele merite “tehnice” ale “colecției”; și ca un alt merit “tehnice”, “colecția” a fost cea dintâi care a fost alcătuită și publicată pe *Serii*. Aceasta a permis publicarea în paralel a volumelor celor trei *serii*, făcându-se astfel posibilă grăbirea “dării în vileag” a documentelor referitoare la evenimentele politico-diplomatice care au marcat izbucnirea primei conflagrații mondiale din secolul nostru. Asemenea documente au interesat, se înțelege, atât pe specialiști cât și pe oamenii politici (francezi și străini) preocupați de elucidarea problemei responsabilităților pentru declanșarea “războiului din 1914”.

-*1-re Série (1871-1900)* – conține șaisprezece volume, publicate între 1929 și 1959, cu o întrerupere datorată de împrejurările celui de al doilea război mondial. Este *seria* a cărei publicare a durat cel mai mult, spre deosebire de cea de-a treia *serie*, cu referință la anii 1911-1914, care a fost publicată cu mult mai rapid (până în 1936). Revenind la prima *serie*, aceasta oferă, din abundență, documente relative la “perioada diplomatică” delimitată de “Preliminariile de la Versailles” (26 februarie 1871) și de acordul franco-italian din 1900, privitor la Maroc și Tripolitania. *Primul* volum conține documente de primă importanță pentru cercetătorii preocupați de evoluția raporturilor franco-germane sau de “mersul mării politice” între anii 1871 și 1875. După ce sântem introduși în atmosfera impunerii atât de durei *Pax germanica* (1871), ni se oferă posibilitatea cunoașterii, până la cele mai mici detalii, unor momente fierbinți, precum cel din 1873 și, mai ales, ca acela constând în foarte tensionata “criză germano-franceză a războiului preventiv” (die deutsch-französische Krieg-in-Sicht Krise) din primăvara anului 1875. Volumul *al doilea* (I iulie 1875 – 31 decembrie 1879) este util pentru studierea derulării evenimentelor din momentul izbucnirii tulburărilor în Bosnia-

Herțegovina, ce au deschis “criza orientală” din anii 1875-1878, și până la încheierea alianței germano-austro-ungare; *al treilea* volum include documente privitoare îndeosebi la consecințele politico-diplomatice ale “crizei orientale” și la punerea în aplicare a Tratatului de la Berlin (ianuarie 1880 – mai 1881); “afacerile mediteraneene”, între care instalarea trupelor franceze în Tunis, și raporturile franco-italiene sânt atestate de cea mai mare parte a documentelor din volumul *patru* (13 mai 1881 – 20 februarie 1883); perioada de referință a volumului *cinci* este cea a guvernului Jules Ferry (21 februarie 1883 – 30 martie 1885), o perioadă de doi ani, în care politica franceză a căutat să pătrundă “dedesubturile apropierei germano-austro-italiene” (Tripla Alianță!), ca și pe cele ale erodării “solidarității germano-ruso-austro-ungare”, cunoscută și ca “Alianță a celor trei Împărați”; tot la o perioadă de aproape doi ani (8 aprilie 1885 – 30 decembrie 1887) se referă și volumul *șase*, ale cărei materiale privesc, cu precădere, contenciosul bulgaro-sârb, raporturile germano-ruse, rivalitatea ruso-engleză în Asia, precum și “problemele africane”; și fiindcă comisia a ajuns la concluzia că volumul *șase* prezenta unele “lacune”, s-a recurs la întocmirea volumului “suplimentar” *șase-bis*; “datele extreme” (“les dates extrêmes”) ale documentelor cuprinse în volumul *șapte* sânt 1 ianuarie 1888 și 19 martie 1890, adică ultimii doi ani ai cancelariatului lui Bismarck și primii doi ani ai Kaiseratului lui Wilhelm al II-lea, când cabinetul de la Paris sesizase “deplasările de accent” survenite în atitudinea Berlinului (cum bine se știe, anii 1888-1890 au fost decisivi pentru “trecerea” Germaniei de la provocarea “sistemului politic continental” la tentația “politicii mondiale, *die Weltpolitik*); 20 martie 1890 (părăsirea cancelariei Reichului de Bismarck) și 27 august 1891 (schimbul de note între ministrul de externe Ribot și ambasadorul rus la Paris, Mohrenheim, prin care se recunoștea *utilitatea* “apropierii” franco-ruse) sânt “datele extreme” ale volumului *opt*; 28 august 1891 și 19 august 1892 (semnarea convenției militare franco-ruse) delimitează cronologic documentele celui *de-al nouălea* volum; 31 decembrie 1893 (ratificarea convenției militare franco-ruse) este data ultimă pentru documentele volumului *zece*; volumele *unsprezece* (1 ianuarie 1894 – 7 mai 1895) și *doisprezece* (8 mai 1895 – 14 octombrie 1896) sânt axate pe evoluția pozitivă a raporturilor franco-ruse, ce s-a verificat și cu prilejul conflictului chino-japonez, reglementat de Conferința de la Tokyo (1895); aceeași evoluție pozitivă a raporturilor franco-ruse s-a verificat și pe seama incidentelor din Armenia (1894), pe seama insurecției cretane (1896) sau a conflictului greco-turc (1897), după cum o probează și documentele din volumul *treisprezece* (16 octombrie 1896 – 31 decembrie 1897); o informație bogată despre unele “chestiuni esențiale” (conflictul dintre Spania și S.U.A. și, mai ales, “afacerea Fachoda”) este cuprinsă de volumul *paisprezece* (4 ianuarie – 30 decembrie 1898); documente relative la “afacerile africane”, la “criza chineză” sau la lucrările Conferinței de la Haga pot fi întâlnite în volumele *cincisprezece* (2 ianuarie – 14 noiembrie 1899) și *șaisprezece* (18 noiembrie 1899 – 30 decembrie 1900). Pe lângă “chestiunile” sau “afacerile” menționate, documentele din volumele primei *serii* se referă, desigur, și la multe alte “aspecte” interesante, ținând de evoluția raporturilor internaționale între anii 1871 și 1900.

-2-e *Série (1901-1911)* se compune din paisprezece volume, dintre care cel de-al nouălea în două părți, volume publicate între 1930 și 1955. Perioada la care se referă documentele acestei *serii* este delimitată de “data oficială” a acordului franco-italian asupra Marocului și Tripolitaniei (2 ianuarie 1901) și de survenirea acordului franco-german în “afacerea marocană” (4 noiembrie 1911). *Primul* volum (2 ianuarie – 31 decembrie 1901) este consacrat raporturilor dintre marile puteri, cu deosebire raporturilor franco-italiene și franco-ruse; volumul *al doilea* se referă și el la un singur an (1 ianuarie – 31 decembrie 1902), oferind, între altele, documente interesante despre “tatonările franco-italiene”; volumele *trei* (3 ianuarie – 4 octombrie 1903) și *patru* (5 octombrie 1903 – 8 aprilie 1904) privesc desenarea “grupărilor de forțe” (“les groupements d’alliances”) până la survenirea acordurilor

franco-engleze (8 aprilie 1904); implicațiile internaționale ale “crizei marocane” și ale conflictului ruso-japonez sânt dezvăluite de documentele volumelor *cinci* (9 aprilie – 31 decembrie 1904), *șase* (2 ianuarie – 6 iunie 1905), *șapte* (7 iunie – 28 septembrie 1905), *opt* (28 septembrie 1905 – 15 ianuarie 1906) și *nouă – prima parte* (16 ianuarie – 1 martie 1906), când au avut loc lucrările Conferinței de la Algésiras) și *a doua parte* (martie – 9 aprilie 1906); volumele *zece* (10 aprilie 1906 – 16 mai 1907) și *unsprezece* (15 mai 1907 – 8 februarie 1909) sunt relevante pentru implicațiile acordurilor ruso-engleze ce au consfințit Tripla Înțelegere (Antanta), dar și ale “crizei bosniace” sau ale “afacerilor mediteraneene”; “crizei bosniace”, “chestiunii marocane” sau “chestiunii cretane”, cu toate repercusiunile lor asupra raporturilor dintre marile puteri, au fost consacrate volumele *doisprezece* (9 februarie 1909 – 26 octombrie 1910) și *treisprezece* (26 octombrie 1910 – 30 iunie 1911); iar cel de-*al paisprezecelea* volum (1 iulie – 4 noiembrie 1911) se referă la aceeași “chestiune marocană”, dar și la problemele Africii Centrale, la semnele agravării “crizei balcanice” etc.

-3-e *Série* (1911-1914) – este formată din unsprezece volume, publicate între anii 1929 și 1936. Cât despre “perioada diplomatică” a acestei *serii*, ea este delimitată de 4 noiembrie 1911 (“data inițială” a acordului franco-german pentru reglementarea “chestiunii marocane”) și 4 august 1914 (“data rupturii implacabile” dintre Anglia și Germania). După cum se poate observa, este vorba despre perioada preludiilor imediate ale izbucnirii “războiului din 1914”. Această a treia *serie* a fost, pe deplin justificabil, cea mai solicitată de cercetători (la fel de solicitate fiind doar primele două volume ale primei *serii*). Principala justificare este dată, desigur, de faptul că cele unsprezece volume, pe care le vom prezenta tot succint, în continuare, cuprind materiale documentare dintre cele mai relevante pentru cunoașterea împrejurărilor ce au condus la declanșarea Marelui Război. Aceleași materiale permit, totodată, răspunsuri celor interesați de spinoasa problematică a responsabilităților de război, privită din optica politicii externe franceze. Așa cum precizează și editorii în “cuvântul înainte” (*Avant-propos*) la ultimul volum, *seria* a rezultat din intenția edificării celor interesați asupra atitudinilor factorilor politici francezi, optându-se pentru aria acelor “chestiuni” (“*étendue des recherches*”) care a fost cea mai proprie tatonărilor principalelor grupări de forțe, ce s-au confruntat în anii 1914-1918. Spre edificare, “tabla metodică” (*Table méthodique*) a fiecărui volum, mai puțin a ultimului (al paisprezecelea) formulează câte un capitol sau o temă de studiu cu titlul: *Triple Alliance et Triple Entente* sau, după caz, *Triple Entente et Triple Alliance*. Dintre “chestiunile” pe seama cărora s-au tatonat atitudinile celor două mari grupări de forțe, volumele I-III – *primul* având “date extreme” 4 noiembrie 1911 și 7 februarie 1912 (data demarării “misiunii Haldane” la Berlin, pe tema “armamentelor navale”), *al doilea*, delimitat cronologic de 8 februarie și 10 mai 1912, iar *al treilea* de 11 mai și 30 septembrie 1912 (data mobilizării statelor creștine din Balcani împotriva Turciei) – se referă la următoarele: războiul italo-turc, “crizele” chineză, cretană, diferendul franco-spaniol asupra Marocului, negocierile în legătură cu nivelul armamentelor... Începând cu cel de-*al patrulea* volum (1 octombrie – 4 decembrie 1912) și mai ales pe parcursul volumelor *cinci* (5 decembrie 1912 – 14 martie 1913), *șase* (15 martie – 30 mai 1913), *șapte* (31 mai – 10 august 1913, data semnării Tratatului de la București) și *opt* (11 august – 31 decembrie 1913) se poate constata situarea în topul “chestiunilor internaționale” a “conflictului balcanic”. A fost, se știe, conflictul pe seama căruia s-au verificat decisiv elementele de durabilitate ale “marilor grupări de forțe”, transparând însă deja semnele unor “defecțiuni” (italiană, română), ce se vor contura, cu mai mare claritate, odată cu izbucnirea războiului în 1914. În volumele *nouă* (1 ianuarie – 16 martie 1914) și *zece* (17 martie – 23 iulie 1914), “afacerile balcanice” se mențin în atenția “marii politici”, dar, pentru lunile anterioare atentatului de la Sarajevo (28 iunie 1914) și adresării ultimatum-ului austriac Serbiei (23 iulie 1914), editorii au considerat nimerit să facă ceva mai mult “loc” unor “chestiuni” precum cea a “neutralității Belgiei și a

Luxemburgului”, adică acelor “chestiuni” ce vor deveni tot mai presante pe măsură ce lucrurile evoluau spre “deznodământul fatal”: războiul. Volumul *unsprezece* acoperă perioada extrem de scurtă, dar și de densă, cuprinsă între 24 iulie 1914 (când a fost cunoscut în “capitalele europene” ultimatum-ul austriac adresat Serbiei) și seara de 4 august 1914 (când a devenit clară “ruptura totală anglo-germană”, ca și imposibilitatea evitării unui “conflict generalizat”). Acest ultim volum al *seriei a treia* de *Documents diplomatiques français (1871-1914)* a fost conceput și realizat în scopul, exprimat de editori, clarificării, pe cât posibil, a atitudinilor oamenilor politici francezi, și nu numai ale acestora, față de declanșarea ostilităților. În acest scop, a fost acordată o deosebită atenție respectării cu strictețe a criteriului cronologic, în funcție până și de “les indications d’heure”. Putem întrevedea, chiar și în acest aspect, preocuparea editorilor ca “opera” lor să întrunească exigențele unei reușite de marcă în domeniul publicării “colecțiilor de documente diplomatice”.

Și totuși, se cuvin să fie amintite aici câteva din observațiile sau criticile formulate în legătură cu *Documents diplomatiques français... relatifs aux origines de la guerre de 1914*. Astfel, profesorul italian Mario Toscano observa o oarecare reticență sau circumspecție a francezilor față de publicarea “documentelor diplomatice” din perioada premergătoare primului război mondial. O observație nelipsită de fundament, având în vedere că Franța a fost ultima dintre puterile care au intrat în război în 1914 al cărei guvern *a admis*, după insistente solicitări din interior și din exterior, publicarea unei “colecții de documente diplomatice” cu referire la perioada menționată. E drept, cabinetul de la Paris publicase în anii 1918-1921, ani ai negocierii și ai încheierii tratatelor ce au consfințit “sistemul de la Versailles”, unele “colecții speciale”: *L’alliance franco-russe. Origines de l’alliance, 1890-1893. Convention militaire, 1892-1899, et convention navale, 1918*, Paris, Imprimerie Nationale, 1918; *Les accords franco-italiens de 1900-1902*, Paris, Imprimerie Nationale, 1920; *Les affaires balkaniques. 1912-1914*, Paris, Imprimerie Nationale, 1921. Era însă prea puțin pentru a stăvili solicitările tot mai insistente pentru ca și Quai d’Orsay-ul să-și deschidă și să-și publice arhivele. Întârzierile în privința publicării plasau cercetătorii francezi “într-un serios dezavantaj” în raport cu cei germani sau englezi, iar aceasta din cauză că, după opinia aceluiași profesor italian, “tăcerea Quai d’Orsay-ului era... interpretată ca o confirmare indirectă a validității acuzațiilor, avansate de istoricii germani și răspândite de “școala” istoricilor americani, că Franța a fost în largă măsură responsabilă pentru război” (istoricii germani și americani “plusau” rolul avut de vizitele președintelui Poincaré și a premierului Viviani la Petersburg, în iulie 1914, în determinarea Rusiei la o atitudine “intransigentă”, grăbind astfel declanșarea războiului). Mai mult, studiile de specialitate fondate pe “colecția germană”, “ca sursă primară”, se dovedeau influențate profund de aceasta, în vreme ce istoricii francezi (și știm ce înseamnă istoricii în Hexagon!) păreau “neajutorați în a contracara acuzațiile formulate asupra țării lor”. Pe plan internațional, “intransigența franceză în problema reparațiilor” nu mai apărea justificabilă în temeiul clauzelor Tratatului de la Versailles, iar pe plan intern “extrema stângă” a căutat să profite de mutațiile survenite în cercurile opiniei publice pentru “a acuza clasa conducătoare că ar fi condus deliberat țara într-un război care, deși câștigat, a adus jale și o nemaîntâlnită, până atunci, ruină”.

O altă observație ar putea viza “maniera în care a fost formată comisia de publicare a documentelor diplomatice franceze”. Mai exact, ar putea viza faptul că respectiva comisie ar fi întrunit “un număr de diplomați... care au jucat un rol important în determinarea cursului evenimentelor” (M. Paléologue, Jules Cambon, Barrère etc.). Datorită unui atare fapt, a și fost exprimată sau simulată o oarecare “neîncredere” din partea unor specialiști – de regulă ne-francezi – față de “corectitudinea” lucrărilor comisiei. A fost nevoie, de aceea, de mai multă lumină în privința faptului menționat, care a și fost făcută prin “intervențiile explicative” ale membrilor comisiei, îndeosebi de ultimul ei secretar-general, P. Renouvin (membru al

comisiei pe toată ființarea ei). Astfel, în articolul (citat anterior) publicat în “Revue Historique” din anul 1931 (mars-avril), Renouvin, parcă intuind semnele “neîncrederii” de care aminteam mai sus, a ținut să precizeze că președinția comisiei a fost atribuită, de la bun început, unui universitar (rectorul Charléty), care, de la chiar prima ședință de lucru, declarase “că el a primit din partea guvernului promisiunea formală de libertate totală”, promisiune sau asigurare receptată de toți membrii “comme... la charte du travail”, încât activitatea de publicare a putut să fie “inspirée d’un esprit strictement historique”. Cât privește pe “membrii-diplomați”, Renouvin va preciza, într-un alt articol din “Revue Historique”, anul 1961 (după publicarea întregii “colecții”), că aceștia “au fost prezenți numai la ședința inaugurală a comisiei” și că numai unul singur, care nu a servit într-un post diplomatic important (membrului în cauză nici nu i se dă numele!), s-a implicat ceva mai mult, în special în legătură cu stabilirea cât mai exactă a tipului sau semnificației “de cancelarie” a anumitor documente.

Dintre alte observații, am putea invoca pe aceea vizând “utilizarea limitată a... arhivelor private” sau pe o alta, conform căreia, deși publicarea “colecției” a fost menită probării principalelor direcții ale politicii externe franceze înainte de 1914, par să fi fost întrucâtva neglijate aspecte ale expansiunii coloniale sau ale disputelor pentru influență în Asia. Desigur, și asemenea observații și-au primit răspunsurile de rigoare. A fost subliniat faptul că în sistemul diplomației franceze nu a prea fost cum să se strecoare “informații spectaculoase” în “arhivele private”, ca, de exemplu, în cele din Marea Britanie sau din S.U.A. A fost, totodată, reiterată opțiunea metodologică a comisiei de publicare, care a pornit de la considerentul că, în determinarea “războiului din 1914”, *problemele europene* au avut “une importance propre”, în vreme ce *problemele extraeuropene* au avut importanță doar “în măsura în care ele au exercitat o influență notabilă asupra relațiilor dintre marile puteri”. Fără a încerca să ne pronunțăm asupra suficienței unor astfel de răspunsuri, ținem să subliniem doar faptul că, într-o măsură chiar mai mare decât ele, unele observații au avut și mobiluri “partinice” sau “patriotice”. Spre edificare, observațiile lui M. Toscano referitoare la “lacunele” documentare ale “colecției franceze”, pentru zilele fierbinți din iulie-august 1914, par să vizeze nu atât insuficiența probare a atitudinilor cercurilor politico-guvernamentale de la Paris cât neatestarea ecoului ce l-ar fi avut sau ar fi trebuit să-l fi avut pe malurile Senei inițiativa diplomației italiene, din acele zile, în scopul evitării izbucnirii ostilităților militare, prin presiuni diplomatice asupra Belgradului, spre a-l determina să accepte ultimatum-ul austriac, urmând ca marile puteri să asigure, fiecare în parte, suveranitatea și integritatea Serbiei. Apare limpede, credem, că istoricul italian exprima, sub condiția de “observație științifică”, un punct de vedere “patriotic”, de la a cărui susținere nu va face rabat nici “comisia italiană” de publicare a “documentelor diplomatice” (*I Documenti diplomatici italiani*). Cât despre “comisia franceză”, ținem să subliniem, în încheiere, adevărul incontestabil că activitatea ei s-a concretizat în publicarea unei “colecții” cu un loc bine definit între cele “mari” de “documente diplomatice”.

3. “Colecțiile germane”

Poate că în nici o altă țară, fie ea și numai europeană, publicarea “documentelor diplomatice” nu s-a constituit într-o atât de evidentă expresie a unor stări de spirit ca în Germania pre- și post- 1918. În Franța, cum am văzut, o atare expresie a purtat amprenta unor “reticențe guvernamentale”, pe când în Rusia, cum vom vedea, ea s-a topit într-o alta, mai largă, a propagandei deșănțate, atât de proprie mai ales “totalitarismului roșu”. În alte țări (Marea Britanie, Italia și chiar Austria) publicarea “documentelor diplomatice” s-a produs în împrejurări ce au permis o anumită detașare față de implicațiile evenimentelor ce se cereau

atestare documentar. În Germania, o atare detașare, cu toată proficiența comisiilor de publicare, nu a prea fost posibilă. În “epoca bismarckiană” stările de spirit germane au fost pătrunse de euforia victoriei și de sentimentul atotputerniciei pe “bătrânul continent”. Pe un atare fundal, “cancelarul cuirasier” nu a considerat că ar fi meritat să se implice în inițierea publicării de “documente diplomatice”, care să ateste actele și acțiunile de politică externă ale cabinetului de la Berlin. În viziunea sa, omul de stat trebuia să acționeze mult, să vorbească puțin și să se justifice și mai puțin. Nu întâmplător, el a și fost unul din principalii promotori ai “diplomației secrete”. Ce-i drept, în vremea celui de-al doilea Reich, “istoria contemporană” se scria și se citea mult, însă la diapazonul dat de un Treitschke, într-un univers filosofic etalat de un Nietzsche, geopolitic – deschis de un Ratzel și muzical – acordat de un Wagner sau de un Richard Strauss. Era vorba de o “istorie contemporană” menită să dea expresie “marii misiuni a rasei germane”, o “istorie” care, deși deservită de condeie și catedre strălucite, nu s-a putut afla în deplină consonanță cu istoria timpurilor antice, ilustrată, între alții, de un Theodor Mommsen. “Istoria contemporană”, în “lumea celui de-al doilea Reich”, era alimentată, în principal, de succesul și de oportunitatea acțiunilor și prea puțin de stăpânirea surselor documentare. Or, o asemenea stare de lucruri nu a avut cum să fie posibilă în “Franța umilită”, unde problema responsabilităților pentru actele și acțiunile de la 1870-1871 a trebuit să fie dintre cele mai arzătoare. Nu întâmplător, unii oameni de stat francezi (Benedetti, Gramont), ce s-au aflat în epicentrul zguduirilor din anii menționați, s-au simțit “datori” să dea explicații despre rolul lor, în publicații din care răzbate totuși tentativa autorilor de a se “disculpa” și de a arunca aproape întreaga responsabilitate în seama “oboselii”, “indolenței” sau “bolii” Împăratului și, nu mai puțin, în seama “incapacității” sau “trădării” unor comandanți militari, ca Bazaine. E drept, mai multă obiectivitate s-a putut regăsi în evaluările lui A. Sorel – animat de o cu totul altă responsabilitate: cea științifică – din a sa *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande*, publicată, în două volume, la Paris, în 1875, an care a cunoscut o deosebită tensionare a raporturilor dintre Berlin și Paris.

În Germania, publicațiile sau discursurile parlamentare dădeau o vie expresie “euforiei victoriei”, preamărind “inspirația” Kaiserului sau a cancelarului său care încercau totuși, în intimitate, cu grija de a nu se “trăda” în ochii publicului german de atunci, serioase temeri despre eventualitatea “revanșei franceze”, în condițiile unei “apropieri franco-ruse”, “apropiere” ce s-a constituit în așa-numitul “coșmar al lui Bismarck”. Era și greu, dealtfel, ca “stăpânii celui de-al II-lea Reich” să-și “trădeze” temerile intime, de vreme ce tot în publicații și discursuri erau preamărite “virtuțile comandanților” și “invincibilitatea” armatei germane. În atare împrejurări, nimeni și nimic nu părea să atragă atenția asupra vreunor aspecte de natură să presupună punerea în cauză a eventualelor responsabilități de război cu trimeri la factori germani. Și cum nu a dat “explicații” prea multe forurilor publicate nici înainte de 1870, Bismarck se vedea, în noile condiții, și mai îndreptățit să țină “sub cheie” detaliile “facerii” politicii externe a cabinetului de la Berlin. În calitatea sa (începând cu 1871) de cancelar al Imperiului, el se considera *responsabil* pentru actele de politică externă *doar față de Kaiser*, responsabilitatea față de *Reichstag* neîntrunind nimic peste semnificația de principiu. Toate firele ce legau cancelaria și factorii antrenați în politica externă germană erau înmănunchate de cancelar. Diplomații imperiali, “soigneusement formés”, se pretau de minune unui sistem politic-administrativ atât de propriu “spiritului metodic german”. Întreaga documentație era înregistrată și îndosariată “pe probleme”, după reguli și principii precise. În felul acesta, satisfacerea solicitărilor, ținând de practica curentă, ale unor comisii parlamentare sau ale unor organe de presă de a li se pune la dispoziție “documente diplomatice” putea să survină extrem de selectiv, fără ca prin aceasta să se producă “dezordini” în depozitele arhivelor. În plus, când se va pune, mai târziu, problema publicării unor uriașe fonduri de

documente, editorii volumelor vor reuși să le întocmească și să le supună tiparului într-un timp relativ scurt, în comparație cu cel al editării “colecțiilor franceze”.

-*Die Auswärtige Politik Preussens. 1858-1871. Diplomatische Aktenstücke*, 10 vol., Berlin, Verlag Gerhard Stalling, Oldenburg i.O., 1932-1945.

După cum se vede, această “colecție”, compusă din zece volume în unsprezece tomuri, a fost publicată destul de târziu față de perioada ei de referință. Ea a început să fie publicată în anul când francezii încheiaseră deja publicarea celor 29 volume din *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*. Și ca o confirmare în plus a faptului că germanii nu au resimțit presiuni interne, ce să-i determine să-și publice ceva mai devreme documentele relative la preludiile “victoriei de la 1870-1871”, *Die Auswärtige Politik...* a văzut lumina tiparului până și după apariția integrală a enormei *Die Grosse Politik...*, a cărei publicare a fost *grăbită* de stări de spirit provocate de “înfrângerea și umilirea Germaniei”, ca urmare a războiului din anii 1914-1918, stări de spirit diametral opuse celor din vremea celui de-al doilea Reich. Faptul semnalat nu a riscat să fie infirmat nici de apariția, în 1902, la editura berlineză Mittler, a “colecției”, în trei volume, *Preussens Auswärtige Politik 1850-1858*. Această “colecție”, editată de Heinrich von Poschinger, nu a avut în vedere “originile războiului de la 1870”. Punând accentul pe atestarea raporturilor Prusiei cu celelalte “state germane”, *Preussens Auswärtige Politik...* prezintă un interes special pentru cercetările vizând relevarea atitudinilor din cuprinsul Confederației germane față de evenimente internaționale de primă importanță: conflictul european de la 1853-1856 (așa-zisul “Război al Crimeii”), Congresul de pace de la Paris (1856) etc. Publicarea “colecției” pare să fi avut în obiectiv mai curând atestarea coagulării intereselor generale ale “lumii germane” (cum reiese limpede și din importanța acordată “chestiunii Dunării”) decât atestarea raporturilor Prusiei cu alte “puteri europene”. Și cu toate că include *unveröffentlichte Dokumente aus den Nachlasse des Ministerpräsidenten Otto... von Manteuffel*, “colecția” pare să fi “ieșit” din “mediu academic”. O părere ce ne-o poate prilejui și “colecția” *Die Rheinpolitik des Kaisers Napoleon III 1863-1870 und der Ursprung des Krieges von 1870-1871*, publicată, în trei volume, de profesorul Hermann Oncken, în anul 1926, la Stuttgart: Deutsche Verlag Anstalt. Privită însă cu atenție, “colecția Oncken” reflectă anumite stări de spirit din societatea germană într-un moment când “dorința de revanșă” începea să se înfiripe de-a dreapta Rinului. După cum sugerează chiar titlul ei, “colecția Oncken” se referă, îndeosebi, la “încurcăturile renane” ale politicii lui Napoleon al III-lea, “încurcături” din care nu ar fi putut exista o altă ieșire decât coliziunea franco-germană de la 1870-1871.

Dacă ar fi să ne luăm după aparențe, din “mediu academic” și nu din inițiativa și sub tutela officinelor puterii ar fi “ieșit” și *Die Auswärtige Politik...*, specialiștii care au editat-o (E. Brandenburg, O. Hoetzsch și H. Oncken etc.) aparținând mediului respectiv. În plus, “colecția” a fost publicată după mai bine de șase decenii de la “războiul din 1870-1871” ceea ce a permis detașarea în timp a editorilor față de evenimentele atestate documentar. Nu a fost posibilă însă și o detașare față de contextul politic în care au fost publicate cele zece volume. Să nu pierdem din vedere că acestea au apărut, cu excepția primului, în anii regimului nazist, când fiecare volum a trebuit să poarte, pe foaia de titlu, mențiunea: *herausgegeben von der Historischen Reichskommission unter kommissarischer Leitung*. Ar fi greu de imaginat faptul că, în contextul unui regim totalitar, ar fi fost posibilă publicarea unei “colecții de documente diplomatice” sub auspiciile sau prin contribuția exclusivă a unui “mediu academic autonom”. Conținutul documentelor nu a putut, se înțelege, să fie schimbat. Fiecare volum reflectă “spiritul metodic” în care documentele au fost înregistrate și îndosariate în arhivele germane. Același “spirit metodic” a fost probat și de activitatea propriu-zisă de editare. Privită însă în toate componentele și legăturile sale, activitatea de editare a trebuit să prezinte și o neîndoielnică tentă politică. Revelatoare în acest sens apare maniera de includere, pe lângă

documentele Externelor Prusiene, a unor documente provenite din arhivele ruse și engleze. Din această includere transpare intenția, explicabilă pentru atmosfera politică a celui de-al treilea Reich, ca “războiul de la 1870-1871” să se releve ca fiind provocat nu doar de agravarea raporturilor dintre Berlin și Paris. “Izolarea” Franței și “încurajarea” Prusiei ni se relevă, dealtfel, nu ca fiind doar consecințe ale “încurcăturilor renane” ale politicii lui Napoleon al III-lea. Prin maniera de așezare a documentelor ruse și engleze cercetătorul este condus spre o facilă constatare a influențelor avute de “intrigile ruse” sau de “echidistanța perfidă” a Albionului, constatare care nu a putut întârzia și, ca urmare, nu a putut să nu-și fi aflat nu anumit ecou și în cercurile “drepte franceze”. Desigur, includerea de “materiale străine” în “colecția de documente prusiene” poate fi privită și ca o valență în plus din punct de vedere științific. Aceasta nu diminuează însă cu nimic impresia că publicarea “colecției” s-a plasat, considerabil, sub auspiciile politicului. Este o realitate confirmată, între altele, și de încetarea publicării “colecției”, înainte de a fi terminată, în chiar anul prăbușirii regimului hitlerist (1945). Deși editorii intenționează să publice documente relative la întreaga perioadă 1858-1871 și să încheie “colecția” cu Tratatul de la Frankfurt (30 mai 1871), cel de-al zecelea volum (ultimul publicat) sfârșește cu februarie 1869. Să fi încetat oare interesul științific pentru terminarea publicării “colecției”? – Aceasta nu poate fi întrebarea! Ea ar putea fi formulată, însă, cu trimitere la încetarea impulsului politic al actului publicării.

Impulsul politic dat actului publicării nu s-a putut, se înțelege, răsfrânge asupra valorii intrinseci a materialelor publicate. Privită în conținutul său, *Die Auswärtige Politik...* constituie o “colecție de documente diplomatice” deosebit de valoroasă. Pe lângă documentele propriu-zise, deosebit de utile pentru cercetători sunt numeroasele *note* și *rezumate (Zusammenfassungen)* ce cuprind “trimiteri”, comentarii și completări interesante. Documentele permit aprofundarea diferitelor aspecte ale evoluției raporturilor politice internaționale pe o durată de mai bine de zece ani din ceea ce istoricii denumesc “perioada războaielor naționale” (1848-1871). Între altele, documentele “colecției” permit scoaterea în lumină a unor acțiuni politico-diplomatice ce au părut la timpul lor și multă vreme după aceea, pentru specialiști, încărcate de mister, acțiuni de felul misiunilor prusiene Alvensleben (1863) și Manteuffel (1866) la Petersburg. Prin urmare, conținutul documentar îndreptățește din plin înscrierea “colecției” *Die Auswärtige Politik Preussens* între cele “mari”. Iar pentru umplerea “golului” cauzat de nepublicarea documentelor pentru interstițiul februarie 1869-mai 1871, cercetătorul poate consulta două “colecții speciale”, cuprinzând materiale din arhivele de la Berlin, dar nepublicate de germani, prima: *The Origins of the war of 1870*, publicată de Robert H. Lord în 1924, la Harvard University Press, iar a doua: *Bismarck and the Hohenzollern Candidature for the Spanish Throne*, editată de Georges Bonin, în 1957, la Londra (această din urmă “colecție” incluzând documente din arhivele germane capturate la finele războiului al doilea mondial). Mai poate fi consultată și o altă “colecție specială”, publicată în anii 1956-1962 la Göttingen și intitulată *Die Geheimen Papiere Friedrich von Holstein* (4 volume), “colecție” publicată în paralel, în engleză, în anii 1955-1956, la Cambridge, cu titlul *Holstein Papers*.

Din rațiuni lesne de întrevăzut, publicarea “colecțiilor germane” relative la originile și implicațiile războiului din 1914-1918 s-a produs într-o atmosferă extrem de încărcată. “Tăcerea” maiestuoasă și cinică din “epoca bismarckiană” nu a mai fost posibilă. În noile condiții, germanii erau cei care resimțeau “durerea” și “umilința înfrângerii”. De aceea ei au fost cei mai presați de necesitatea dezlegării problemelor originilor și responsabilităților de război. Pentru început, dezlegarea respectivă a fost încercată din perspectiva disputelor politice interne, încercare întrutotul reprezentativă pentru spiritele ce au animat tulburările revoluționare din Germania anilor 1918-1920. ”Inspirați” și de exemplul bolșevicilor ruși, ce s-au lansat, cum vom vedea, în publicarea documentelor “epocii imperialismului”,

revoluționarii germani au fost tentați să arunce întreaga responsabilitate a “dezastrului” în seama ex-Kaiserului Wilhelm al II-lea și a cercurilor “militariste” și “imperialiste” ale celui de-al doilea Reich. Semnificativă în acest sens a rămas “colecția” editată de Karl Kautsky, *Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, și apărută, în patru volume, la Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte din Charlottenburg, în 1919-1920 (“colecție” publicată și în engleză, în 1924, cu titlul *The Outbreak of the World War*, la Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace). Menirea propagandistică a “colecției Kautsky” apare evidentă din primele volume. Din ultimele, însă, transpare o diminuare “a caracterului ei anti-Hohenzollern”, ceea ce ar putea însemna și o diminuare a considerării ponderii “responsabilităților germane” pentru declanșarea “războiului din 1914”. Faptul l-am putea explica prin acuzarea, inclusiv de socialiștii germani, a durității reparațiilor de război impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles. El ar putea fi explicat însă și prin aceea că publicarea de “documente diplomatice” din arhivele altor foști beligeranți, în speță, din arhivele foste țariste, impunea considerarea responsabilităților de război dintr-o perspectivă cu mult mai largă. La o asemenea considerare invita, dealtfel, și raporturile Comisiei de anchetă din *Reichstag*, în mod deosebit rapoartele secțiilor 1 și 2 ale comisiei, însărcinate cu studierea cauzelor războiului și, respectiv, a rațiunilor ce au împiedicat încheierea mai devreme a păcii (secțiile 3 și 4 analizând actele de nesupunere și lipsă de loialitate față de autoritatea politică și, ultima, atrocitățile de război). Publicarea rapoartelor Comisiei de anchetă (*Beilagen zu den Stenographischen Berichten über die öffentlichen Verhandlungen des Untersuchungsausschusses*) la Norddeutsche Buchdruckerei und Verlagsanstalt din Berlin, în 1921, a incitat și mai mult interogațiile pe tema responsabilităților de război, interogații cu o audiență defel neglijabilă în S.U.A. (peste Ocean, la Oxford University Press din New York, vor fi publicate, în 1932, în două volume și în traducere engleză, rapoartele amintite, sub titlul *Official German Documents Relating to the World War*). Nu mai puțin, interogațiile pe tema invocată au fost incitate și de publicarea altor “documente germane” cu caracter oficial, cu referire la raporturile dintre Înalțul Comandament German de război și liderii politici de la Berlin (*Amtliche Urkunden zur Vorgeschichte des Waffenstillstandes*, Berlin, Reimar Höbling, 1919), la încheierea și condițiile armistițiului (*Der Waffenstillstand. 1918-1919*, 3 volume, Charlottenburg-Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1928) și, în fine, la negocierile și încheierea păcii (*Materialen betreffend die Friedensverhandlungen*, Charlottenburg-Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1919) etc.

-*Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, 40 volume în 54 de tomuri, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922-1926.

Publicarea unei atât de vaste “colecții” în nu mai mult de patru ani s-ar putea constitui într-un veritabil record în domeniul “marilor colecții de documente diplomatice”. Rapiditatea publicării celor 54 de tomuri a exprimat, poate în cel mai înalt grad, stările de spirit din Germania post-Versailles. Rapiditatea respectivă a fost posibilă ca urmare a “ordinii desăvârșite” în care s-a desfășurat și a fost înregistrată sau îndosariată corespondența diplomatică germană în “epoca bismarckiană” (1871-1890) și în cea a Weltpolitik-ului 1890-1914). Sistemul de îndosariere și organizare a arhivelor din Wilhelmstrasse a facilitat, desigur, munca echipei de editare a “colecției” (Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thime), care, nu întâmplător, a recurs la publicarea materialului documentar “pe probleme” și nu după criteriul cronologic. O atare modalitate de publicare s-a impus și din nevoia de a se oferi suport documentar răspunsurilor la unele “chestiuni arzătoare” pentru germani, și nu numai, cum era “chestiunea responsabilităților de război”, în a cărei subsecvență se plasa și aceea a reparațiilor. Dealtfel, răspunsurile la asemenea “chestiuni” se pare că ar fi preocupat, în principal, pe editorii “colecției și nu problema, mai largă, a

“originilor războiului din 1914”. Materialul documentar nu acoperă corespunzător întreaga perioadă 1871-1914. Spre exemplu, “epocii bismarckiene” i-au fost consacrate doar primele șase (!) volume, în timp ce perioadei 1890-1914 “restul” de până la patruzeci, câte constituie *Die Grosse politik...* Prin urmare, pentru cercetarea raporturilor internaționale din “epoca păcii armate”, “colecția franceză”, în privința căreia ne-am referit, se dovedește cu mult mai eficientă, ea permițând, cu mai multe “argumente”, realizarea unei imagini de ansamblu asupra respectivei “epoci”. O imagine a cărei realizarea în cazul folosirii “colecției germane”, nu prea este favorizată nici de publicarea documentelor “pe probleme”. Deși înlesnește răspunsurile la acele “probleme”, “gruparea artificială” a documentelor “crează o serie de impresii separate” (M.Toscano), făcând dificilă reconstituirea atmosferei în care au survenit reacții față de anumite acte și acțiuni. Cu toate acestea, valențele științifice, nu puține, ale “colecției” rămân de necontestat. Documentele sunt publicate, de regulă, *in integrum*. Numeroasele note explicative și argumentative vin în ajutorul cercetătorului, în legătură mai ales cu acele aspecte ce nu pot fi elucidate doar pe baza informațiilor conținute de documente. Din cuprinsul “colecției” transpare “spiritul metodic” și acribia editorilor germani, chiar dacă aceștia nu s-au putut detașa în totalitate de unele idei preconcepționate sau, mai bine zis, impuse, de vreme ce publicarea s-a făcut “im Auftrage des Auswärtigen Amtes”.

Die Grosse Politik... începe cu momentul preliminarilor păcii din 1871 (Preliminariile de la Versailles, 26 februarie 1871) și sfârșește cu “începuturile” crizei declanșate de atentatul de la Sarajevo (28 iunie 1914). O prezentare a fiecărui volum, în maniera celei la care am recurs pentru *Documents diplomatiques français. 1871-1914*, ar fi deosebit de anevoioasă în cazul “marii colecții germane”. Cum am menționat, documentele au fost publicate “pe probleme”, fiecareia dintre acestea corespunzându-i un capitol (Kapitel). Or, capitolele nu sânt numerotate, de la I, pentru fiecare volum sau pentru fiecare tom. Toate capitolele sânt numerotate de la I la CCC (trei sute!), câte cuprinde “colecția”. Se cuvine să precizăm că ultimul capitol (CCC) încheie volumul treizecișinouă, cel de-al patruzecilea constând într-un “ausführliches Namen – und Sachverzeichnis zum Schlüsse des gesamten Werkes”. Acest “amănunțit Indice de nume și tematic” se dovedește extrem de util cercetătorului ce urmărește conexiunile între faptele circumscrise diverselor “probleme”, în funcție de a căror atestare documentară a fost organizat și publicat materialul documentar. De reținut că Indice de persoane figurează și la finele altor volume (6, 25 etc.), care, deasemenea, vin în sprijinul cercetării. În același sprijin vine și “ghidul” (der Wegweiser) pentru *Die Grosse Politik...*, întocmit de Bernhard Schwertfeger și intitulat *Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, publicat la Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1923.

Considerăm cele menționate suficiente pentru a avea o imagine despre “caseta tehnică” a “colecției” *Die Grosse Politik...* Cât privește ținuta științifică, nu putem însă să nu remarcăm și câteva dintre temele de cercetare pentru care “colecția germană” prezintă material de primă importanță. Ne gândim la teme ca: “sistemul politic bismarckian”, Alianța celor trei Împărați, Tripla Alianță, relațiile germano-ruse, relațiile germano-engleze etc. Nu întâmplător, după publicarea acestei “colecții” au putut fi elucidate diverse aspecte ale raporturilor internaționale din anii 1871-1914, ani când Berlinul s-a aflat la timona “marii politici”. Iar despre câtă greutate au avut informațiile din “documentele germane” pentru elucidarea acelor aspecte, ne-am putea lesne da seama dacă am urmări impactul publicării “marii colecții” asupra atitudinilor anglo-americane față de “chestiunea responsabilităților” și, implicit, față de cea a reparațiilor de război. Nu putem crede că, pe lângă rațiunile politice și financiare de moment sau de perspectivă, bine știute, n-ar fi cântărit în atitudinile anglo-americane, ce au favorizat cunoscutul fiasco al “afacerii reparațiilor germane”, datele cuprinse de documentele din *Die Grosse Politik...*, date din care rezultă că aruncarea responsabilităților

de război numai în seama învingșilor nu a avut temeiurile necesare unei soluții constructive. Publicarea “documentelor germane” și, cum vom vedea, a “documentelor rusești” a fost de natură să pună în încurcătură pe mulți dintre cei care au fost tentați să vadă doar latura pozitivă (ce nu poate fi contestată) a preludiilor și consacrării “sistemului de la Versailles”. Despre tarele respectivului “sistem” s-au făcut, cu timpul, referiri frecvente în literatura de specialitate. De reținut, însă, că principalele tare nu au prea fost identificate în legătură cu reșezarea politico-teritorială a Europei pe temeiul “principiului naționalităților” sau cu realizarea unui “sistem de securitate colectivă”, ci în legătură cu faptul că celor învingși li s-ar fi impus sancțiuni prea severe. Este o încheiere la care invită, măcar în parte, conținutul documentar al “marii colecții germane”.

Cum am constatat, în *Die Grosse Politik...* nu apar “acoperite documentar”, în mod egal, diviziunile cronologice ale perioadei 1871-1914. De aceea, pentru a diminua insuficiența atestărilor pentru “epoca bismarckiană” sau pentru lunile iulie-august 1914, au fost întocmite unele “colecții suplimentare”. Cea mai reprezentativă dintre acestea este, fără îndoială, cea editată de doi (A.M. Bartholdy și Fr. Thimme) dintre editorii “marii colecții”. Este vorba despre “colecția suplimentară” *Die Auswärtige Politik des Deutschen Reiches. 1871-1914*, 4 volume, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1928... Dintre cele 60 de capitole ale “colecției” prezintă un deosebit interes primele 21 (ce constituie primul volum) și ultimele 10 (volumul al patrulea), care oferă material documentar pentru “epoca bismarckiană” și, respectiv, pentru ajunul și momentul declanșării “războiului din 1914”. Pe lângă materiale noi, cum subliniază și editorii într-un “Avertisment” (*Vorrede*) la începutul primului volum, “colecția” se compune și dintr-o “selecție” (*Auswahl*) a documentelor din *Die Grosse Politik...*, care atestau principalele direcții ale politicii germane în perioada 1871-1914. Ca urmare, această “mică colecție” a tentat deosebit de frecvent pe cercetătorii ce au vizat relevarea “liniilor mari” ale politicii germane și nu aprofundarea diferitelor aspecte, pentru care *Die Grosse Politik...* rămâne de neînlocuit. Este și motivul pentru care francezii au ținut să traducă “marea colecție germană”. Intitulată *La politique extérieure de l'Allemagne* și publicată la editura pariziană Costes (libraire éditeur), începând cu 1928 (anul când guvernul de la Paris decisese să fie publicate *Documents diplomatiques français. 1871-1914!*), traducerea franceză nu a putut, din păcate, să includă toate volumele din *Die Grosse Politik...*, ea sfârșind cu volumul 32, altfel spus, cu anul 1908. Traducerea și publicarea integrală în franceză a “colecției germane” ar fi făcut-o mult mai accesibilă cercetătorilor români. În plus, traducerea franceză a recurs la “organizarea cronologică” a materialului documentar, favorizând astfel realizarea unei imagini de ansamblu asupra devenirii “politicii germane”. Iar pentru aprofundarea unor detalii ale aceleiași politici, pentru anii războiului mondial, deosebit de interesante și utile apar “colecțiile editate de Z.A.B. Zeman: *Germany and the Revolution in Russia. 1915-1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry*, Londra, Oxford University Press, 1958, sau de André Scherer și Jacques Grunewald: *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale. Documents extraits des archives de l'Office allemand des Affaires étrangères à outrance*, Paris, PUF, 1962.

Putem, deci, să remarcăm, în loc de concluzii, faptul că din arhivele germane a fost publicat, în diverse “colecții”, un vast material documentar, deosebit de important pentru studierea evoluției relațiilor internaționale pe o durată relativ lungă, delimitată de sancționarea politico-diplomatică a revoluțiilor de la 1848-1849 și de primul război mondial.

4. "Colecția britanică"

-*British documents on the Origins of the War. 1898-1914*, 11 volume în 13 tomuri, London: Printed and Published by his Majesty's Stationery Office, 1926-1938.

Ceea ce se cuvine semnalat, de la bun început, în legătură cu publicarea "colecțiilor de documente diplomatice britanice", este faptul că, *relativ la "timpurile moderne"*, o atare activitate nu s-a putut regăsi în mai mult de o singură realizare de referință. Așadar, din punct de vedere cantitativ, prestația britanică în domeniul "colecțiilor de documente diplomatice moderne" s-a dovedit destul de modestă. Nu la aceeași concluzie am putea însă să ajungem dacă am privi aceeași prestație din punct de vedere calitativ. Chiar și la dimensiunea acelei singure "mari colecții", prestația britanică s-a impus prin profesionalitate, eleganță și responsabilitate față de adevărul istoric. Impresia ce o poate produce cercetătorului studierea "colecției" asupra căreia ne-am propus să ne referim aici este dintre cele mai deosebite. Iar dacă pe cercetător sau specialist l-ar încerca și o oarecare "insatisfacție", aceasta ar viza, cu certitudine, faptul de a nu fi avut posibilitatea să dispună și de *alte* "mari colecții britanice", care să "acopere documentar" și *alte* etape ale "epocii moderne", nu doar pe cea premergătoare "războiului din 1914". Este vorba despre un fapt ale cărui explicații ne pot fi oferite, în mare parte, de însăși maniera în care s-a produs, a fost înregistrată, depozitată și făcută publică "corespondența diplomatică britanică" înainte de primul război mondial. După cum au remarcat și doi dintre specialiștii antrenați de editarea "colecției" *British Documents on the Origins of the War*, diplomația Albionului s-a distins, pe parcursul secolului XIX, prin promovarea unor "servicii specializate", plasate sub auspiciile faimosului *Foreign Office*. Însă tot după cum au remarcat aceiași specialiști, fiecare "serviciu" nu era definit de regulamente sau reguli scrise și riguros aplicate. "Viața" sa distinctă era insuflată de "forța" unei anumite "tradiții", marcată de un pronunțat "spirit pragmatic de aliură aristocratică". Ca urmare, în câmpul diplomației britanice valoarea personalității diferiților angajați, îndeosebi a Secretarilor de Stat pentru Afaceri Străine, și-a putut afla o mai largă gamă de exprimare decât în cazul unor diplomații cu mult mai "sistemice", precum cea germană sau ca cea franceză. Când la timona *Foreign Office*-ului s-a aflat un "nume" din "galeria": George Canning, Palmerston, Clarendon, Salisbury, Edward Grey etc., acesta și-a etalat cu predilecție înclinația de a imprima o notă cât mai "personală" politicii externe britanice. Fiecare dintre cei menționați a tins să-și exercite atribuțiile mai curând "on his own" decât să se conformeze cu strictete regulilor unui mecanism instituțional. Ceea ce a fost comun tuturor a fost înaltul simț de responsabilitate față de interesele Marii Britanii. Încrederea mutuală ce și-o inspirau cei ce dețineau posturi cheie la *Foreign Office*, și nu numai aceștia, nu a putut fi tulburată de practica "corespondențelor particulare" în abordarea unor "afaceri" cu caracter politico-diplomatic. Nici nu e de mirare, de aceea, că o parte însemnată a "corespondenței diplomatice britanice" s-a păstrat în *archive private* și nu la *Public Record Office*. Ce-i drept, spre finele secolului XIX, producerea și înregistrarea respectivei "corespondențe" s-a conformat tot mai mult "sistemului de servicii specializate". Ca efect, și dosarele purtând însemnul *Foreign Office* s-a "îngroșat" simțitor. Pentru etapele anterioare, sub același însemn au fost îndosariate mai ales acte strict oficiale, adică acte care au trebuit să poarte datele *intrării* sau *ieșirii* conform procedurilor de secretariat. Dintre asemenea acte (documente) au fost "selectate" și acelea publicate sub forma de *White Paper* sau *Blue Book*, la cererea ("by order of") comisiilor parlamentare. Au rămas, se înțelege, și multe acte nepublicate, iar dintre acestea o importanță aparte pentru istoric o au "rapoartele informative" întocmite de Subsecretariatul Permanent la *Foreign Office* (Permanent Under-Secretary of State) spre a fi puse la dispoziția fiecărui nou numit Secretar de Stat (Secretary of State for Foreign Affairs). Asemenea

“rapoarte” s-au constituit în analize temeinice ale unor “afaceri curente”, cuprinzând considerații dintre cele mai interesante asupra “mersului politicii generale”.

Din același univers “de arhivă” (al actelor nepublicate) istoricul poate să surprindă până și “procedura de cancelarie” a elaborării “corespondenței oficiale britanice”. Ne gândim, între altele, la procedura elaborării *Instrucțiunilor Secretarului de Stat* pentru misiunile (reprezentanțele) diplomatice. Cum bine se știe, *instrucțiunile* unui Secretar de Stat sau Ministru de Externe reprezintă acte de primă însemnătate în activitatea “de laborator” a unei diplomații. Din arhivele britanice poate fi scoasă într-o lumină mai clară decât în cazul altora modalitatea de implicare a tuturor factorilor responsabili în elaborarea *instrucțiunilor*, până ca acestea să poarte semnătura Secretarului de Stat. Textul instrucțiunilor apare “lucrat” pentru patru “coloane” pe fiecare pagină (“a four column sheet of paper”). În prima “coloană” apare textul inițial al *instrucțiunilor*, scris cu cerneală neagră de “the competent chief office”; în a doua “coloană” apare exprimat, de “the division head”, punctul său de vedere asupra textului, în cerneală albastră: în a treia “coloană” apar observațiile Subsecretarului Permanent de Stat, scrise cu o cerneală de culoare diferită (spre exemplu, de culoare mov), observații pe marginea textului inițial și a punctului de vedere exprimat de “the division head”, iar în “coloana” a patra apare textul final, comportând eventuale “final changes” și avizat de Secretarul de Stat în cerneală roșie. Parcurse în ordinea “coloanelor”, ce semnifică etapele elaborării lor, *Instrucțiunile Secretarului de Stat* ne oferă deschideri dintre cele mai pătrunzătoare spre “intimitatea facerii” politicii externe britanice.

Deschideri spre aceeași “intimitate” ne sânt diferite, desigur, și de alte documente, și nu numai în starea lor “de arhivă”, ci și în aceea de “materiale publicate”. Asemenea “materiale” au apărut fie sub forma *Cărților Albastre (Blue Books)*, fie sub cea de publicații monografice consacrate uneia sau alteia dintre personalitățile ce au ilustrat *Foreign Office*-ul. Asemenea publicații nu prezintă însă caracteristicile proprii “colecțiilor de documente diplomatice”. Așa cum semnalăm, de la bun început, *British Documents on the Origins of the War* întrunește din plin atare caracteristici. Ca și în cazul “marii colecții franceze”, relativă la “originile războiului din 1914”, *decizia* pentru actul publicării a aparținut forurilor guvernamentale. Numai că, în cazul “colecției britanice”, *decizia* guvernamentală, ca și actul prin care aceasta a fost concretizată, s-a produs în două faze, de care trebuie să ținem seama pentru a ne putea explica ”ținuta editorială” sub care s-au prezentat, în final, cele unsprezece volume din *British Documents...* Într-o primă fază, guvernul britanic a fost tentat să decidă publicarea unei “colecții restrânse”, ca răspuns la apariția în Germania, a “colecției Kautsky” (*Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*). Conform deciziei inițiale, “colecția britanică” ar fi trebuit să cuprindă doar documente relative la o perioadă extrem de scurtă, delimitată de 28 iunie 1914 (atentatul de la Sarajevo) și 4 august 1914 (intrarea oficială a Marii Britanii în război). Pentru întocmirea unei astfel de “colecții” a fost desemnat J.W. Headlam-Morley, “the Historical Adviser of the Foreign Office”. Însă, la vestea că la Berlin urma să fie publicată “o colecție generală” (*Die Grosse Politik...*), au început să sporească presiunile din partea specialiștilor, publiciștilor și a politicienilor britanici ca și la Londra să fie editată o “colecție de documente diplomatice” ce să acopere perioada care, din perspectiva politicii Albionului, a corespuns decantării “originilor războiului din 1914”. Un deosebit ecou, în acest sens, l-au avut *scrisorile deschise*, adresate “oficialităților” de istoricul R.W. Seton-Watson și de Sir Sidney Lee, ce au pledat, cu argumente puternice, pentru publicarea unei “colecții” de felul menționat. Cât de convingătoare au putut fi asemenea pledoarii, ne-am putea lesne da seama dacă am reține că anunțarea publică a *deciziei* guvernului de la Londra în legătură cu editarea unei “mari colecții” a survenit prin intermediul unei *scrisori de răspuns*, adresată la 28 noiembrie 1924 de Austen Chamberlain, în calitatea sa de Secretar de Stat pentru Afaceri Străine, istoricului R.W. Seton-Watson, scrisoare apărută în “The Times”.

Devenea astfel publică cea de-a doua fază a *deciziei* de publicare a “colecției britanice”, decizie adoptată în principiu de guvernul laburist condus de Ramsay Mac Donald încă din vara anului 1924. Iar pentru consacrarea editorială a noii decizii au fost desemnați doi foarte binecunoscuți specialiști englezi, George P. Gooch și Harold W.P. Temperley. Aceștia au considerat nimerit ca Headlam-Morley să-și continue activitatea, al cărei rod urma să-l constituie ultimul volum (al unsprezecelea) al “colecției mari”. Restul de zece volume urmau să se refere la o perioadă mai întinsă, delimitată de anul 1898 și de momentul 28 iunie 1914. Gooch și Temperley au mers cu respectul pentru munca depusă de colegul lor până acolo încât au menținut chiar și modalitatea diferită în care acesta din urmă și-a organizat materialul documentar. În volumul unsprezece documentele au fost inserate în ordine *strict cronologică*, în timp ce în volumele I-X ele au fost grupate *pe capitole* (în număr de 98, numerotate de la I la XCVIII). Fiecare *capitol* a fost consacrat unui anumit *topic*, recurgându-se, deseori, și la *subcapitole*. Structura fiecărui volum apare redată de o *Table of contents*, urmată de prezentarea capitolelor aferente, într-un *Plan of volume*. În consecință, nu credem că s-ar impune aici reluarea tuturor acelor prezentări, “încercând” astfel serios referirile noastre asupra “colecției britanice”. Vom recurge însă doar la o înșiruire a *titlurilor speciale* ale volumelor, din care rezultă problematica principală și, pe alocuri, utile, pentru cercetător, delimitări cronologice.

-volumul I: *The End of British Isolation*, Londra, 1927

-volumul II: *The Anglo-Japanese Alliance and the Franco-British Entente*, Londra, 1927

-volumul III: *The Testing of the Entente. 1904-1906*, Londra, 1928

-volumul IV: *The Anglo-Russian Rapprochement 1903-1907*, Londra, 1929

-volumul V: *The Near East. The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia. 1903-1909*, Londra, 1928

-volumul VI: *Anglo-German Tension. Armaments and Negotiation. 1907-1912*, Londra, 1930

-volumul VII: *The Agadir Crisis*, Londra, 1932

-volumul VIII: *Arbitration, Neutrality and Security*, Londra, 1932

-volumul IX: *The Balkan Wars*. Partea I: *The Prelude; The Tripoli War*, Londra, 1933; Partea a II-a: *The League and Turkey*, Londra, 1934

-volumul X, Partea I: *The Near and Middle East. On the Eve of the War*, Londra, 1936; Partea a II-a: *The Last Years of Peace*, Londra, 1938

-volumul XI (fără titlu special), Londra, 1926.

Pe lângă *titlul special*, fiecare volum prezintă, pe aceeași pagină, în partea superioară, *titlul general* al “colecției”: *British Documents on the Origins of the War. 1898-1914*. De remarcat faptul că volumul unsprezece (ultimul) al “colecției”, întocmit de Headlam-Morley, a văzut cel dintâi lumina tiparului. Publicarea documentelor conținute de volumul respectiv a fost de natură să răspundă celor mai insistente solicitări venite din partea factorilor preocupați de problematica responsabilităților de război. O asemenea problematică avea, cu prevalență, o semnificație publică, pe când cea, mai largă, a “originilor războiului” avea, se înțelege, una mai curând științifică, a cărei relevare implica asidue cercetări de specialitate. Întru întâmpinarea acestor cercetări s-a dorit și argumentarea, de editori, a primei delimitări cronologice (1898) pentru “perioada britanică a originilor războiului din 1814”. După cum sugerează și titlul special al volumului I, anul 1898 a marcat “sfârșitul izolării britanice”, al atât des invocatei “splendide izolări britanice”. A fost făcută deci o opțiune cronologică diferită de cea a editorilor francezi și germani., ca și de cea a editorilor ruso-sovietici, aceștia din urmă considerând limita cronologică inferioară a perioadei “originilor războiului imperialist” anul 1878. Iată cum, prin chiar opțiunea cronologică amintită, “colecția britanică”

se distinge față de celelalte “mari colecții” de documente relative la “originile” primului război mondial. Distincția aceeași “colecții” a fost asigurată însă și de modalitatea întocmirii acelor volume în care materialul documentar a fost organizat *pe capitole*. În volumele de *British Documents*... o atare organizare a materialului documentar nu apare reieșită pur și simplu dintr-o “ordine de arhivă” sau subsumată unor scopuri prestabilite, ca în *Die Grosse Politik*... Editorii “colecției britanice” au ținut să-și etaleze o cât mai evidentă detașare întru profesionalitate, chiar dacă au trebuit să recunoască adevărul că activitatea lor semnifica finalizarea unei decizii guvernamentale. În *Cuvântul înainte (Foreword)* la volumul I întâlnim un pasaj relevant, reluat întocmai în *Cuvântul înainte* al fiecăruia din celelalte nouă volume alcătuite de Gooch și Temperley: “The decision to publish a selection from the British Documents dealing with the Origins of the War was taken by Mr. Ramsay MacDonald, Prime Minister and Secretary of State for Foreign Affairs, in the summer of 1924. It was confirmed and announced by Mr., now Sir, Austen Chamberlain in a letter of the 28th November 1924... addressed to Dr. R.W. Seton-Watson. Some extracts from this letter were published by us in the Foreword to volume XI, and it need only be said here that Secretary of State for Foreign Affairs referred to “impartiality and accuracy” as being the necessary qualifications for any work which the Editors were to publish”. Reluarea acestui pasaj, din care reiese că guvernul a dat curs solicitărilor din partea unor specialiști, pentru a decide publicarea “colecției de documente britanice”, a fost făcută și în ideea de a fi avertizați factorii politici că editorii nu înțelegeau să admită nici o imixtiune guvernamentală în privința stabilirii conținutului documentar al volumelor. Iar pentru a fi și mai “convingători”, editorii au recurs și la un alt *pasaj-avertisment*, în *Cuvântul înainte* la volumul III, pag. VIII, unde se precizează că “they (the Editors) would feel compelled to resign if any attempt were made to insist on the omission of any document which is in their view vital or essential”. Regăsim, în cele relatate, expresia unui crez profesional dintre cele mai nobile. Un crez pe care, cel puțin în privința organizării conținutului documentar, specialiștii britanici l-au urmat cu consecvență. Și aceasta chiar dacă, din rațiuni asupra cărora nu credem necesar să revenim, actul publicării “colecției” a trebuit să se producă sub incidența unei decizii politice.

Despre consecvența editorilor britanici cu idealul profesional sântem edificați și de *A Brief Summary of the More Important Revelations in British Documents on the Origins of the War*, elaborat de Gooch și Temperley și publicat după *Cuvântul înainte* și *Planul* volumului X (Partea a II-a), pp. XIII-XVIII. Din cele expuse în acel *Brief Summary* rezultă că în cazul editorilor englezi specialitatea de documentarist s-a îmbinat constructiv cu profunda cunoaștere a devenirii raporturilor internaționale la finele secolului XIX și la începutul secolului XX. După cum precizează cei doi principali editori, “limita inferioară” a perioadei “originilor războiului mondial” a fost stabilită în funcție de “racordarea” mai pronunțată a politicii britanice la cursul evenimentelor de pe “bătrânul continent”. În acest sens, s-a ținut seama de considerațiile lordului Salisbury din ianuarie 1898, conform cărora Marea Britanie ajunsese nevoită “to reverse the policy of Disraeli” și să facă “ouverture to Russia”. Marea Britanie renunța astfel la “splendida izolare”, urmând a se implica în derularea evenimentelor ce au punctat “originile războiului din 1914”. Urmând să ateste nu atât evenimentele în sine cât înlănțuirea acestora, editorii britanici nu au ținut să respecte cu strictețe delimitările sau succesiunile cronologice ale volumelor. Astfel, în chiar primul volum observăm că cele dintâi documente sânt, de fapt, din ultima parte a anului 1897. Iar aceste documente au fost introduse pentru a se demonstra că renunțarea la “splendida izolare” nu a însemnat “o simplă opțiune de cabinet”, ci rezultatul unor determinații profunde. Întregul material documentar al “colecției” poate fi privit ca dovadă peremptorie despre “schimbarea la față” a Albinoului, după 1897-1898, când devenise limpede pentru cei de la Londra că nu se putea face nici o disociere între “interesele europene” și cele “extraeuropene” ale Marii Britanii. Același

material documentar, privit în ansamblul său, permite relevarea reconsiderării politicii britanice ca urmare a scrutării perspectivei subminării pozițiilor Marii Britanii “în lume”. Preocupările pentru îndepărtarea pe cât posibilă a unor astfel de perspective, ca și a riscului ca, prin inerția “splendidei izolări”, Albionul să nu rămână definitiv o navă ancorată în apele limitrofe “politicii europene”, au împins practic Marea Britanie spre a se implica în jocul împrejurărilor ce au condus la declanșarea primei mari conflagrații mondiale. O atare implicare și nu “respectul cavaleresc” al angajamentelor față de Franța sau, mai puțin, față de Rusia a făcut, cum clar reiese din documentele “colecției”, ca Marea Britanie să intre în război în august 1914. Rezultă, așadar, că editorii “colecției britanice” s-au orientat mai mult după sensul devenirii procesualității istorice și mai puțin după posibilitățile grupării, după criterii prestabilite, a materialului documentar. De aici a rezultat și o mai mare elasticitate a delimitărilor cronologice ale volumelor “colecției britanice”, în comparație cu “les dates extrêmes” ale volumelor de *Documents diplomatiques français* sau chiar cu delimitările cronologice ale volumelor *Die Grosse Politik...*, organizate, cum am arătat, *pe capitole*.

Pentru stabilirea limitei cronologice inferioare a perioadei de referință a “colecției britanice”, editorii au trebuit să se orienteze și după situația “fondurilor de arhivă” la *Foreign Office*. O situație remarcată, între alții, și de Sir Eyre Crowe (Assistant Under-Secretary of State), care, într-un *memoriu* din 1 ianuarie 1907, făcea mențiunea că “for the whole of Salisbury two Administrations (1885-1892; 1896-1902 – n. ns.) our official records are sadly incomplete, all the most important having been transacted under cover of private correspondence”. O atare situație, asupra căreia am făcut unele referiri și mai sus, a trebuit să fie înlăturată, “corespondența diplomatică britanică” urmând să fie tot mai frecvent îndosariată la *Public Record Office*, fapt ce s-a regăsit și în “îngroșarea” progresivă a volumelor de *British Documents...* “Îngroșarea” a fost însă și urmarea includerii de documente din *archive private*, operațiune nu tocmai lesnicioasă în contextul unei legislații asupra proprietății, de felul celei britanice. Poate și de aceea unul din minusurile “colecției britanice” a constat în neincluderea unei părți însemnate de documente din *archive private*, (ca, de exemplu, din cea “lăsată” de Joseph Chamberlain sau din cea a lordului Salisbury).

Dincolo de unele minusuri, de felul celui invocat, “colecția britanică” s-a constituit într-o reușită științifică de referință. Editorii, cum am putut constata, nu au urmărit doar să atesteze documentar evenimente, ci să ofere posibilitatea relevării “dimensiunii vii” a politicii externe britanice. În același, amintit anterior, *Brief Summary* apare mențiunea că “the Editors took the view that *British Documents* ought to be presented in a British way...”, o mențiune ce exprimă vocația originalității, chiar și într-o activitate ce pare uneori că ar resimți prea tare rigorile unui pozitivism excesiv. Aceasta nu înseamnă însă că, din perspectiva normelor și principiilor metodologice ale documentaristicii, ar fi ceva serios de reproșat editorilor britanici. Respectul față de *documentul autentic*, *notele* și *comentariile*, destul de frecvente, vin în sprijinul aprecierilor noastre; la fel și ființarea, la finele fiecărui volum și, unde a fost cazul, la finele fiecărei părți de volum, câte unui *Index of Persons* și a câte unui *Subject Index*; și, nu în ultimul rând, includerea în *Appendices* a unor documente de un caracter și de o proveniență mai aparte decât în cazul celor care au format conținutul propriu-zis al volumelor “colecției”. Pe lângă toate acestea, editorii au etalat și o eleganță proverbială în privința britanicilor “din lume bună”. Și nu este vorba doar de o eleganță în exprimarea scrisă, ci și de una a atitudinilor. Fiindcă nu poate fi privită altfel decât elegantă, detașată de interesul imediat, atitudinea constând în publicarea documentelor de proveniență non-britanică *numai* sub condiția asentimentului celor ce le-au emis (guverne sau personalități politice străine). O asemenea eleganță sau detașare ne este probată și în cazul publicării documentelor din volumul XI, care, așa cum subliniază și alcătuitorul acestuia, Headlam-Morley, în

Introduction (pp. VI-XIII), atestă evenimente ce au implicat responsabilități dintre cele mai acute.

Putem deci relua, în loc de concluzii, una dintre afirmațiile de mai sus, după care prestația britanică în domeniul publicării “documentelor diplomatice” s-a impus, chiar și la dimensiunea “marii colecții” asupra căreia ne-am referit, prin profesionalitate, eleganță și responsabilitate față de adevărul istoric.

5. “Colecțiile austriece”

Fapt deosebit de interesant, “colecțiile austriece de documente diplomatice” au avut drept perioade de referință mai ales dintre acelea când Imperiul Habsburgilor a trebuit să plătească un tribut usturător Istoriei. Nu dispunem de o “colecție austriacă” reprezentativă pentru “epoca metternichiană” (1815-1848), când Curtea de la Viena și-a etalat condiția de principal arhitect și de garant al “ordinii europene”. Puține au fost atunci acțiunile politico-diplomatice de însemnătate europeană care să nu fi purtat amprenta inițiativelor, a deliberărilor sau a încheierilor sub înscrisul “penelor” austriece. Atunci, condiția de mare putere a Austriei se racorda la locul și rolul ei în politica europeană. Nu întâmplător, unii istorici, mai ales anglo-americani, obișnuiesc să folosească, pentru “sistemul european” fondat pe tratatele de la 1815, apelativul de “sistemul Metternich”. Chiar și Sfânta Alianță a fost pusă pe seama cancelarului austriac, părăndu-se, nu de puține ori, să nu se țină seama că respectiva “solidaritate monarhică în numele Sfintei Trinități” fusese inițiată de Țarul Alexandru I prin *proclamația* sa din 26 septembrie 1815. Oricum, nu puțini sânt istoricii care continuă să fie înclinați spre a plasa considerarea “poziției-cheie” a Austriei în contextul “marii politici”, pentru perioada cuprinsă între Congresul de la Viena și Revoluțiile de la 1848-1849. Revoluțiile sociale și naționale din anii menționați au avut darul de a scoate în relief acțiunea unor “forțe de substrat”, animate de cauza “Europei viitoare” (a statelor naționale), a cărei perspectivă constituia o amenințare directă pentru un imperiu multinațional precum cel al Austriei. De aceea, pe măsură ce se contura noua configurație politico-statală a Europei, Austria a trebuit să plătească scump. Ar fi suficient să invocăm, spre edificare, momentele 1859, 1866, 1918.

-*Quellen zur deutschen Politik Österreichs. 1859-1866, Mitwirkung von Oskar Schmid herausgegeben von Heinrich Ritter von Srbik, 5 volume în 6 tomuri, Verlag Gerhard Stalling, Oldenburg i. O./Berlin, 1934-1938.*

Cunoscută sub denumirea de “colecția Srbik”, această “colecție specială” se referă la antecedentele politico-diplomatice ale înfrângerii și eliminării Austriei din Confederația Germană, la 1866. Perioada de referință a celor 5 volume (cel de-al cincilea având două părți) este *iulie 1859* (când Curtea de la Viena a început să desfășoare o campanie diplomatică susținută spre a “sensibiliza” statele membre ale Confederației Germane despre implicațiile înfrângerii austriece în Italia) și *august 1866* (când, prin Tratatul de la Praga, se consfințea eliminarea Austriei din Confederația pe care puterea Habsburgilor o prezidase perpetuu din 1815). “Colecția” cuprindea documente de primă însemnătate pentru relevarea “politicii germane a Austriei”. Accentul apare pus pe relevarea raporturilor Austriei cu celelalte state membre ale Confederației Germane. Documentele au fost organizate după *criteriul cronologic*, editarea “colecției” fiind asumată de unul din cei mai valoroși specialiști în domeniu. Cu toate acestea, “colecției Srbik” i s-au adus deseori critici din partea cercetătorilor. Criticile au vizat îndeosebi faptul că materialul documentar se referă la o arie prea restrânsă de probleme (cu prevalență, la raporturile dintre statele germane, raporturi privite din optică diplomatică austriacă). Ca urmare, “colecția” nu permite relevarea proceselor ce au avut loc în anii 1859-1866 în “lumea germană” și din perspectiva “marii

politici europene”. Editorul a optat pentru atestarea proceselor respective doar la dimensiunea lor austro-germană. Poate că așa suna și imperativul momentului editării, fiindcă să nu pierdem din vedere că publicarea “colecției Srbik” s-a făcut la Berlin, în anii când regimul lui Hitler a urmărit să tranșeze într-un sens vădit german soarta Austriei. Și poate că același imperativ de moment a făcut ca aceeași “colecție” să fie publicată în seria *Deutsche Geschichtsquellen des 19. Jahrhunderts* (Bandes 29-33).

-*Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges*, 3 volume, Viena, Staatsdruckerei, 1919.

Publicate ca supliment la *Das Rotbuch (Cartea Roșie)*, *Diplomatische Aktenstücke...* au fost fructul atmosferei din capitala Austriei imediat după sfârșitul războiului mondial și consacrarea, prin voința “naționalităților”, disoluției Imperiului Habsburgilor. “Noua Austrie” părea să aibă starea unei nave naufragiate. Și era greu să se desprindă de o atare stare purtând povara unei “armate de funcționari” ai fostelor oficii imperiale și a unei “armate de ofițeri” ce nu-și mai puteau afla subalternii. Pe lângă toate acestea, Austria republicană se confrunta cu dificultățile situației noii sale condiții într-o *Europă nouă*. Era vorba deci, de probleme serioase, la care se cereau dezlegări imediate, cu trimiteri la timpuri cât mai apropiate. Nu întâmplător, documentele “colecției” se referă la o perioadă scurtă, delimitată de atentatul de la Serajevo (28 iunie 1914) și izbucnirea războiului (august 1914). Inițiată de noul guvern austriac, ce exprima un nou regim politic, publicarea celor trei volume de documente viza aruncarea responsabilităților de război în seama ultimilor Habsburgi și mai ales în seama unora dintre miniștrii acestora, cum era cazul contelui Berchtold (fost Ministru de Externe). Intransigența acestuia din urmă pare, din modul în care este atestată de documente, să fi determinat agravarea maximă a contenciosului austro-sârb după 28 iunie 1914. În plus, documentele permit și evidențierea unor responsabilități “non-habsburgice” pentru acel *Finis Austriae* provocat de războiul din anii 1914-1918. Editorii au acordat o atenție specială includerii în “colecție” a documentelor relevante pentru “jocul politic” al guvernului maghiar, condus de contele Tisza, care, preocupat mai curând de “ambițiile României” decât de “criza sârbă”, a mizat pe posibilitatea consolidării Ungariei coroanei Sfântului Ștefan în condițiile unui “război mare” în care principalii adversari să fie Germania și Rusia. Apoi, nu mai puțină atenție a fost acordată includerii documentelor ce să evidențieze poziția doar aparent moderată a factorilor politici de la Berlin. Lucru deosebit de interesant, la Viena s-a intuit bine că, prin afișarea convingerii că Rusia nu va intra în război pentru Serbia, Kaiserul Wilhelm al II-lea a ținut să determine decisiv intransigența ministrului Berchtold, la Berlin fiind nutrită, în fond, o altă convingere: aceea a victoriei asigurată de Blitzkrieg. Sânt, cele câteva aspecte invocate, edificatoare, credem, pentru faptul că *Diplomatische Aktenstücke...* au fost publicate sub imperiul unor reacții de moment. Aceasta nu înseamnă însă că “suplimentul” la *Cartea Roșie* austriacă ar prezenta un interes minim pentru cercetările consacrate “originilor războiului din 1914”.

-*Osterreich – Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch – Ungarischen Ministeriums des Aussern*, 9 volume, Viena și Leipzig, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930.

Publicată în seria *Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs* (volumele 19-28), “colecția mare austriacă” a fost alcătuită într-o atmosferă de relativ calm. Pe plan intern, Austria lăsa impresia că ar fi început realmente viața nouă de stat național, în timp ce în raporturile internaționale nu apăreau încă cu destulă claritate semnele subminării “sistemului de securitate colectivă”, plasat sub auspiciile Ligii Națiunilor. Apărută într-un asemenea context, “colecția austriacă” din 1930 produce, celui care o parcurge, impresia unei oarecare detașări a activității editorilor de mobiluri politice. La elaborarea ei au

participat, de altfel, specialiști de marcă în domeniul documentaristicii și istoriei moderne austro-germane. După cum apare înscris chiar pe foaia de titlu, materialul documentar a fost *selectat de* (ausgewählt von) Heinrich Srbik (editorul “colecției” *Quellen zur deutschen Politik Österreichs*), Alfred Francis Pribram (cel ce publicase *The Secret Treaties of Austria-Hungary. 1879-1914*, 2 volume, Harvard University Press, 1921-1922), Ludwig Bittner și Hans Uebersberger, material *prelucrat de* (bearbeitet von) ultimii doi dintre cei patru menționați. În *Cuvântul înainte* (*Vorwort*), semnat de Bittner și Uebersberger (volumul I, pp. VII-XXVI) întâlnim precizarea că editorii au căutat să realizeze o contribuție documentaristică pornită din resorturi prevalent științifice. Documentele sânt publicate în *ordine cronologică* fără să poată fi întrevăzută vreo intenție din partea editorilor de a le fi grupat, tematic, nici un volum al “colecției” neprezentând vreo *Tablă de materii*. Analiza și aprecierile asupra faptelor istorice atestate sânt, deliberat, lăsate în sarcina exclusivă a celor în măsură să studieze documentele. Editorii au căutat doar, în același *Cuvânt înainte*, amintit mai sus și valabil pentru toate cele 9 volume, să-i familiarizeze pe scontații cercetători cu *criteriile metodologice* (*die Editionsgrundsätze*) după care au operat la *aranjarea documentelor* (*die Anordnung*, vol. I, pp. XIV-XVIII), la întocmirea *regestelor* (*die Überschriften* sau *die Titelregesten*, vol. I, pp. XVIII-XXII) și a *notelor* (*die Fussnoten*, vol. I, pp. XXII-XXVI), acestea din urmă figurând nu în subsolul paginilor, ci la finele textului fiecărui document). Întregul *Cuvânt înainte* se dovedește, în esență, o pledoarie convingătoare în favoarea spiritului științific, metodic, în care se cuvine să fie întocmite “colecțiile de documente diplomatice”. În această privință, editorii austrieci au ținut, după propria lor mărturisire, să realizeze o “colecție” exemplară.

Din păcate, cu toate meritele sale de ordin metodologic, “colecția austriacă” nu se impune prin exemplaritate și în privința problematicii atestate documentar. Cei care s-au implicat în editarea “colecției” par să fi fost marcați de o oarecare inhibiție sau de lipsă de îndrăzneală. Deși titlul general sugerează relevarea faptelor ținând de *Politica externă a Austro-Ungariei*, documentele publicate atestă, cu predilecție, “problemele” cu care s-a confruntat respectiva politică în Sud-Est. Spre deosebire de “marile colecții” franceză, germană și engleză, relative la “originile războiului din 1914”, “colecții” rezultate din preocuparea editorilor de a oferi un substanțial suport documentar cunoașterii de ansamblu a evoluției raporturilor internaționale la finele secolului XIX și la începutul secolului XX, în “colecția austriacă” apar atestate, cu prioritate, atitudinile Austro-Ungariei și ale altor state ce au vizat aceleași “probleme” din sud-estul continentului european. Focalizarea atestărilor documentare asupra unor astfel de “probleme” a necesitat și stabilirea, în mod adecvat, a delimitărilor cronologice sau a *întinderii* (*der Umfang*) “colecției”. S-a stabilit ca aceste delimitări să fie, cea inferioară, *13 martie 1908*, iar cea superioară, finală (“*der Zeitlicher Endpunkt des Werkes*”), *31 iulie 1914*. Cea dintâi delimitare cronologică corespunde momentului când au fost inițiate preparativele anexării Bosniei-Herțegovinei (survenită la 5 octombrie 1908), iar ultima momentului anunțării “mobilizării generale ruse”. După cum se vede, editorii austrieci au evitat atestarea atitudinilor ce au marcat izbucnirea propriu-zisă a războiului, încât din documentele incluse de “colecție” nu rezultă dacă, în optica Vienei, ar fi fost posibilă evitarea, în ultimă instanță, a “conflictului generalizat”. Tot ceea ce s-a urmărit să rezulte pare să fi vizat faptul că “războiul împotriva Serbiei” nu a mai putut fi evitat. Este o încheiere ce poate să fie considerată, până la un punct, firească, dacă ținem cont că, după puterile editorilor, menirea “colecției” a fost aceea de a atesta, în principal, *politica Austro-Ungariei față de “problemele” sud-estului european*. Nici nu este de mirare, de aceea, că în privința acestei *politici*, “colecția” ne oferă documente de cea mai mare însemnătate. Ne gândim, spre exemplu, la *procesele verbale austriece* asupra “întâlnirii Aehrenthal-Izvolski” de la Buchlau (16 septembrie 1908), documente ce confirmă “aranjamentul de principiu ruso-

austro-ungar” în baza căruia Curtea țaristă oferea “carte blanche” celei de la Viena în “afacerea Bosniei-Herțegovina, în schimbul sprijinului austriac pentru o eventuală tentativă a Rusiei de a impune Turciei “deschiderea” Strâmtoarelor Bosfor și Dardanele. *Procesele verbale* invocate sânt cu atât mai importante cu cât documentaristica ruso-sovietică nu a replicat încă, din rațiuni ce ar putea fi întrevăzute, aceasta întreținând, prin “tăcere”, controversa istoriografică asupra atitudinii Curții țariste față de “criza bosniacă” din 1908. Și tot ca documente de o importanță deosebită, mai ales pentru cercetătorii români, sânt incluse de volumele V-VII, relative la “războaiele balcanice” (1912-1913), documente ce confirmă din plin previziunea avută de Nicolae Iorga în contextul acelor evenimente, conform căreia “războiul nostru cu Bulgaria” a însemnat, în fapt, *începutul războiului cu Austro-Ungaria*.

Ar mai putea fi invocate, desigur, și alte documente interesante ce ar proba, în și mai mare măsură, valoarea indubitabilă a “colecției austriece”. Comparată însă cu alte “mari colecții”, aceasta pare să îndreptățească constatarea profesorului Mario Toscano, după care “colecția austriacă” este de o natură unică, “ceva mai puțin decât o veritabilă colecție generală (relativă la originile “războiului din 1914 – n. ns.) și ceva mai mult decât una monografică”.

6. “Colecțiile italiene”

În Italia, cum bine este știut, studiile referitoare la dreptul public internațional și la relațiile interstatale au o tradiție foarte bogată. În universitățile italiene, cursuri despre dreptul internațional, despre tratate și instituții au ființat încă din secolele XVI-XVII. Într-un atât de propriu context intelectual a putut prinde contur și o renumită tradiție a studierii izvoarelor relațiilor internaționale, între care izvoare s-au aflat, desigur, și “documente diplomatice”. Această tradiție a constat însă, multă vreme, mai ales în studierea documentelor în starea lor “de arhivă” și mai puțin în publicarea lor. Ca efect, în Italia publicarea “colecțiilor de documente diplomatice” s-a făcut relativ târziu. De-abia în 1926, la editura Zanichelli din Bologna, au început să apară volumele “colecției speciale” *Carteggi di Camillo Cavour*. Primele patru volume, intitulate *Il Carteggio Cavour-Nigra. 1858-1861* se referă la împrejurările conflictului franc-sardo-austriac (1859) și ale Unificării Italiei. Deosebit de interesante sânt documentele relative la *întâlnirea și acordurile secrete* de la Plombières (iulie 1858) dintre Cavour și Napoleon al III-lea, acorduri în privința cărora nu prea dispunem și de mărturii documentare scoase la iveală din arhivele franceze. La fel de interesante se dovedesc și documentele ce atestă vasta “acțiune conspirativă” pe plan european, acțiune care, avându-și ca poli ai axei capitalele Franței și a Sardiniei (Paris și Torino) viza declanșarea “insurecționării naționalităților oprimate” în scopul determinării unor transformări politico-statale de natură să imprime o nouă configurație hărții “bătrânului continent”. Și nu în ultimul rând, cel puțin pentru cercetătorii români și italieni, se dovedesc deosebit de interesante documentele ce evidențiază condiționările reciproce ale proceselor Unirii Principatelor Române și Unificării Italiei. Documentele celor patru volume, ce constituie, în fond, corespondența premierului Cavour cu ambasadorul Sardiniei la Paris, Nigra, determină pe cercetător să considere transformările politico-statale survenite pe plan european în anii 1859-1861 nu ca fenomene izolate, privite în sine, ci ca aspecte ale procesului general de urgență a statelor-națiuni. Este o încheiere la care ne pot face să ajungem și celelalte părți din *Carteggi di Camillo Cavour: La Questione Romana negli anni 1860-1861*, 2 volume; *Cavour e l'Inghilterra. Carteggio con V.E.D'Azeglio*, 2 volume în trei tomuri; *Carteggio Cavour-Salmour*, 1 volum; *La Liberazione del Mezzogiorno e la formazione del Regno d'Italia*, 5 volume, toate aceste părți fiind publicate la aceeași editură Zanichelli din Bologna, într-o perioadă durând până în 1954.

-I *Documenti Diplomatici Italiani*, Ministero degli Affari Esteri. Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici, Roma, Istituto Poligrafico dello Stato, 1952... *1-a Serie*: 8 gennaio 1861 – 20 settembre 1870; *2-a Serie*: 21 settembre 1870 – 5 marzo 1896; *3-a Serie*: 6 marzo 1896 – 31 dicembre 1907; *4-a Serie*: 1 gennaio 1908 – 2 agosto 1914; *5-a Serie*: 3 agosto 1914 – 3 noiembrie 1918; *6-a Serie*: 4 noiembrie 1918 – 30 octombrie 1922; *7-a Serie*: 31 octombrie 1922 – 14 aprilie 1935; *8-a Serie*: 15 aprilie 1935 – 3 septembrie 1939; *9-a Serie*: 4 septembrie 1939 – 8 septembrie 1943.

Această “mare colecție italiană” se află încă în curs de editare. Până în prezent au fost publicate câteva volume din toate *seriile*, deci și dintre acelea cu referință la perioada anterioară și la cea a derulării primului război mondial. Între editorii “colecției” apar “nume ilustre” în domeniul documentaristicii și al istoriei relațiilor internaționale: Walter Maturi, Federico Chabod, Mario Toscano etc. Proiectul editorilor italieni a vizat realizarea celei mai întinse “colecții de documente diplomatice”, cele 9 *serii* “acoperind” o “durată istorică” de aproape un secol, delimitată de 8 ianuarie 1861 și 8 septembrie 1943. Documentele sânt publicate în *ordine cronologică*, fiecare volum având înscrisă pe foaia de titlu perioada specifică de referință. Pentru perioada 1861-1918, documentele apar publicate în limba italiană (cele mai multe) și în limba franceză. “Colecția” nu privește, în mod explicit, “originile” primului sau, în cazul *seriilor 6-9*, ale celui de-al doilea război mondial. Ea pare menită să ofere cercetătorilor suportul documentar necesar pentru realizarea unei imagini cât mai cuprinzătoare asupra devenirii “marii politici” de la întemeierea regatului Italiei și până aproape de sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Odată ce va fi încheiată, chiar și în condițiile neacoperirii tuturor lacunelor provocate de dispariția unor fonduri documentare în împrejurările de la finele ultimei conflagrații mondiale, “colecția italiană” va fi, în mod cert, printre cele mai solicitate de specialiști. În ceea ce ne privește, am avut posibilitatea benefică de a studia volumele I-V, XIII (*Prima Serie*) și a volumelor I-IV, X, XXI (*Seconda Serie*). Impresia care ne-a produs-o studierea acestor volume la Biblioteca Universității din Freiburg im Breisgau a fost dintre cele mai deosebite.

7. “Colecțiile ruso-sovietice”

Pentru specialiștii în istoria relațiilor internaționale accesul liber la arhivele Externelor rusești s-a constituit, întotdeauna, într-un deziderat. O realitate ce s-a verificat nu doar în cazul specialiștilor din afara, ci și în al acelor din interiorul Rusiei sau al fostei Uniuni Sovietice. Atât regimul țarist cât și cel comunist au socotit de cuviință să țină fondurile de arhivă ale Externelor învăluite într-o umbră deasă de mister. Accesul la acele fonduri era extrem de dificil, iar în eventualitatea, foarte rară pentru străini, că era formal permis, urmau să fie străbătute căi deosebit de întortocheate, ce produceau mai curând derută decât edificare celor doritori să fructifice “șansa” investigării *documentelor autentice*. O “șansă” care, recent, pare să fi devenit ceva mai reală, de vreme ce, după anunțarea “deschiderii” arhivelor centrale de la Moscova, acestea au ajuns să fie luate cu asalt de cercetători din toate cele patru zări ale lumii. Iar pe măsură ce vor fi investigate arhivele respective va surveni, cu certitudine, elucidarea multora dintre “problemele” legate de istoria politicii externe a mării puteri de la Nord. Diferiți specialiști și-au exprimat deja optimismul în această privință, un optimism care să sperăm că nu va fi în deșert.

Dacă unii specialiști sau politicieni încearcă încă o stare de oarecare scepticism în privința “deschiderii” arhivelor centrale rusești, aceasta se datorează, înainte de orice, incertitudinilor ce plasează asupra cursului evenimentelor din fosta Uniune Sovietică. Starea de scepticism se datorează însă și faptului că nu se poate uita cu ușurință maniera în care sovieticii au înțeles să publice “documentele diplomatice” cu referință la epoca țarismului sau

la cea contemporană lor. A fost vorba de o manieră care, cel puțin în cazul documentelor relative la perioada premergătoare și la cea a desfășurării primului război mondial, a atins, în unele privințe, limita sfruntării bunului simț. Și aceasta nu doar din cauză că publicarea respectivelor “documente diplomatice” s-a produs în termenii unei propagande deșănțate, ci și din cauză că s-a recurs, deseori, la falsuri sau omisiuni grave. Asemenea falsuri sau omisiuni au determinat concluzii eronate, ce încă mai dăinuie, asupra unor “probleme” de primă importanță ale devenirii relațiilor internaționale în așa-numita “epocă a imperialismului”. Multă vreme va mai fi necesară până când istoria “originilor” și a desfășurării primei mari conflagrații mondiale să ajungă degajată de falsurile provocate de maniera în care bolșevicii au crezut nimerit să publice mărturiile documentare despre politica externă a Rusiei țariste. Întregul tezism leninist din *Imperialismul – ultimul stadiu al capitalismului* a trebuit să fie argumentat cu puterea documentelor. Iar dacă acestea nu apăreau suficient de “convingătoare”, se recurgea la ordonarea lor dibace sau, mai grav, la falsificarea lor. Așa cum sesiza și M. Toscano, bolșevicii, abia ajunși la putere în noiembrie 1917, au întrevăzut în publicarea “documentelor diplomatice” posibilitatea discreditării fostului regim țarist și, în general, a oricărui “regim capitalist”, în ideea incitării “maselor populare” la “revoluția mondială”, scontată de exponenții “puterii roșii” drept “consecința inevitabilă a războiului”.

Într-o primă fază, bolșevicii au recurs la publicarea acelor “documente diplomatice” care le-au părut de natură “să justifice” tentativa lor de a pune capăt “războiului imperialist”. Asemenea documente, a căror “dare în vileag” viza discreditarea “în ochii maselor” a obiectivelor de război ale tuturor “guvernelor beligerante”, au umplut paginile unor ziare și reviste, dintre care s-a remarcat îndeosebi “Krasny Arkhiv”, “un jurnal specializat ce a continuat să publice “documente diplomatice” pe o durată de aproape douăzeci de ani”. Or, un “jurnal”, fie el și “specializat”, avea o adresabilitate mai lesnicioasă pentru publicul larg. El trebuia să apară cu regularitate, într-o frecvență pe cât posibil sporită. În atare condiții, publicarea de documente nu se putea face respectându-se o anumită ordine sau acuratețea textelor originale. Ceea ce interesa era efectul politico-propagandistic. Au fost publicate, spre exemplu, documente aparținând guvernelor statelor Antantei sau ale Puterilor Centrale, documente descifrate sau “machiate” de faimosul “Cabinet negru” din Petersburg. Era scontat, astfel, un efect deosebit asupra stărilor de spirit colective din statele capitaliste, foste participante la războiul mondial. Iar o atare scontare a apărut la un moment dat destul de întemeiată, mai ales că “documentele diplomatice” apărute în “Krasny Arkhiv” au ajuns să fie publicate și în limbi de circulație în “lumea occidentală”.

-Samuel Cocks, *The Secret Treaties and Understandings*, Londra, Union of Democratic Control, 1918;

-*Les documents secret des Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Russie*, Paris, Bossard, 1918;

-*L'intervento in guerra della Italia nei documenti segreti dell'Intesa*, Roma, Rasegna internazionale, 1923.

Publicarea unor documente cu caracter secret a putut întreține unele disensiuni între foștii beligeranți, disensiuni ce au ieșit în evidență cu prilejul Conferinței de la Paris. Și pentru a fi și mai “eficienți”, bolșevicii n-au ezitat să se folosească până și de falsurile conținute de “Cărțile Portocalii”, publicații ale fostului guvern țarist relative la “originile războiului din 1914”. Asupra acestor falsuri a fost atrasă atenția, între alții, de G. von Romberg printr-o publicație intitulată *Die Falschungen des russischen Orangebuches*, apărută la Berlin și Leipzig în 1922, iar în traducere engleză, cu titlul *The Falsifications of the Russian Orange-Book*, la Londra, în 1923. Puțini au fost însă cei care, “în epocă”, au ținut seama de semnalul de alarmă tras de baronul von Romberg. Un mai larg ecou l-a avut apariția “șocantei publicații” *Un livre noir. Diplomatie d'avant guerre d'après les documents des archives*

russes, Paris, Librairie du Travail, 1923-1932 (3 volume în șase tomuri), publicație ce relua, în mare parte, *Materiali po Istorii Franko-Russkih Otnošenija. 1910-1914*, editate la Moscova, în 1922. A fost vorba despre o “publicație șocantă”, fiindcă *Un livre noir* a pus în circuit “materiale” cuprinzând informații extrem de delicate pentru unele guverne sau personalități politice din “lumea capitalistă”. Spre exemplu, au fost incluse și documente ce atestau “subsidiile secrete”, plătite de cabinetul țarist unor ziariști sau unor politicieni francezi. Nici vorbă ca includerea unor astfel de documente să fi implicat asentimentul sau confirmarea veridicității din partea celor “dezvăluți”.

Fapt deosebit de interesant, după acordurile de la Rapallo și în condițiile evoluției pozitive a raporturilor dintre Uniunea Sovietică și Republica de la Weimar, “colecțiile de documente diplomatice rusești”, editate de sovietici, au fost, cu regularitate, traduse și publicate de edituri germane. În fond, îndoita publicare a unor astfel de “colecții” s-a constituit ea însăși, într-un demers politico-diplomatic sovieto-german. Este un motiv în plus să considerăm interesantă chiar și simpla enumerare a lor:

-*Țarskaia Rossija v Mirovoi Voine*, Leningrad, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1925 (traducerea germană: *Das Zaristische Russland im Weltkriege*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927);

-*Evropeiskie Derjavî i Grețija v epohu Mirovoi voinî*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1922 (traducerea germană: *Die europäischen Mächte und Griechenland während des Weltkrieges*, Dresda, Reissner, 1932);

-*Evropeiskie Derjavî i Turțija vo vremia Mirovoi voinî. Razdel Aziatkoï Turții*, Moscova, 1924 (traducerea germană: *Die europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges. Die Aufteilung der asiatischen Türkei*, Dresda, Reissner, 1932) etc.

Toate asemenea “colecții” au avut meritul de a pregăti terenul pentru editarea uneia “generale”, cu referință la evoluția relațiilor internaționale într-o perioadă delimitată de la Congresul de la Berlin (1878) și de Revoluția din Octombrie. Intitulată *Mejdnarodnaia Otnošenija v epohu Imperializma*, “colecția” a început să fie publicată în anul 1931, la Moscova și Leningrad (Petersburg). Ea a fost concepută în *trei serii*, fără însă ca din cea dintâi să apară vreun volum. De fapt, nici *seriile* a doua și a treia nu au fost publicate integral. Din *seria a doua* au fost publicate volumele XVIII-XXI, “acoperind” perioada 1 mai 1911 – 20 noiembrie 1912, iar din *seria a treia* au apărut doar volumele I-X, având perioada de referință delimitată de 1 ianuarie 1914 și de 31 martie 1916. Chiar și sporadică, apariția unor volume din *Mejdnarodnaia Otnošenija*, mai ales a celor zece din *seria a treia*, a permis cercetătorilor să dezvăluie unele aspecte semnificative, ținând de implicarea politicii rusești în determinarea “originilor războiului din 1914”. Unele dintre volumele menționate au fost traduse și publicate, bineînțeles, de germani, cu titlul: *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, Berlin, Hobbing, 1933..., *Seria I*: volumele I-IV; *Seria a II-a*: volumele V-VIII (cele opt volume corespunzând primelor opt din *Seria a III-a* a “colecției” în limba rusă); *Seria a III-a*: volumele I-IV (corespunzând celor patru volume ale *Seriei a II-a* a “colecției” în limba rusă).

-*Vneșnjaja Politika Rossii XIX i naceala XX veka. Dokumenti rossiiskogo Ministerstva Inostrannih Del*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo Politiceskoi Literaturi, 1060... *Pervaja serija* – s 1801 do 1815 g.; *vtoraja serija* – s 1815 do 1830 g.; *tretija serija* – s 1830 do 1856 g.; *četveortaja serija* – s 1856 do 1878 g.; *piataja serija* s 1878 do 1895 g.; *sestaja serija* s 1895 do 1917 g.

Editarea acestei “colecții” de “Komissija po izdaniju diplomaticheskikh dokumentov pri MIO-SSSR”, prezidată de fostul ministru de externe sovietic A.A. Gromîko, a părut, din plecare, menită să răspundă și unor necesități științifice, nu doar celor politice. Atât cât ne-am putut da seama din cele șapte volume ale seriei întâi, aflate în Biblioteca Institutului “A. D.

Xenopol” din Iași, editorii sovietici au căutat, de data aceasta, să ocolească practica falsurilor. Nu putem fi însă siguri dacă în aceleași șapte volume nu s-a recurs deliberat la omisiuni importante, a căror depistare ar fi posibilă numai printr-o consultare atentă a fondurilor arhivelor de la Moscova și Petersburg. Perioada de referință a “colecției” este delimitată de martie 1801 (moartea Țarului Paul I și urcarea pe tronul Ramanovilor a lui Alexandru I) și de octombrie/noiembrie 1917. Documentele sânt organizate după *criteriul cronologic*. Cele publicate în limbi străine (în franceză, mai ales) sânt urmate de traducerea (*Perevod*) în limba rusă. Editorii par să fi ținut seama cu scrupulozitate de criteriile metodologiei publicării “documentelor diplomatice”, fapt ce justifică utilizarea frecventă de specialiști a volumelor din *Vnešnjaja Politika...* ce au apucat să vadă lumina tiparului.

Alături de “colecțiile” editate de sovietici, din “arhivele ruse” au rezultat și unele “colecții speciale”, publicate în afara granițelor fostei Uniuni Sovietice:

-Benno Siebert, *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre*, Berlin-Leipzig, De Gruyter, 1921;

-Alexandre Meyendorff, *Correspondance diplomatique du Baron de Staal. 1884-1900*, 2 volume, Paris, Rivière, 1929;

-Friedrich Stieve, *Alexander Petrowic Iswolski. Der Diplomatische Schriftwechsel. 1911-1914*, 4 volume, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1926;

-Idem, *Iswolski im Weltkrieg. Der diplomatische Schriftwechsel aus den Jahren 1914-1917*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1926.

Asemenea “colecții”, cuprinzând documente oferite de unii foști demnitari ruși, aflați după 1917 în emigrație, sau documente “subtilizate” din arhivele unor foste ambasade ruse în Occident, conțin informații dintre cele mai interesante pentru cunoașterea politicii externe țariste din preajma și din timpul primului război mondial. De un interes cu totul special sunt, fără îndoială, cele două “colecții speciale” incluzând corespondența lui Alexandru Iswolski, ce a jucat un rol de prim rang, alături de Sazonov, în imprimarea liniei de conduită externă a Rusiei. Să sperăm că “deschiderea” arhivelor centrale din fosta Uniune Sovietică va avea darul de a pune în circuitul științific multe alte documente relevante pentru politica externă a marii puteri de la Nord în epocile modernă și contemporană.

PROBLEME RECAPITULATIVE

- Relațiile internaționale în epoca modernă. Concepții istoriografice.
- Problema surselor documentare. Categoriile de izvoare.
- Colecțiile de tratate internaționale:
  - a)marile colecții
  - b)colecțiile speciale
- Colecțiile de documente diplomatice

TEMA DE CONTROL

- Istoria diplomatică și istoria relațiilor internaționale – concepții și metodologii

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Ciachir, N., și Gh. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984.
- Cliveti, Gh., *Izvoarele istoriei relațiilor internaționale. Epoca modernă*, Iași, 1993.
- Cristian, Vasile, *Istoriografie generală*, București, 1979.
- Culegere de texte pentru istoria universală. Epoca modernă*, vol. I-II, București, 1974.
- Dicționar diplomatic*, București, 1979.
- Istoria diplomației*, vol. I, București, 1952.